ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

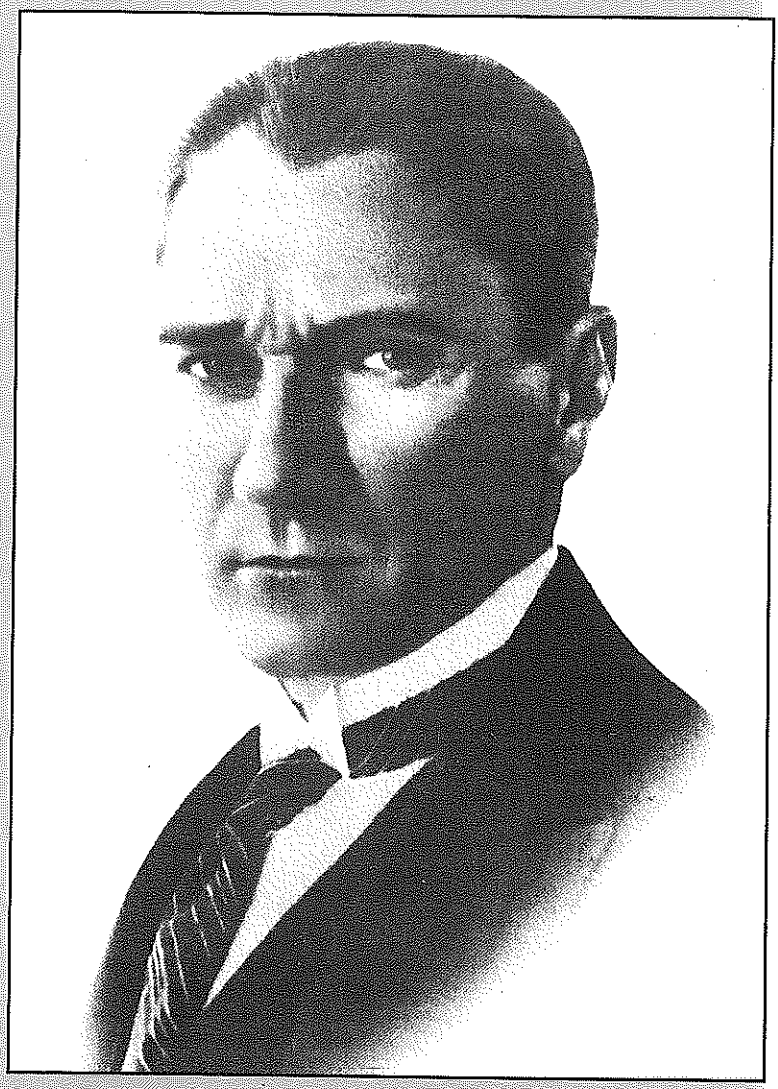

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VIII Mart 1992 Sayı: 23

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: VIII Mart 1992 Sayı: 23

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

PROF DR. YAHYA AKYÜZ	: Atatürk'ün Eğitim Düşüncesinin Kökenleri	233
İSMET GÖRGÜLÜ	: Atatürk'ün Biyografisine Yeni Sayfalar (Org. İzzettin Çalışlar'ın Günlüğünden)	241
MÜJGAN CUNBUR	: Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi	259
DR. BİGE YAVUZ	: 1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları	273
DR. SALİH GÜNEY	: Fiedler'in Durumsal Önderlik Modeli Açısından Atatürk'ün Önderliğinin Değerlendirilmesi	309
SÜREYYA HAMİ ŞEHİDOĞLU	: Kurtuluş Savaşı'nda Savaş Sanayii	317
HÜSEYİN YILDIRIM	: İrade-i Milliye Gazetesi	325
DR. ALİ SARIKOYUNCU	: Zonguldak ve Havalisinde Milli Mücade'leye Zarar Verici Faaliyetler .	331
SADİ BORAK	: 31 Mart Vakasının Çıkış Nedenleri Üzerine Çeşitli Yorumlar ve Atatürk ve Hareket Ordusu Üzerine Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın Bir Makalesi	357
DR. AHMET AVANAS	: Mütareke Başlarında 2. Ordu'nun Konya'ya Nakli ve Ortaya Çıkan Sorunlar	373
SUAT AKGÜL	: Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi	381
DR. KADİR KASALAK	: Erzurum Kongresi'nin Yapıldığı Günlerde Manda ve Himaye Konusunda Komutanlar Arasında Yazışmalar ve Basında Tartışmalar	397
ARŞ. GÖR. KEMAL ARI	: Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar	409

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk öğrencilik hayatında birbirine zıt eğitim yöntemlerini bizzat yaşayarak görmüştür. Bunlar baskıya dayanan, nakilci, ezberci yöntemlerin yanında kısmen serbestiye, deneye, akla dayanan yöntemlerdir. Böylece O, bizzat kendi şahsında, Türk çocuklarının, gençlerinin geçen yüzyılda nasıl yetiştirildiklerini ve bunun ne gibi sonuçlar verdiğini gözlemiş, incelemiştir.

Atatürk, düzenli ve kesintisiz bir eğitim görmüş, başarılı ve mesleğin gerektirdiği özellikleri taşıyan öğretmenlere sahip olmuştur.

Öğretmenleri O'nu çok değişik biçimlerde etkilemişlerdir. Biz, bunlardan ilkokul öğretmeni Şemsi Efendi'nin O'nun üzerinde ileriki eğitim düşüncesi bakımından bazı önemli etkilerde bulunduğu görüşündeyiz. Şöyle ki, Şemsi Efendi, eğitim tarihimizde yeni ve kolaylaştırıcı öğretim yöntemlerini ve uygulamalarını ilk deneyen öğretmenlerdendir. Onun öğrencileri ilkokuldan bir üst düzeydeki Rüştiye öğrencilerinden daha bilgili, disiplinli yetişiyorlardı. Şemsi Efendi, ilköğretimdeki yenileşme girişimleri nedeniyle, bazı bağnaz kişilerin saldırısına uğramış fakat yılgınlık göstermemiş, kendisini öğrencilerinin iyi yetişmesine adamıştı.

Şimdi, Harf İnkılâbı'na bakalım: Şemsi Efendi nasıl ki, çocuklara kısa sürede, kolayca ve etkili biçimde okuma yazmayı, çeşitli bilgileri öğretebilmek için yeni yöntemler, araç gereçler kullanmışsa, Atatürk de, Harf İnkılâbı'na girişmesinin ana amacının Türk milletine "az emekle, kolay bir okuma yazma anahtarı verip, onu bilgisizlikten kurtarmak" olduğunu söyler. Yine Atatürk der ki: "Şurasını tecrübe ile ifade edeyim ki, hece ve alfabe yeniliği hakikaten çocukları güçlüklerden kurtaran, onlara küçük yaşta başarı lezzetini tattıran en etkili vasıtadır." Kanımızca O, burada, Şemsi Efendi okulundaki yeni yöntemlere atıf yapıyor. Çünkü O'nun bu konuda "tecrübe ile" söylediği şey, ancak, Şemsi Efendi okulunda görüp yaşadığı heceleme ve okuma yöntemindeki yenilikler ve bunların, çocukları güçlüklerden kurtarıp onlara küçük yaşta tattırdığı başarı mutluluğu olabilir... İşte, Harf İnkılâbı ile, kendisi, daha da kolayca okuma yazma öğrenme mutluluğunu çocuklara ve halka tattırmak istiyor...

Atatürk'ün dinde bağnazlığa karşı görüşlerinde, yenilikçi fikirlerinde, düzen ve disiplin duygularının gelişmesinde de Şemsi Efendi'nin öğretim ve uygulamalarının şüphesiz payı vardır.

Atatürk'ün öteki öğretmenleri de O'nun üzerinde çeşitli olumlu etkilerde bulunmuşlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

b) Sosyal ve siyasî ortam

Atatürk, çocukluk ve gençlik yıllarını Osmanlı Devleti'nin son ve en buhranlı, en çalkantılı dönemlerinde yaşamıştır. Üstelik, O, bu çağlarını bir kazan gibi kaynayan Balkanlar'da, sonra İstanbul ve ülkenin çeşitli yerlerinde geçirmiş, yıkılmakta olan Devlet'in çöküş sebeplerini ve kurtarılma yollarını düşünme fırsatı bulmuştur.

O şöyle der: "Bir milletin felâkete uğraması demek, o milletin hasta, hastalıklı olması demektir. Bu sebeple kurtuluş, toplumdaki hastalığı tespit ve tedavi etmekle elde edilir." Yine O, "mazinin hatalarını kökünden temizlemek, düzeltmek" gerektiğini belirtir. Eğitimle ilgili olanlar ise pek tabii bunların başında gelmektedir.

Gerçekten Atatürk, çocukluk ve gençlik yıllarında, içinde bulunduğu sosyal ve siyasal ortamı iyi gözlemiş, Türk ve dünya tarihini iyi öğrenerek, bu ortamın iyi bir değerlendirmesini yapmış, bundan dersler çıkarmıştır. Şöyle ki: Toplumdaki başlıca eğitim kurumları olan medreseler ve sübyan mektepleri 17. yüzyıldan beri yararsız, yalnızca din ve Arap kültürü veren okullar haline dönüşmüş, yeniliklere cephe alıp taşlaşmışlardı. Bazı medreseliler çeşitli yeniliklere karşı çıkmış, Tanzimat döneminde başlayan eğitimde yenileşme hareketlerini engellemeye çalışmıştı. Atatürk, Osmanlılarda yabancı okulların istedikleri gibi at oynattıklarını, azınlıkların eğitim yoluyla iktisaden güçlenip siyasî bakımdan bilinçlendiklerini ve Devlet'i yıkmaya yöneldiklerini gözlemişti. Atatürk, sadece Türklerin amaçsız, etkisiz, cılız, anlamsız, köksüz bir eğitimin çarkları içinde kaldıkları ve millî benliklerinden habersiz yetiştirildikleri için kendi öz yurtlarında esarete sürüklendiklerini görmüştü.

Osmanlıların duraklama ve gerileme dönemlerinde, Türk gençlerinin en çok rağbet ettikleri meslek din görevliliği ve memuriyettir. Tanzimat'ın eğitimde yenileşme hareketleri içinde de memuriyet (kâtiplik) daha da arzulanan bir meslek haline getirilmiştir. Gerileme ve çökmeye yüz tutma karşısında yöneticiler, aydınlar, toplum silkinip ciddî kurtuluş çareleri arayıp uygulayacakları yerde, aksine, gerilemenin önemli sebeplerinden olan memuriyete aşırı önem verme anlayışını sürdürmüşlerdir. Bir dilekçe sonunda "saygılarımla" diyebilmek için yüz çeşit anlamsız kalıp ifadelerle Türk gençleri meşgul edilmiş, konu zorlaştırıldıkça önemli gibi görülmüştür. Bütün bunlardan sonra, Türklerin neden memuriyete koşuştuklarına, ticaret, sanayi, iş ve müspet bilim alanlarının Rum, Ermeni ve yabancıların elinde kaldığına şaşılır mı?

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, bizzat yaşadığı ve yüzyıllar boyu uygulandığını gördüğü eğitim öğretim yöntemlerinin toplumsal sonuçlarına ilişkin de şu önemli değerlendirmeyi yapmıştır (15 Temmuz 1921, Maarif Kongresi): "Şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usullerinin, milletimizin gerileme tarihinde en mühim bir âmil (etkili sebep) olduğu kanaatindeyim."

Eğitimin millî, bilimsel ve işe yarar olmadığı günleri yaşayan ve gözleyen Atatürk, bu durumun felâketlerimizin temel sebeplerinden olduğu sonucuna varmıştır. O'na göre, Balkanlar'ın elimizden çıkma sebebi de, buradaki toplumların dil kurumları ve eğitimleri ile millî şuurlarının uyandırılmış olmasıdır.

Atatürk'ün sonraki yıllarda ortaya koyduğu eğitim görüşleri ve girişti̇ği uygulamalar esasta, işte, çocukluk ve gençliğini içinde yaşadığı sosyal ve siyasal ortamda yaptığı gözlem ve değerlendirmelere dayanır. Bu gözlem ve değerlendirmelerinden hareket ederek O, millî eğitim, bilime dayanma, eğitimin işe yarar, üretici, hayatta başarılı olacak aktif insanlar yetiştirmesi gibi görüşler ileri sürmüştür.

Başka alanlardaki düşünce ve ugyulamalarının çoğunun temelinde de, O'nun çocukluk ve gençlik çağlarını içinde yaşadığı sosyal ve siyasî ortamdan ve tarihten çıkardığı derslerin sonuçları yer almaktadır.

c) Fikrî ortam

Tanzimat döneminin fikrî ve eğitimsel ortamında bazı çelişkiler bulunmakla beraber, eğitim, Devlet'i felâkete gidişten kurtaracak en önemli araçlardan biri olarak görülmeye başlanmış ve bu teşhis o zamandan beri her dönemde değerini korumuştur. Düşünürler ve eğitimcilerimiz bu fikri işlemişlerdir. Mutlakıyet döneminde fikrî ortamda —baskılar nedeniyle— bir kısırlaşma görülür. Ancak, Atatürk, çocukluk ve gençliğinde, Tanzimat döneminde ortaya çıkan bu temel görüşten ve çeşitli yeni fikirlerden (Namık Kemal ve başkalarının) yararlanmıştır.

2. Askerlik mesleğinin etkisi

Atatürk, kesintisiz bir askerî eğitimden sonra, çeşitli cephelerde savaş deneyimleri kazanmış, ülkeyi görevi nedeniyle gezmiş, üstlerini ve astlarını, halk çocuklarını yani erleri tanımıştır. Atatürk'ün eğitim ve çeşitli alanlardaki görüşlerinin temelinde O'na askerlik mesleğinin bu yolla kazandırdığı bazı temel gözlemleri ve dersleri de görüyoruz.

Çok önemli bir örnek olarak Balkan Savaşlarını (1912-1913) verelim. Balkan yenilgileri ve felâketleri Osmanlı aydınlarının düşünce yapısında

Levent Şahverdi Arşivi

bir dönüm noktası teşkil eder. Aydınlar bu yenilgi ve felâketlerin nedenlerini araştırmış, acımasızca özeleştirilerde bulunmuşlar, toplumsal sorunlarla daha derinden ilgilenmeye başlamışlardır.

Subaylarda da aynı zihniyet değişikliğini görüyoruz. Örneğin, Binbaşı Nuri Conker, Nisan 1914'te yayınladığı *Zabit ve Kumandan* başlıklı kitabında, Balkan yenilgilerinin askerî eğitimimiz ve askerlik ruhu ile ilgili nedenlerini araştırır. Arkadaşının bu eserini okuyup beğenen ve onu tamamlayıcı nitelikte *Zabit ve Kumandan ile Hasbihal* başlıklı bir kitap yayınlayan (1918) Yarbay Mustafa Kemal de askerî eğitimdeki eksiklerimiz, vatan sevgisi, görev duygusu ile ilgili yetersizliklerimiz, hatta annelerin çocuklarına daha beşikte iken söyleyecekleri ninnilerin eğitimsel değeri üzerinde durur. O'nun bu konuda başlıca görüşleri şunlardır :

Askerî okullarda subaylarımıza ruh ve ilim gücü üstünlüğü kazandırma yeterince önemsenmemiştir."Harp Okulu'ndaki öğretim, subaylığın temel görevlerini subayın ruhuna sokacak derecede etkili değildi." Ancak, Atatürk'e göre, daha iyi bir askerî öğretim verilseydi bile yeterli olmayacaktı, çünkü gerçek askerî bilgiyi verecek asıl okul, birliklerdir.

Atatürk'ün bu kitabında şunları da yazdığını görüyoruz:

"Bulgar milleti okuldaki çocuğunu 'Edirne bizimdir' şarkısıyla büyütüyor. Ey Osmanlı subayları! Bulgar, Sırp, Yunan, Romen ordularının geceli gündüzlü çalışmalarını ve amaçlarını gözönüne getiriniz. Ey Osmanlı ordusunun anası olan millet! Bulgar, Sırp, Rum, Romen milletlerini ve bunların çocuklarını yetiştirmedeki amaçlarını gözönüne getiriniz!"

"...Açık alınlı Türk kadını! Bugünkü subayların komutasına verdiğin çocuklarına beşiklerinde iken ninniler yaktın mı? Bu ninnilerinle onlarda bir karakter yarattın mı?"

3. Devlet kurucusu ve Devlet başkanı olması

Türk milleti, Atatürk'ün önderliğinde bağımsızlık mücadelesine girişirken ve Cumhuriyet'i kurarken, gençliğin bundan sonra hangi ilkelere, amaçlara, hangi eğitim felsefesi ve dünya görüşüne göre yetiştirilmesi gerektiğinin ivedilikle belirlenmesi çok önem taşıyordu. Eğitim artık, süregelen, denenmiş, değersizliği hatta zararları kanıtlanmış bir felsefe ve dünya görüşüne göre yapılamazdı. Türk milletini ileri götürecek, insancıl, akılcı, yeni bir eğitime ihtiyaç vardı. Bu eğitimin temel ilkelerini de Atatürk'ün belirlemesi çok doğaldı. Çünkü O, hem geçmişten çıkan dersleri çok iyi

Levent Şahverdi Arşivi

biliyordu, hem de şimdi yeni Devlet'in kurucusu ve başkanı idi. Bildiğimiz gibi Atatürk bunu, bazen öneriler, bazen istekler ve talimatlar şeklinde ifade etti, fiilen "başöğretmen" olarak çalıştı. O, özellikle öğretmenlere, anne ve babalara seslendi.

Atatürk, böylece, ilk eğitim bilimcimiz olan Farabi'nin (870-950) bir görüşü doğrultusunda davranıyordu: Farabi, devlet başkanının milletinin eğitimcisi olması gerektiğini, onun öğrenme ve öğretmeyi sevmesini, her şeyi kolayca öğretmesini bilmesi gerektiğini söylemişti. İşte Atatürk, tarihimizde pekçok yöneticinin ihmal ettiği bu eğitimcilik görevini en iyi biçimde üstlenmiş, daha sonraki devlet adamlarına da izlemeleri gereken bir örnek olmuştur.

4. Atatürk'ün eğitimci kişiliği

Atatürk, 1936'da, yiğitliğini, zaferlerini, devrimlerini...anlatan bir şiir yazan Şair Behçet Kemal Çağlar'a: "Olmamış", der; "benim asıl bir niteliğim var ki onu hiç yazmamışsın...Benim asıl kişiliğim öğretmenliğimdir; ben milletimin öğretmeniyim, bunu yazmamışsın!"

Atatürk, gerçekten, Kurtuluş Savaşı'nı ve inkılâplarını hep bu sabırlı, ikna edici, güven verici, bilgili "öğretmenliği" sayesinde başarmıştır.

Günümüzün eğitim bilimcileri, öğretmenliğin ve eğitimciliğin, kısmen doğuştan getirilen (Tanrı vergisi) bazı özelliklere, kısmen de sonradan öğrenme ile kazanılan bilgilere sahip olmayı gerektiren bir sanat ve bilim olduğunu söylemektedirler. Bu açıdan baktığımızda, Atatürk'ün tam bir öğretmen ve eğitimci özelliklerini taşıdığını görüyoruz. O'nun, "asıl kişiliğini" öğretmenlik olarak değerlendirmesi bu bakımdan yerindedir.

Atatürk'ün öğretmen ve eğitimci kişiliğini belirleyen temel özellikler nelerdir? Her biri üzerinde uzun uzun durulması mümkün olan bu özelliklerin belli başlılarını biz hatırlatmakla yetineceğiz.

- "Başöğretmen" unvanını alarak (24 Kasım 1928), elinde tebeşir, kara tahta başında ve halkın içinde, halka okuma yazma ve çeşitli bilgiler öğretmeye girişmesi.
- Öğretmenlere çok değer vermesi; her fırsatta okulları gezmesi, sınıflara, derslere girmesi.
- Çocukları çok sevmesi, eğitimde çocukluk döneminin değerini bilmesi.
- Ders kitapları yazması.

Levent Şahverdi Arşivi

- Her yerde ve her zaman eğitim ve öğretimde bulunma amacını gütmesi. Bu nedenle, halka, öğretmenlere seslenişleri yanında, sofraları ve özel sohbetlerinin de öğretici bir değer taşıması.
- Kolay öğretmesi; bunu yaparken, karşısındaki hedef kişi veya topluluğun yaş, meslek, sosyal durum...gibi özelliklerini gözönünde tutarak davranması (15 Eylül 1928'de Sinop'ta arabacı Bekir Ağaya yeni harfleri öğretirken önce *At* ve *Ot* kelimelerini öğretmesi çok önemli bir olaydır).
- Çok açık, anlaşılır ve inandırıcı konuşması.
- Konuşmalarında, açıklamalarında araç gereç kullanması, krokiler vs. çizmesi (Atatürk'ün, 1932'de ABD Elçisi General Sherrill'e, Mayıs 1919'da kendisinin Sultan'la görüşmesini kroki çizerek anlatması, vs.).
- Öğretim ve eğitim yöntemi olarak, takdir, teşvik, uyarı, eleştiride ve kesin isteklerde bulunmayı yerli yerinde ve beraberce uygulaması.
- Çok okuması ve okuduklarından çevresindekileri ve toplumu yararlandırmaya özen göstermesi.
- Eğitimin bilime dayanmasını ve işe yarar ürünler sağlaması gerektiğini amaç olarak göstermesi.

KAYNAKÇA

AKGÜN, SEÇİL-ULUĞTEKİN, MURAT: "Misak-ı Maarif", *Atatürk Yolu,* Mayıs 1989, Sayı 3, s. 285-349.

AKYÜZ, YAHYA: *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1988'e), Ankara 1989, 543 s.

AYBARS, ERGÜN: *Atatürk Eğitim İlkeleri,* 1981, 12 s. (Çoğaltma).

CONKER, NURİ-ATATÜRK: *Zabit ve Kumandan-Zabit ve Kumandan ile Hasbihal,* Ankara, 1981, 179 s. (Yayına haz.: İsmet Gönülal-Hüsamettin Ünsal).

İLHAN, SUAT: "Atatürk'ün Yetiştiği Ortam", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Mart 1986, Sayı 5, s. 279-288.

KOCATÜRK, UTKAN: *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri,* Ankara, 1984, 374 s.

MERT, ÖZCAN: "Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Mart 1991, Sayı 20, s. 331-346.

ÖZTÜRK, CEMİL: *Atatürk Devrinde Öğretmen Yetiştirme Politikası ve Öğretmen Yetiştiren Kurumlar,* İstanbul, 1991, 308 s. (Basılmamış Doktora Tezi).

SÖNMEZ, CEMİL: *Atatürk ve Çocuklar,* Ankara, 1991, 167 s.

TEZCAN, MAHMUT: "Atatürk'ün Eğitim Anlayışına Felsefî ve Sosyolojik Bir Yaklaşım", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* Temmuz 1989, Sayı 15, s. 557-594.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN BİYOGRAFİSİNE YENİ SAYFALAR (ORG. İZZETTİN ÇALIŞLAR'IN GÜNLÜĞÜNDEN)

Kur. Alb. İSMET GÖRGÜLÜ

GİRİŞ:

Atatürk'ün biyografisi ile ilgili bilinmeyen bazı hususlar ve yanlış bilinen bir konu tesbit ettik. Kaynağımız, Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın günlüğüdür.

Atatürk'ün 1 nci Dünya Savaşı esnasında Kurmay Başkanlığı'nı yapmış olan Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın günlüğüdür.

Atatürk'ün 1 nci Dünya Savaşı esnasında Kurmay Başkanlığı'nı yapmış olan Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın günlükleri geçtiğimiz yıl ortaya çıkarıldı ve bunların kitap haline getirilmesi çalışmalarına başlandı.

Bu günlüğün özelliği; Birinci Dünya Savaşı'nda tümen, kolordu ve ordu kurmay başkanlıkları yapmış bir kurmay subayın günlük anılarının ötesinde; Atatürk'ün yaşamının bir kesitini vermesidir. Bu nedenle günlük, bir bakıma Atatürk'ün de günlüğününü yansıtır.

İzzettin Çalışlar, Binbaşı ve Yarbay rütbesi ile 22 Mart 1915'ten 5 Temmuz 1917'ye kadar, tam 2 yıl 3,5 ay, Atatürk'ün kurmay başkanlığını yapar.

Atatürk'ten bir yaş küçüktür ama ilişkileri son derece örnek şekildedir. Atatürk kendisini çok beğenir ve takdir eder, beraberlikleri Atatürk'ün ölümüne kadar sürer.

Orgeneral Çalışlar, 1982'de Yanya'da doğar, Atatürk'ten bir yıl sonra 1906'da, İnönü ile beraber Harp Akademisi'ni bitirir, başından sonuna kadar Balkan Harbi'ne ve Birinci Dünya Harbi'ne katılır. İstiklâl Harbi, İnönü Muharebelerinden 61 nci Tümen Komutanı, Kütahya-Eskişehir ve Sakarya Muharebelerinde 1 nci Grup Komutanı, Büyük Taarruz'da da siklet merkezi bölgesindeki 1 nci Kolordu Komutanıdır. Cumhuriyet döneminde de 13 yıl Ordu Komutanlığı yapar. 1939'da kendi isteğiyle emekliye ayrılır ve Milletvekili olarak hizmete devam eder. 1951'de 69 yaşında iken vefat eden Orgeneral Çalışlar'ın İstiklâl Harbi üzerine basılı üç

Levent Şahverdi Arşivi

kitabı vardır. Eskilerin deyimiyle sahib-i seyf-ül kalem bir komutandır. Yani kılıç ve kalem sahibidir.

Sözü edilen günlükler, hiç gün atlamadan günü gününe yazılmış ceride şeklindedir. O nesil kurmaylarının aldığı fikri terbiyeyi ve gelecek kuşaklar için duydukları sorumluluk duygusunu gösterir. Muharebeler esnasındaki günlük yaşamı, Birinci Dünya ve İstiklâl Harbi'ni yapan "Altın Nesil"in çektiklerini,özlemlerini, vatanları için vatanlarından başka herşeylerini nasıl feda ettiklerini, bizlere vatan bırakabilmek için nelere katlandıklarını, doğan çocuklarının ilk iki-üç yaşını göremeyenleri, çocuklarını hiç göremeden şehit olanları, ailesinin ne durumda olduğunu, ne yiyip içtiğini bilemeden yıllarca cepheden cepheye koşan, vatan hudutları ile nişanlanan, evlenen Altın Nesli anlatır. Atatürk'ü daha iyi tanıtır, bazı özelliklerini açıklar, bilinmeyen konularda biyografisine yeni sayfalar ilave eder.

Günlük toplam 27 defterdir. Orgeneral Çalışlar'ın günlüğünü aksatmamak için bulduğu her defteri kullandığını görüyoruz. Defterin biri ilginçtir. Çanakkale muharebelerinde ölen bir ANZAC subayına aittir.

Defterin üzerinde şu not yer alıyor:

Bu senenin hatıratını Arıburnu'nda İngilizlerden alınmış bir deftere kaydediyorum. Bu münasebetle muvaffakiyet ve hüsnü neticenin bu sene bu harp cephesinde de tecelli etmesini Allah'tan niyaz ederim."

Defterin Avusturyalı olan asıl sahibi ise defterde şöyle yazılıdır:

Lieut B.P.Nettleton

Bsq

No I L.H.REG (A.I.F.)

LIEUT

B.P.

Turramurra

N.S.W.

Australia

Günlüğün 7 Kasım-25 Aralık 1916 tarihleri arasındaki bölümü ayrı bir özellik taşır. Zira bu günleri kapsayan Atatürk'ün günlüğünü de

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün Hatıra Defteri" ismiyle yayınlanmıştır. Bu durum, Komutan ile Kurmay Başkanı'nın aynı olaylara ve günlere bakış açılarını karşılaştırma imkânı vermektedir. Bir günü örnek olarak verelim:

22 Kasım 1916 Çarşamba/Mirliva Mustafa Kemal Paşa:

"21/22 Kasım gecesi saat 9 sonraya kadar Erkânıharp Reisi'yle (Kurmay Başkanıyla) tesettürün lağvı ve hayatı içtimaiyemizin ıslahı hakkında sohbet;

1. Muktedir ve hayata vakıf valide yetiştirmek,

2. Kadınlara serbestisini vermek,

3. Kadınlarla müşareket-i umumiye, erkeklerin ahlâkiyatı, efkârı, hissiyatı üzerinde etkendir.

Celb-i muhabbet-i mütekabile temeyül-i fıtrisi."

(Doğuştan gelen karşılıklı sevgi çekme eğilimi)

21 Kasım 1916/Kur. Yb. İzzettin:

"Akşam saat 9'a kadar Paşa ile hayati ictimaîyeden bahsettik. Zenginlik için çok çalışmak ve kazanmak lâzım. Kadın hayatının içtimaî hayata tesiri büyüktür. Kadın, erkeği tavır ve muamelede daha bağlı kılıyor. Erkek hayatında amil ve teşvik edici olan kadın, ilmen ve irfanen yüksek olmalıdır. Bu suretle kadınlar iyi bir anne olurlar. Evlât terbiyesini temin ederler. Bunun için görmek de lâzımdır. Asrın ilerleyişini ve medeni eserleri görmek, seyahatler yapmak, memleketler görmek, kadınlar için de erkekler gibi faydalıdır ve bir haktır. Böyle olunca kadınlar bu hayatı erkeklerle müştereken yaşayabiliyor. Bu meselede kadınların tesettür meselesi de düşünmeye değer. Herhalde kadınlar okumalı, medeni ilerleyişleri görmeli ve anlamalıdır."

Günlükte ortaya çıkan bilgilerden, önce hiç bilinmeyenler üzerinde duracağız.

TRABLUSGARB'A ORDU KOMUTANI OLARAK TAYİN TEKLİFİ:

Çanakkale Muharebelerinde, 6 Ağustos'taki ikinci büyük çıkarma harekâtından önceki durgunluk döneminde, Albay M. Kemal'e Trablus'a tayin teklifi yapılır. Bunu, günlüğün 19 Temmuz 1915'e ait notlarından öğreniyoruz. Başkomutan Vekili Enver Paşa, Mirliva (Tuğgeneral) rütbesi ve ordu komutanı yetkisiyle Trablus'a gitmek arzusunda olup olmadığını

Levent Şahverdi Arşivi

sordurur.Atatürk; İstanbul'a gelip durumu karşılıklı görüşmek niyetinde olduğuna dair bir cevap verir. Ancak bu cevabından bir süre sonra, düşman Gelibolu Yarımadası'na ikinci büyük çıkarmayı yapar. Atatürk İstanbul'a gidemez. Bu sırada Libya cephesinde Afrika Grupları Genel Komutanı ünvanı ile Enver Paşa'nın kardeşi Yüzbaşı Nuri (General Killiğil) bulunmaktadır. Kendisine "Fahri Paşalık verilmiştir. Emrinde bulunan kuvvetler ise mahalli milis kuvvetleridir. Türk askeri personeli olarak da 100 civarında subay, astsubay ile Teşkilâtı Mahsusa tarafından kurulup gönderilen bir piyade taburu bulunmaktadır. Cephenin bu durumu dikkate alındığında, Atatürk'ün Libya'ya gitmemesi isabetli olmuştur denilebilir. Gönlünde yatan komutanlık seviyesi bir süre sonra kendiliğinden ayağına gelecek ve Anafartalar Grup Komutanı olacaktır.

BULGARİSTAN'A GÖNDERİLECEK ORDUNUN KOMUTANLIĞINI İSTEMESİ VE IRAK ORDUSU KOMUTANLIĞINA TAYİN TEKLİFİ:

Atatürk, Çanakkale Muharebelerinin sonuna doğru, 4 Ekim 1915'te Bulgaristan'a yardım için gönderilecek ordunun komutanlığını ister. Ancak Başkomutanlık bunun yerine kendisine Irak Ordusu Komutanlığı'nı teklif eder. Çünkü bu sıralarda Irak'taki Türk kuvvetleri 23 Eylül 1915'te Kutûlamare Muharebesi'ni kaybetmiş, Irak ve Havalisi Genel Komutanı olan Albay Nurettin'e (Sakallı Nurettin Paşa) duyulan güven sarsılmıştır. Başkomutanlık Irak'taki komutayı yeniden düzenleme ve burada yeni bir ordu kurmayı düşünür. İlk teklifi de Albay Mustafa Kemal'a yapar. Atatürk bu teklifi bazı şartlarla kabul edebileceğini bildirir ve şu şartları ileri sürer:

— Basra ve Bağdat valilikleri,

— Irak Genel Komutanlığı ünvanı,

— Terfi ettirilmesi,

— İstediği kişileri yanına alması.

Atatürk'ün biyografisine bugüne kadar bilinmeyen bu bilgi de, günlüğün 6 Ekim 1915 tarihli kısmında yer almaktadır. İleri sürülen şartlar uygun görülmemiş olacak ki Irak'a, Atatürk yerine Golç Paşa gönderilir.

MAKEDONYA'DAKİ BULGARİSTAN ORDUSU KOMUTANLIĞINA TAYİNİ:

Günlüğün 17 Ekim 1916 tarihindeki notlarda Mustafa Kemal Paşa'nın bilinmeyen bir tayininden söz edilir. Doğu cephesinde 16 ncı Kol-

Levent Şahverdi Arşivi

ordu Komutanı iken, Enver Paşa' Makedonya'daki Bulgaristan Ordusu Komutanlığı'na atar. Ancak 2 nci Ordu Komutanı İzzet (Furgaç) Paşa bu tayine rıza göstermez ve O'nun Makedonya'ya gitmesine mani olur.

Günlükte bu yeni bilgiyi veren ifadeler aynen şöyledir:

"17 EKİM 1916:

Hava güzel, Mideden hafif rahatsızım. Ohrili Kemal, Paşa'nın Makedonya'ya memur olduğuna dair Ordu Karargâhında bir telgraf verdi. Başkomutan Vekili (Enver Paşa), Paşa'yı Bulgaristan Ordusu Komutanlı'ğına tayin etmiş. Fakat Ordudan bu konuda hiç bir yazı yok. Bakalım Karargah da beraber gidecek mi? Gidersek pek alâ olacak, Bu gam veren muhitten kurtulmuş olacağız ve yine memleket için çok faydalı bir vazife başında bulunacağız inşallah. Kolordu Kumandanlığı ile göndermeleri doğru olmazdı. Garptan şarka, şarktan garba çile çektirmek demek. Ordu Kumandanlığı, yerinde bir tayin demek olur...

18 EKİM 1916:

Hava iyi. Midemden rahatsızlığım var. İş bermutat. Cephe de sakin. Paşa'nın Makedonya'ya gitmesi geri kalmış, Ordu Kumandanı, (Ahmet İzzet paşa) gitmesine razı olmamış. Kolordu Kumandanlığı ile gönderilmek istenmiş. Bizden bir tümen gitmiş, daha bazı kuvverler ilave edilerek iki tümene çıkarılacakmış."

İzzettin Çalışlar bizim için yeni olan bu bilgiyi böyle açıklıyor. Dikkati çeken 2 nci Ordu Komutanı A. İzzet paşa'nın bu tayine engel olmasıdır. A. İzzet Paşa, o dönemde Osmanlı Ordusu'nun en kıdemli paşasıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın insiyatifli icraatını birkaç defa tenkit etmesine rağmen ağırlığını koyarak bu tayine mani olmuş ve O'nu göndermemiştir. Demek ki Ağustas'ta tenkit ettiği Kolordu Komutanı'nın değerini kısa zamanda anlamış, ya O'nu kaybetmek istememiş veya tekrar Kolordu Komutanlığı'na tayini yerine O'nu daha üst kademelere lâyık görmüştür.

FERİKLİĞE YÜKSELTİLECEKLER LİSTESİNE DAHİL EDİLMESİ:

Günlüğün 1 Ekim 1917 tarihli notundan Atatürk'ün Birinci Dünya harbi içerisinde ferikliğe (Tümg.) yükseltilmesinin düşünüldüğünü görüyoruz. İzzettin Çalışlar bu bilgiyi izinli olarak İstanbul'da bulunduğunda bir subaydan öğrenir ve konuyla ilgili şu notu düşer:

Levent Şahverdi Arşivi

"1 EKİM 1917:

Mustafa Kemal Paşa'nın Altın İmtiyaz madalyası aldığı, çıkmak üzere bulunan hususi bir terfi defterinde Ferikliği, İsmet'in de (İNÖNÜ) Livalığı (Tuğg.) bahis mevzuu olduğunu Cevat söyledi. Enver ve Cemal paşalar da Birinci Ferik (Korg.) oluyormuş.*"

Enver ve Cemal Paşalar 22 Ekim 1917'de Birinci Ferikliğe yükselir ancak Atatürk ile İnönü'ye bu yükselme listesinde yer verilmez. Başlangıçta düşünüldüğü, sonradan vazgeçildiği anlaşılıyor. Nedenini bulmaya çalıştık ve doğruluğu tartışılabilir bazı hususlar tesbit ettik.

Atatürk, bu sırada Filistin Cephesi'nde 7 nci Ordu Komutanıdır. Başında da Yıldırım Ordular Grup Komutanı Mareşal Falkenhayn paşa vardır. Alman Genelkurmay Başkanı iken görevden alınıp Türkiye'ye gönderilir. Atatürk bununla anlaşamaz. Çünkü çok açık şekilde Osmanlı devletinin aleyhine Almanya'nın lehine çalışmakta, Suriye, Filistin ve Arabistan bölgesini bir Alman sömürgesi olmaya hazırlamaktadır. Bunun için de Türk parasını ve Türk kanını kullanır. Atatürk buna tahammül edemez ve 20 Eylül 1917'de, hem Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya, hem de Başkomutan Vekili Enver Paşaya 7 kitap sayfasını tutan uzun bir rapor gönderir. Devletin içinde bulunduğu çöküntüyü sergiler, alınması gereken tedbirleri belirtir, askeri durum hakkındaki tekliflerini dile getirir. Almanların uygun olmayan icraatlerini açıklar. Bu raporun ruhunu kavrayabilmek ve terfisine etkisinin olup olamayacağını değerlendirebilmek için bazı cümlelerini aynen alacağız:

"... Karşısında bulunduğumuz en büyük tehlike, her yönden çürüyen büyük saltanat binasının bir gün, içten birdenbire ve topluca çökmesi ihtimalidir."

"...Savaşın sonuna ait anahtarlar bizim grubun elinde değildir."

"Özet olarak, batıda (İstanbul, Trakya) muhtemel ciddi saldırıları beklemek ve Suriye sınırında açık, hazırlıklı olan düşman asıl harekâtına başarı şansı vermemek, genel askeri durumumuzun şimdiki kaçınılmaz isteğidir. Genel durum bu haldeyken, örneğin elde kalan son kuvvetlerle Irak'ın geri alınmasını düşünmeye imkân yoktur."

Yıldırım Ordular Grubu Almanların isteğiyle Irak'ı geri almak için kurulmuştu. Atatürk bunu tenkit ediyor, Irak'ı geri alacağız derken elde kalanı da kaybetmeyelim diyor.

Levent Şahverdi Arşivi

"... Bugün izlenecek kararlar aşağıdaki gibi olmalıdır:

a. İçeride, hükümeti takviye ve güçlendirmek lâzımdır... Ticari ve iktisadi işleri düzenlemek, hiç olmazsa rüşvet ve vurgunculuğu en aza, dayanılır bir duruma indirmek gerekir...

b. Askeri siyasetimiz bir savunma siyaseti ve elimizde bulunan kuvvetleri ve bir tek eri sonuna saklamak siyaseti olmalıdır."

Hükümetin ve Başkomutanlığın politikasını tenkit ediyor ve yol gösteriyor.

Sina-Filistin Cephesindeki kuvvetlerin tamamının (iki ordu) kendi emrine verilmesini de şöyle istiyor:

"Kuvvetler muharebe sebebiyle Sina Cephesi'nde bir komuta altına girmeye mecbur olursa, bu komutan ancak ben olabilirim. Daha başlangıçtan itibaren bu noktayı görmüş ve bu kararı vermiş olmak lazımdır."

Almanlara karşı takip edilen siyaseti de şöyle tenkit ediyor:

"Bütün Suriye'nin Falkenhayn'a verilemeyeceği meselesinde Almanları kırmak, onların kuvvet ve lüzumlarını ihmal etmek gibi kısır bir düşünceye bağlı kalmadığına güvenmelisiniz, içinde bulunduğumuz bataklıktan Almanlarla birlikte bulunarak kurtulmak gerekiyorsa da, Almanların savaşın uzamasından yararlanarak bizi sömürge şeklinde sokmak ve ülkemizin bütün kaynaklarını ellerine almak siyasetine karşı devlet ileri gelenlerinin bu bakımdan hiç olmazsa Bulgarlar kadar bağımsız ve kıskanç olmalarını gerekli görürüm. Bağımsız ve bağımsızlık sebeplerinden kıskanç olduğumuz, Almanlarca gereği gibi anlaşıldığı gün, onların bizi Bulgarlardan daha saygın göreceklerine sizi temin ederim. İyi idare edeceğim diye sürekli fedakarlıkta bulunmak, herhangi bir müttefik ve özellikle Almanlara merhamet ve insaf aşılamayıp, belki verdiklerimizden yüz kat daha fazlasınaonları hırslı kılar ve kışkırtır."

"Bütün kuvvetlerle Filistin savunması mümkün olursa, General Falkenhayn, dünyaya ve ülkemize karşı en büyük başarıyı kazanmış olarak görüneceğine kuşku yoktur. Fakat bu halde hükümetin ve ülkenin takviyesi şartı şöyle dursun, ülke tümüyle bizim elimizden çıkarak bir Alman sömürgesi haline girmiş olacaktır. General Falkenhayn, bu amaç için bizim borcumuz olan altınları ve Anadolu'dan getirdiğimiz son Türk kanlarını kullanmış bulunacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kısacası, gerek mülki hükümetler ve gerek ahali içinde yapılacak işlerin şöylesine bir ülke sorunu değil, en birinci yurt savunması sorunu olduğu bu dönemde ülkenin herhangi köşesinin bir yabancı nüfuz ve yönetimine verilmesi, saltanatın hayatını kesinlikle zedeler ve kaldırır. İşte benim diyeceklerim bunlardır. Bulunduğunuz mevki sebebiyle bunları sayıp dökmekle vicdanım üzerinden bir yükü kaldırmış olduğuma inanıyorum."

Atatürk vicdanının sesini dinleyerek; ülke gerçeklerini, sorunlarını açık şekilde sergileyip, düşündüğü çözümleri ifade ederken, aslında görevini yapıyor. Çünkü O'nun anlayışında; makam ve yetki sahibi olmayanların bildiklerini, düşündüklerini, gerçekleri, makam ve yetki sahibi olanlara iletmeleri vicdani bir görevdir. Aksi hainliktir. Kişiler, gerçekleri söylemekten çekinmemelidir. Sonucunda kendisi zarar görecek dahi olsa, gerçeği söylemelidir. Genelin menfaatinin başladığı noktada kendi menfaatini unutmalıdır ve düşünmemelidir. Kanaatimizce bu anlayış doğrultusunda yazdığı söz konusu raporu, O'nun terfisini engellemiştir. Herhalde haddini bilmezlik ve bir başkaldırış olarak değerlendirilmiştir. Raporun yazıldığı tarih ile terfilerin planlandığı tarih birbirine çok yakındır. Anlaşıldığına göre terfisinin düşünüldüğü günlerde bu raporu İstanbul'a ulaşıyor ve listeden düşülüyor. Atatürk, 1926 yılında Hakimiyeti Milliye gazetesinde yayınlanan anılarında, bu rapor konusuna değinir, sonucunda gözden düştüğünü belirtir. Bundan hiç üzüntü duymadığını açıklar ama terfi konusundan hiç bahsetmez.

Yorumumuzu kuvvetlendirdiği için anılarının bu bölümünü veriyoruz:

"Birinci Dünya Savaşı'na girdikten sonra, bu savaşın feci sonuçlarını düşünmekten kendimi alıkoyamıyordum. Kanal harekâtı aleyhindeki başkaldırışım, bana teklif olunan "Hicaz Kuvvei Seferiyesi" komutanlığı sırasında söylediğim ve benimsettiğimi sandığım halde faydasını göremediğim tenkitler ve bunun gibi birçok mücadele sahneleri birbirini izledi. En sonra, "Yıldırım Ordusu" grubunun serüveni ile, benim bu gurupta asıl Yıldırım Ordusu Komutanlığım, herkesin bildiği bir şeydir. Hatırladığıma göre, önüne geçilmez başkaldırışım, işte bu olayda olmuştur. Artık susmayı ve alçakgönüllü olmayı sona erdirmenin sırasıydı; ben de bu ânı kaçırmadım. Felâketin, coşkun bir nehir gibi Türkiye üzerinden aktığını görüyordum. Nasıl dayanıp susabilirim? Bu olayların belgelerini size vereceğim, okuyacaksınız. Sonuç ne oldu?.. Benim gözden düşmem!. Bu sözcüğü özellikle kullanıyorum, ben hayatta gözden düşmeyi, uzaklaştırmayı kabul etmiş bir adam değilim. O zaman benim halimi gözden

Levent Şahverdi Arşivi

düşme, uzaklaştırma gibi görenlere gülmüştüm. Çünkü bundan ne çıkabilirdi? Eğer ben, sıradan gurur sahibi bir insan olsaydım ve bütün tahminlerimin doğru çıktığını görmekten zevk alsaydım, ne olacaktı?. Memleketin düşkünlüğünden nasıl zevk olabilirdim? İsterdim ki, benden öncekilerin yanlışlarını düzeltebileyim, çamur ve batağa düşmüş Türkiye'yi (çekip) çıkarabileyim.

Yedinci Ordunun, yâni, ilk defa Komutanı olduğum sırada —çünkü biliyorsunuz, aynı orduya sonradan tekrar kumanda ettim— bu ordunun da dahil olduğu Yıldırım Ordusu'nun Grup Komutanı General Falkenhayn'ın askerlik ve iç politika bakımından izlediği usûl ve tutum, aramızda önemli bir tartışmaya yol açtı. Bu tartışma, sonunda büyük makamlara yansıdı; ben çok önem verdiğim düşüncelerime itibar edilmediğini görünce susmadım. Getireceğimi her türlü kötülüğü önceden benimseyerek, usûl ve alışılagelmişlik dışında —denilebilir ki biraz başkaldırır biçimde— kendi kendimi Ordu Komutanlığından af ve hattâ Vekil'imi de bizzat tayin ederek (Kolordu Komutanlarından Ali Rıza idi) görevime son verdim ve bu olup bittiyi büyük makamlara bildirdim.

Bu hareketten vazgeçirtmek için General Falkenhayn özel bir mektupla, Başkomutanlık Vekâleti ve bu durumla ilgili Dördüncü Ordu Komutanı, benden yana ve dostça aracılık ettiler. Bu hâl, gerçeğin hâlâ bu zâtlar ve makamlar tarafından ne kadar anlaşılamamış olduğunu, yahut anlaşılmış ise, gerçeği saklamak için ne hazin şartlar ve zorunluluklar içinde kalmış olduklarını belirttiğinden, beni, daha sert konuşmalara zorladı. Sonunda, olup bittiyi benimsediler. Fakat bu istifamın, yüksek makamlara ve belki bütün millete anlatmak istediğim gerçek anlamını gözden kaçırmak ve Komutanlıktan, basit bir sebeple çekilmiş olduğumu ortalığa yaymak için, beni, Merkezi Diyarbakır'da bulunan eski Ordu'ma, İkinci Ordu Komutanlığı'na tayin ettiler. Üstünkörü bazı sakıncalar göstererek onu da reddettim. Kuvvetle duyurmak istediğim feci durumu, sade işlerdenmiş gibi saydıklarını gösterir bir hareketle, "Bir aylık süre için izinli olduğumu" bildirdiler."

ANAFARTALAR GRUP KOMUTANLIĞINDAN AYRILIŞ:

Atatürk'ün Anafartalar Grup Komutanlığı'ndan ve Çanakkale Muharebe Sahası'ndan ayrılış üzerine çok çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler yanyana getirildiğinde olay bir muamma haline dönüşür. Doğru olan hangisidir veya neden ayrılmıştır? Bu bugüne kadar üzerine ciddiyetle durulmayan bir konudur. Ayrıca bilgilerde yetersizlik olduğu için bazı yazar-

Levent Şahverdi Arşivi

lar tarafından olaylar arasındaki boşluklar kendilerince doldurulmuştur. Durum yazarın mantığına, duygularına göre biçim almıştır, Enver Paşa'ya kızanlar olayı Enver'e; Liman Paşa'yı beğenmiyenler Liman'a bağlamışlar veya durumdan Atatürk'e övgüler düzmüşlerdir. Oysa Ata'nın yersiz ve kuru övgüye ihhtiyacı yoktur.

Atatürk, "Anafartalar Muharebatı'na Ait Tarihçé*yi şöyle bitirir. "27 Teşrinisani'de ahvali sıhhiyeme binaen grubun emir ve kumandasını Beşinci Kolordu Kumandanı Mirliva Fevzi Paşa'ya tevdi ederek infifak eyledim..." [1]

Görüldüğü gibi, Atatürk ayrılışını sağlık durumuna bağlamış, açıklama yapmaksızın kısaca yazmıştır. Oysa Ata'nın rahatsızlığı oldukça eskidir. 7,5 ay aralıksız katıldığı Çanakkale Muharebeleri boyunca bir yandan da rahatsızlığının ıstırabını çeker. Bu nedenle tümen tabibini yanından ayırmaz. Aralık ayında, mevsimin de etkisiyle rahatsızlığı belki artmış olabilir ama rahatsızlığını bahane ederek cepheden ayrılacak bir karektere sahip olmadığı da bilinir. Öyle olsaydı daha önce ayrılması gerekirdi. Hastalığının daha ağır seyrini Kafkas Cephesi'nde görüyoruz. 16 ncı Kolordu Komutanı iken tuttuğu hatıra defterinden bu anlaşılmaktadır. Ancak bu sebeple görevinden ayrılmayı düşündüğü hiç görülmüyor. Dolayısıyla Çanakkale'den ayrılması sağlık nedeniyle olmasa gerekir. Bu konuya sonraki yıllarda çeşitli vesilelerle yayınlanan anılarında ve sohbetlerinde de açıklık getirmemiştir. Rusen Eşref ile 1918 Mart'ında yaptığı mülâkatta[2]; "...Ben 27 Teşrin-i Sânide rahatsızlandım. Fevzi Paşa hazretlerini yerime tevhil ettim. İstanbul'a geldim" der. Liman Von Sanders ise "Türkiye'de beş Yıl" adlı anıların da bu konuya hiç değinmemektedir. Durumu böyle olunca konu yorum ve yakıştırmalara açık kalmıştır. Bunların başlıcalarını sıralayalım:

Uluğ İğdemir, Atatürk'ün açıklamasını aynen alır ve hastalığı dolayısıyla ayrıldı der. [3]

Şevket Süreyya, olay üzerinde durmaz. Hastalığı dolayısıyla ayrıldığını ifade eder. [4]

[1] Mustafa Kemal; Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, Yayınlayan Uluğ İğdemir, TTK. Ankara-1990. S.72

[2] Devrin Yazarlarının Kalemiyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal 1. Kül. Bak. Yayını, İstanbul, 1981 S. 49 (Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülâkat Ruşen Eşref)

[3] İğdemir, Uluğ; Atatürk'ün Yaşamı. 1881-1918 c. 1, T.T.K. Ankara - 1988, s. 76.

[4] Aydemir, Ş. Süreyya; Tek Adam C. 1: Remzi Kitabevi, İstanbul, 1981, S. 263-272.

Levent Şahverdi Arşivi

pek çok kaynak, ayrılışı hastalığa bağlar. Farklı yorum yapan ve bilgi verenlerin başında ise Lord Kinross gelir. Konuya yaklaşımı hikayemsidir. Şöyle der.[5]

"Aylar geçtikçe savaş durgunlaştı ve yeniden siper çarpışmasına döndü. Mustafa Kemal düşmanın yarımadayı boşaltmaya hazırlandığına inanmaya başlamıştı. Buna fırsat vermeden onu yok etmek için son bir Türk saldırısının tam zamanıdır, diyordu. Ama, yine üstlerine söz dinletemedi. Saldırı için istediği izin, "Harcanacak kuvvetimiz, hatta bir tek erimiz bile yok" diye geri çevrildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal yarımadadaki görevinden alınmasını istedi; Von Sanders de onu başka bir göreve atamayı kabul etti. Zaten sağlık durumu kötüleşmişti;cephede kalacak hali yoktu, Burada yapabileceği bir iş de kalmamıştı. Bu arada Selânik'ten arkadaşı olan Tevfik Rüştü, doktor olarak Gelibolu'ya gelmişti. Mustafa kemal o anda aldığı bir kararla, "Ben de seninle beraber İstanbul'a geleceğim", dedi. Çoktandır maaş almadığı için bir sürü parası birikmişti. Bunu birlikte harcayacaklardı. Mustafa Kemal böylece Gelibolu yarımadasından ayrıldı."

Burada sözü edilen taarruz teklifi konusunun, Liman Paşa ile kırgınlık yarattığı ve ayrılmasına sebebiyet verdiği başka yayınlarda da yer almaktadır. Ancak teklifi yapanın kendisi olmadığını, Ordu Komutanı Liman Paşa'nın verdiği bir emir üzerine aldığı iki taburla taarruz tertibatını, Liman Paşa'nın kabul etmediğini Atatürk bizzat açıklar[6]. Atatürk, Liman'a bu durum üzerine kırılmıştır ama kırıldığı nokta teklifinin kabul edilmemesi değil; Liman'ın bir yandan "düşman çekiliyor mu, durumu tetkik edin, keşifler ve ateş baskınları yapın" derken, bir yandan da sadece iki taburla yapılması planlanan keşif taarruzuna müsaade etmemesidir. Yoksa Atatürk'ün ne genel bir taarruz teklifi ne de bunun reddi söz konusudur. Ancak bu olay, açıklanan değil, açıkladığımız haliyle ayrılışın sebeplerinden birini oluşturmuştur. İzzettin Çalışlar, 30 Kasım 1915 gününe ayrılışın bir sebebi olarak şu notu düşer:

"İngiliz kuvvetlerini anlamak üzere keşif taarruzları emredildiği ve grupça icrasına teşebbüs edildiği halde birinci emrine muhalif olarak ikinci emirle grubun hareketini tenkit eylemesi, Kemal Beyin de bil mukabele Mareşal'in bu muahezelerini ret ve cerh eylemesi (cürütmesi)".

[5] Kinross, Lord; Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu, Sander Yayını İstanbul 1978. s. 159.

[6] M. Kemal; Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, S. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

L Kinross'un Dr. Tevfik Rüştü üzerine yaptığı açıklama ve yoruma gelince; Dr. T. Rüştü Aras Gelibolu'ya görevli olarak değil, Atatürk'ün misafiri olarak gelir. Ali Fethi Okyar ve Dr. Bahattin Sakir'le birlikte ziyaret için 8 Aralık akşamı gelirler ve 10 Aralık günü Atatürk'le beraber dönerler. Onların gelmesinden üç gün önce, 5 Aralık'ta Ata hava değişimi raporunu almıştır. Yerine Fevzi (Çakmak) Paşa atanmıştır ve onu beklemektedir. Misafirleriyle aynı gün Fevzi paşa da gelir. Bir gün beraber çalışırlar ve 10 Aralık günü Ata ayrılır. Dolayısıyla, T.Rüştü'nün gelmesi üzerine o anda alınan bir kararla ayrılma, söz konusu değildir. Karar daha önce verilmiştir. Çalışlar'ın 30 Kasım 1915 tarihli notlarından bu anlaşılmaktadır. Yoksa birikmiş olan parasını arkadaşı ile harcamak için cepheden ayrılmamıştır.

Bir başka eserde[7] ayrılışı ile ilgili daha değişik bir seneryo yer almaktadır:

"Genel olarak cephede durgunluk vardır. Bu durumdan yararlanan 5 nci ordu Komutanlığı, savunma düzenini gözden geçirmek fırsatını buldu, Anafartalar Grubu Komutanlığı'nın birlikleri de yeniden düzenlendi.

Başkomutanlıkça da bazı değişiklikler yapılmış, 5 nci ordu kuruluşundaki birliklerden bazıları, Tırakya bölgesine alınmaya başlamıştı. O arada, Anafartalar Grubu Komutanlığı'nı yapmakta olan Mustafa Kemal'in Çanakkale Savaşı'ndaki başarılarını çekmeyen Enver Paşa, 26 Ekim 1915'te gönderdiği emirle;

"11 nci, 12 nci ve 9 ncu Tümenler, 16 ncı Kolordu'yu teşkil edecek; 16 ncı Kolordu Komutanı Albay Mustafa Kemal, kolordu komutanı yetkisiyle Anafartalar Grubu'nu sevk ve idare edecektir. Albay Kaninkiser, 16 ncı Kolordu Komutanı vekili olarak kolorduya bakacaktır. 16 ncı Kolordu Komutanlık Vekâleti için burada karargah heyeti kurulmasına olanak yoktur" demiş ve dolayısıyla onu, Anafartalar Grubu'nun içinde bir ast birlik komutanlığına atamıştı.

Daha üst kademelerde komutanlık yapmış ve kendisini kanıtlamış olan, ünü Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını aşan Albay Mustafa Kemal'in aynı birliğin ast kademe komutanlığına atanması, adeta cezalandırılması demektir. Bu onur kırıcı duruma elbette baş eğilemezdi. Bu nedenle Mustafa Kemal, istifa etmek zorunda kaldı.

[7] Askeri Yönüyle Atatürk, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yayını, Ankara, 1981 S.44.

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal'i çok takdir eden ve geçmiş hizmetlerini yakından bilen 5 nci Ordu Komutanı Liman Von Sanders, araya girdi; istifasını geri aldırtıp bir aylık hava değişimiyle İstanbul'a gönderdi. Böylece Mustafa Kemal, 10 Aralık 1915'te Anafartalar Grubu Komutanlığı'ndan ayrılmış oldu."

Enver Paşa'nın Atatürk'ün başarılarını çekemediğine pek katılamıyoruz. Böyle bir duygusal durum olsaydı, Irak Cephesi Komutanlığı'nı teklif etmezdi. Irak gibi önemli ve bağımsız bir cephenin komutanlığı için Albay Mustafa Kemal'i düşünmezdi. Ayrıca yazışmalarına da bakıldığında Enver Paşa'nın, Atatürk'e değer verdiği, başarılarını takdir ettiği, kendisinden daha büyük başarılar beklediği görülür. Albaylığa yükselmesi üzerine içten, uzun, gelecek için müjdeler veren bir tebrik yazısı gönderir[8]. Eylül 1915 sonunda, Enver Paşa'nın kendi karargahını ziyaret etmemesi üzerine Atatürk, istifa dilekçesi verir. Buna karşılık Enver Paşa, durumu düzeltici, özür üslubu ile cevap verir[9] ve Mustafa Kemal'in gönlünü alır. 31 Ekim'de de Enver Paşa ziyaretine gelir. Çekemeyen, çekemediğini gözden çıkarır, onu ülke için kazanmaya değil, harcamaya çalışır. Kaldı ki Enver Paşa Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı'dır. Bütün yetkiler elindedir. İsteseydi terfi ettirmez, önemli olmayan bir görev verebilir, hatta istifasını işleme sıkabilirdi. Böylece Mustafa Kemal'in askerlik hayatı da sona erecekti. Bilindiği gibi bunların hiçbirini yapmamıştır. Hatta yazılı olarak birkaç defa kendisini tenkit etmesine rağmen ve hatta Yakup Cemil olayına adının karışmasına rağmen. Sonuç olarak şimdi inceleyeceğimiz emir, Enver Paşa'nın M.Kemal'i çekemediğinden verilmiş değildir.

Enver Paşa'nın 26 Ekim tarihli emri denildiği gibi Atatürk'ü bir ast komutanlığa atamak için değil, Anafartalar Grubundan ayrılan 2 nci Kolordu karargâhının bıraktığı boşluğu doldurmak içindir. Bu emirle 2 nci Kolordu yerine 16 ncı Kolordu kurulur. Kolorduya M.Kemal atanır ama o an Anafartalar Grup Komutanı olduğu ve bu görevi sürdürmesi uygun görüldüğü için yerine vekaleten atama yapılır. Bu Anafartalar Grubu'nun yakın gelecekte değişik bir düzenlemeye sokulacağının işaretidir. Bu düzenlemede M. Kemal'in yerinin önceden belirlendiği anlaşılıyor. Yoksa bir makam tenzili söz konusu değildir. Ayrıca bu emir üzerine denildiği gibi bir istifa da vaki olmamıştır. Belgelerde ve İzzettin Çalışlar'ın anılarında da böyle bir bilgi yoktur. Bu dönemde bilinen bir istifası vardır. O da

[8] Aydemir, Ş. Süreyya; Tek Adam C. 1, S. 262.

[9] a.g.e., S. 264.

Levent Şahverdi Arşivi

emirden bir ay önce 27 Eylül'dedir. Liman Paşa bu istifa üzerine araya girer ve Enver paşa'nın durumu düzeltici yazı yazmasına vesile olur. Atatürk görevine devam eder. Bu istifanın ayrılışı ile ilgisi yoktur. Durumun karıştırıldığı veya aradaki bilgi boşluğunun doldurulduğu anlaşılıyor. Bir de Liman Paşa'nın, M.Kemal'in istifasını geri aldırttığı ve onu beğendiği için istifası yerine hava değişimi ile İstanbul'a gönderdiği yazılıyor. Oysa Atatürk'ün cepheden ayrılışının tek sebebi Liman Paşa'nın kendisidir. Bunun detayını aşağıda açıklayacağız, İzzettin Çalışlar 30 Kasım günü notlarından bunu sıralamaktadır.

Atatürk'ün cepheden ayrılmasını bir başka eser şöyle açıklar[10]. "Anafartalar Grup Komutanlığı'na Fevzi (Çakmak) Paşa getirilir, M.Kemal'de Grubun kuruluşunda bulunan 16 ncı Kolordu Komutanlığı'na atanır. Bu onur kırıcı durum onu istifa etmek zorunda bırakır. Liman Paşa, onun istifasını hava değişimine çevirir ve İstanbul'a gider."

Bu yaklaşım da isabetli görülmüyor. Fevzi Paşa M.Kemal'in üzerine değil, yerine vekaleten atanır. Atandığı tarih, 6 Aralık'tır.[11] Oysa Mustafa Kemal 5 Aralık'ta hava değişimi raporunu almıştır. Ayrılmak için yerine gelecek komutanın belirlenmesini ve gelip, komutayı devralmasını beklemektedir. Yoksa denildiği gibi Fevzi Paşa'nın tayini değil, Mustafa Kemal'in ayrılma kararı daha öncedir. Fevzi Paşa, Mustafa Kemal ayrılma kararı verdiği için atanmıştır.

Durumu İzzettin Çalışlar'ın günlüğüne dayanarak açıklığa kavuşturmadan önce bir de Salih Bozok'un anlattıklarına yer verelim. Atatürk, Çanakkale'den ayrılışını Salih Bozok'a şöyle anlatmış[12]:

"Ben düşmanın çekileceğini anladığım için bir taarruz yapılmasını teklif etmiştim. Fakat benim bu teklifimi kabul etmediler. Bundan dolayı canım sıkıldı. Çok da yorgun olduğum için izin alarak İstanbul'a geldim. Eğer ben orada iken düşman şimdiki gibi çekilmiş olsaydı herhalde daha çok sıkılacaktım..."

Mustafa Kemal'in Çanakkale cephesinden ayrılmasına sebep olan olaylar, İ.Çalışlar'ın anılarındaki bilgilere göre, kronolojik olarak şöyle ge-

[10] Erikan, Celal; Komutan Atatürk; T.İş Bankası Yayını, Ankara 1972, S. 181.

[11] GÖRGÜLÜ, İsmet; Kur. Bmb. Türk Harp Tarihi Derslerinde Adı Geçen Komutanlar, Harp Ak. Yayını İstanbul-1983, S. 167.

[12] KOCATÜRK, Utkan; Kaynakçalı, Atatürk Günlüğü, İş Bankası Yayını, S. 46.

Levent Şahverdi Arşivi

lişir. Durumun daha iyi anlaşılması için zamanı, istifa olayından başlatacağız:

— 26 Eylül 1915, Enver Paşa'nın Anafartalar Grubu bölgesi içinde bulunan Conkbayırı'nı gezmesi, Grup Karargahı'nı ziyaret etmemesi;

— 27 Eylül, duruma üzülen M.Kemal'in Ordu Komutanı'na istifasını vermesi,

— 30 Eylül, Liman Paşa'nın Enver Paşa'ya istifanın nedenini açıklayan ve durumu düzeltmesini isteyen yazısı [13].

— 2 Ekim, Liman Paşa'nın Anafartalar Karargâhı'nı ziyareti.

— Enver Paşa'nın durumu düzeltici, özür dileyici yazısı, [14]

(Tarih belli değil, 1,2 veya 3 Ekim olabilir).

— 4 Ekim; durumun düzelmesi, Mustafa Kemal'in Enver Paşa'dan Bulgaristan'a yardım için toplanacak ordunun komutanlığını istemesi [15], böylece istifa olayının sona ermesi.

— 6 Ekim, Enver Paşa'nın M.Kemal'e Irak Ordusu Komutanlığı'nı teklif etmesi.

— 7 Ekim, M.Kemal, Liman Paşa'nın misafiri,

— 14 Ekim, Liman Paşa; M. Kemal'i ziyarek eder. İlişkiler çok iyi.

— 31 Ekim, Enver Paşa'nın Anafartalar Grubu Karargâhı'na gelmesi; M.Kemal'in Liman Paşa'nın isteğine rağmen, Enver Paşa'ya, İkinci Ordu'nun Selanik'e doğru yürümesi teklifinde bulunmaması; bu sebeple gerginlik ve sürtüşmenin başlaması.

— 4 Kasım'da; Grup Topçu Komutanı Von Berg'in emrini 11 nci Tümen Topçu Komutanı Binbaşı Hamdi'nin dinlememesi, aralarında kavga çıkması; Liman Paşa'nın Bnb. Hamdi'yi divanı harbe vermek istemesi, M.Kemal'in göndermemes ve koruması,

— Sonraki günlerde Grup'ta bulunan Alman subayları nedeniyle gerginliğin daha da artması; M.Kemal'in Liman Paşa'ya bunların görevlerinin ne olduğuna ve mevcutlarının fazlalığına dair yazı göndermesi; bir Al-

[13] Tek Adam C. 1, S. 263-164.
[14] Tek Adam C. 1, S. 264-265.
[15] a.g.e., S. 265.

Levent Şahverdi Arşivi
Levent Şahverdi Arşivi

man subayını geri göndermesi; Liman Paşa'nın buna pek içerleyerek bir daha Alman subayı göndermeyeceğini resmen bildirmesi,

— 27 Kasım'da Liman Paşa'nın İngiliz kuvvetlerinin çekilip çekilmediğinin anlaşılması için keşif taarruzları emretmesi, bu emir üzerine, M.Kemal'in aldığı tertibi tenkit etmesi; Mustafa Kemal'in de tenkitleri reddetmesi ve çürütücü cevaplar vermesi.

30 Kasım, iki komutan arasındaki gerginliği had safhaya varması, günlükten anlaşıldığı kadarıyla yukarıda sebeplerden dolayı, M. Kemal'in cepheden ayrılmaya karar vermesi.

— 4 Aralık'ta Liman Paşa'nın Anafartalar Grup Karargahı önüne kadar gelip, içeri girmeden, yanına gelen karargah subayına, yolların bozukluğundan şikayet ederek; "Kemal Bey villa yapacağına yolları yaptırsaydı!" diye tenkitte bulunması.

Liman Paşa'nın villa dediği Ata'nın muharebe sahasındaki komuta yeri ve ikamet için kullandığı yerdir. Toprak oyularak, ağaç ve taştan istifadeyle yapılmıştır. Ata komuta yerlerini zevkli ve kullanışlı inşa ettirdiğinden, Liman Paşa'ya villa gibi gözükmüştür.

— 5 Aralık'ta, Liman Paşa'nın Mustafa Kemal'e hava değişimi raporunu getirip vermesi.

Burada raporun ortaya çıkışında tam açıklık yoktur. 30 Kasım'da düşülen notlara bakılırsa, raporu M.Kemal'in isteği seziliyor.

— 6 Aralık'ta Fevzi Paşa, 5 nci Kolordu Komutanlığıda uhdesinde kalmak üzere, vekaleten Anafartalar Grup Kamutanlığı'na atanır.

— 8 Aralık'ta, Fethi Okyar, Dr. Tevfik Rüştü Aras ve Dr. Bahattin Şakir ziyarete gelir. Fevzi Paşa'da bugün gelir.

— 9 Aralık, Fevzi Paşa'yla beraber çalışırlar.

— 10 Aralık, M.Kemal misafirleriyle birlikte cepheden ayrılır, İstanbul'a hareket eder.

Görüldüğü gibi Ata'nın Çanakkale'den ayrılışının gerçek sebebi Liman Paşa'nın tutumudur. Ata'yı Alman menfaatlerine uygun davranış içine sokamamasının doğurduğu hırçınlıktır. Ata'nın Alman menfaatine hizmet etmemesidir.

Olay, İ. Çalışlar'ın 30 Kasım 1915 tarihli notunu aynen alarak özetliyelim:

Levent Şahverdi Arşivi

"Hava iyi. Diş ızdırabı fevkalâde. Nihayet çektirmeye mecbur oldum. Sertabib Hasan Bey çekti.

Vaziyette tebeddül yok. İki esir yakalandı. Selânik'li Fuat (Bulca) ve 8 nci Fırka Kumandanı Nuri (Conker) Bey misafir geldiler. Fırtınalar yüzünden 190 müncemiden (donarak) vefat ve 30 kadar mağrukan (boğularak) vefat vardır.

Liman Paşa'nın Mustafa kemal Beyle olan vaziyeti en ziyade calibi dikkat mesail sırasına geçti. Esbap hûlasatan şudur:

1. Enver ve İzzet Paşaların geldiğinde Kemal Bey'in, Liman'ın fikri ve arzusunu tervicen, Enver Paşaya, ikinci ordunun Selânik'e doğru yürümesi teklifinde bulunmaması,

2. Hamdi ile Von Berg'in aralarında tahaddüs eden vaka üzerine hamdi'yi himaye etmesi ve Mareşal (Liman Paşa) talep ettiği halde göndermemesi,

3. 11 nci Fırka ve 16 ncı Kolordu Karargahlarında bulunan Alman zabitlerinin sureti memuriyetlerini ordudan istizan ederek bu gibi zabitlerin fazla bulunduklarını göstermek.

4. Holman'ın 11 nci Fırkadan gönderilmesi ve Mareşal'ın pek muğber olarak bir daha gruba Alman zabit göndermeyeceğini resmen bildirmesi,

5. İngiliz kuvvetlerini anlamak üzere keşif taarruzlar emredildiği ve Grupca icrasına teşebbüs edildiği halde birinci emrine muhalif olarak ikinci emirle grubun hareketini tenkit eylemesi, Kemal Bey'in de bilmukabele Mareşel'in muahezelerini ret ve cerh eylemesi (çürütmesi). Bu ahval iki kumandan arasında büyük bir sui tefehhüm ve burudet tevlit etmiş ve Kemal beyin raporlu olarak İstanbul'a gitmesine sebebiyet vermiştir."

Günlüğün Atatürk'ün biyografisine kazandırdıkları bu kadarla bitmiyor. Biz sadece hiç bilinmeyen ve yanlış bilinen, kronolojiye dayanan olaylar üzerinde durduk. Günlük, baştan sonra Atatürk'le doludur. O'nun hayatının 2 yıl 3,5 ayına ait kesiti, bu günlükte kayıt altına alınmıştır. Günlük yaşantısı, hayat anlayışı, vazife anlayışı, astları-üstlerine karşı tutumu, sabrı, daha albay iken halkın kendisine karşı duyduğu hayranlık, halk ve mülki erkan ile ilişkisi İttitat ve Terakki erkanı ile irtibatı, gelecek için düşünceleri, savaş sevk ve idaresi gibi hayatının her yönüyle ilgili bilgiler mevcuttur. Bunların değerlendirmesi ayrı bir çalışma olabilecek genişliktedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün ölümünün 51 nci yıldönümünde, O'nun 1916'da basılmış "Tabiye Meselesinin Halli ve Emirlerin Sureti Tahririne Dair Nesayih" adlı bilinmeyen bir kitapçığını bulup tanıtmış ve yayınlamıştık. 53 ncü yıldönümünde de O'nun biyografisine bilinmeyen beş konu ilave etmek ve yanlış bilinen bir konunun doğrusunu ortaya çıkarmakla O'na hizmet edebilmenin gururunu duyuyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİNDE KADIN EĞİTİMİ

MÜJGÂN CUNBUR

Millî Mücadele'nin çetin günlerinin devam ettiği bir sırada, Atatürk'ü başka bir alanda yeni bir savaşın hazırlıkları içinde buluruz. 1 Mart 1922 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin III. Toplanma Yılını açarken söylediği:

"Kadınlarımızın da aynı derece-i tahsilden geçerek yetişmelerine atf-ı ehemmiyet olunacaktır."[1] cümlesi, kadının eğitimine önem verileceğinin, bir diğer deyişle kadınların eğitimi konusunda "cehaletle savaş"a başlanacağının ilk habercisi gibidir. Doğal olarak o yıllarda "cehalet" yalnız kadınlara özgü bir keyfiyet de değildir. Nitekim Atatürk'ün meşhur İzmir konuşmasında, bu konuda:

"Efendiler, memleketimizde cehalet varsa umumîdir. Yalnız kadınlarımıza değil, erkeklerimize de şâmildir." dediği hemen hafızalarımızda canlanıverecektir.

Kadın eğitimi geçmişi çok eskilere uzanan, Atatürk döneminde geliştirilen, günümüzde de üzerinde durulan bir konudur. Kadın eğitimindeki uzun geçmişin büyük bir bölümünde analardan kızlarına aktarılan sözlü kültür kazandırma dönemi görülür. Kimi zaman bu eğitime babaların da katılıp kızlarına çağlarının bilimlerini öğretmeye çalıştıkları dikkati çeker. Nitekim ilkin *Kutadgu Bilig*'de babaların kızlarını eğitmesi gereğine işaret edildiği bilinmektedir.

Osmanlı asırlarında özellikle büyük şehirlerde kızların erkek çocuklarla birlikte mahalle okullarında okuyup yazma öğrendiklerine dair elimizde bazı bilgiler vardır. Bu eski karma eğitim Tanzimat yıllarında kız sıbyan mekteplerinin açılmasıyla bir değişiklik geçirir. Ancak toplumda genel olarak kadınların eğitilmeye, öğrenim görmeye ihtiyaçları olmadığı görüşü yaygındır.

Birçok medrese ve mektep vakıf yoluyla kadınlar tarafından kurulduğu halde, bu kuruluşlarda kadınların okuma hakkı olmamıştır. Ahmet Rasim, Cumhuriyetin ilk yıllarında basılan "Muharrir Şair Edip" adlı eserin-

[1] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C. 1, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1952 s. 230.

Levent Şahverdi Arşivi

de bu durumdan, az çok eğitim görmüş erkeklerin dahi kadınların okur-yazarlığını gereksiz bulduğundan acı acı bahseder. Ancak kadın eğitimi zamanla yavaş dahi olsa bir gelişme gösterir.

İlk kız ortaokulu, 1859'da açılan Sultanahmet'teki Cevri Kalfa Kız Rüştiyesi'dir. 1 Eylül 1869'da Safvet Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında çıkarılan "Maarif-i Umumiyye Nizamnâmensi"nin 9. Maddesi 6-11 yaş arasındaki kız çocuklarına da sıbyan mekteplerine devam zorunluluğunu getirir, ancak bu zorunluluğa pek uyulmaz.

İlk kız sanat okulu 1864'te Rusçuk'ta Mithat Paşa tarafından açılmıştır. İstanbul Yedikule'de Tophane-i Âmire'nin kurduğu Kız Sanayi Mektebi'nin açılışı 1869'dur. Aynı yıl kız rüştiyelerinin öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere İstanbul'da Dâr-ül-muallimât (Kız Öğretmen Okulu) hizmete girer. 1874'te bu okulun öğrenci sayısı 46, dokuz kız rüştiyesinde okuyanlar ise 248'dir. 1877'de İstanbul'daki kız ortaokulu sayısı sekize düşerken kız öğrenci sayısı 294'e yükselir.

1878'de Ahmet Vefik Paşa tarafından kurulan Üsküdar Mekteb-i İnas'ı sonradan kız sanat okuluna dönüştürülür. 1879'da İstanbul'da Aksaray ve Cağaloğlu'nda iki kız sanayi mektebi daha açılır, bunları Bursa, İzmir, Konya, Kastamonu, Diyarbakır, Halep, ve Trablusşam'da kurulan kız sanat okulları izler.

1880'de Münif Paşa'nın Maarif Nazırlığı döneminde İstanbul'da ilk kız idadisi açılmıştır. Okulun programına genel kültür, Türkçe, üç batı dili, musiki, el ve ev işleri dersleri de alınmış, okula başlangıçta üç öğrenci kaydolmuş, ilgisizlik yüzünden iki yıl sonra bu okul kapanmıştır. Basında çıkan haberlerde babaların kızlarını okula göndermeleri, kızları olmayanların da yardımları istenmiş, kızların ilmin tadını tadamadıklarından yakınılmıştır.

1899-1900'da Dâr-ül-muallimat'ın 560 öğrencisi vardır. Bu okuldan 26 yılda 348 kız öğrenci mezun olmuştur. Aynı yıllarda 9 kız rüştiyesinde 1779, 3 kız sanat okulunda 486 öğrenci okumaktadır. İstanbul'daki iptidaî adı verilen ilkokullarda ise 453 kız öğrenci vardır. Ankara'daki iki öğretmenli kız rüştiyesinde 12 öğrenciye karşılık azınlıkların 4 rüştiyesinde 239 kız öğrenci bulunmaktadır. 1893'te açılan İzmir Kız Rüştiyesi'nde 4 öğretmen 80 öğrenciyi okutmaktadır.

1909'da Haseki Hastanesi'nde bir ebe mektebi, 1911'de de İstanbul İnas İdadisi açılır, bu idadî 1913'te İnas Sultanîsi, 1915 yılında da Bezmi-

Levent Şahverdi Arşivi

âlem Sultanîsi adını alır ki ilk kız lisemizdir. 1913'te bütün ülkedeki 588 kız ilkokulunda toplam 40455 öğrenci ve 983 kadın öğretmen vardır. 1914'te yalnız İstanbul'da 14 ana mektebi 132 ilkokul bulunmakta 663 kadın öğretmen görev yapmaktaydı. Bu yıl kız idadilerine öğretmen yetiştirmek üzere 12 Eylül günü, Dâr-ül-muallimat'ı Âliye'ye bağlı olarak ilk İnas Dâr-ül-fünun'u açılmış, matematik, edebiyat ve tabiî bilimler şubelerinden 1917'de toplam 18, 1918'de de 10 kız öğrenci mezun olmuştur. İnas Dâr-ül-fünun'u 1920'de kızlar erkeklerden ayrı sınıflarda ders görmek üzere İstanbul Dâr-ül-fünun'u ile birleştirilmiş, bir süre sonra kızların kendi sınıflarını boykot edip esas derslere girmeleriyle de karma öğretim başlamıştır.

1916'da örgün eğitim görmemiş kadınlar için İstanbul'da Bilgi Yurdu açılmış, ilk ayda buraya 116 kadın kaydolmuş, bu yurtta sanat ve müzik dersleri verilmiştir.

1917'de kadınların Tıp Fakültesi'nde okumaları Sıhhiye Meclis-i Umumî'si tarafından kabul olunmuş, Ticaret Yüksek Okulu'nda da kız bölümü açılmış, 1918 yılında burayı 58 öğrenci tamamlamıştır. 1917 yılında Ana Muallime Mektebi'nin kapandığı görülmektedir. 1918'de kızlar için Sanayi-i Nefise Mektebi tesis olunmuştur.

Arada bazı okulları geliştirme çabaları da görülür. Örnek olarak 1913'te Kız Sanayi Mektepleri idadilerden bir yıl daha fazla eğitim veren okullar haline getirilmiştir. Dâr-ül-muallimat-ı Âliye ise 5 yılı iptidaî, 2 yılı ihzarî 3 yılı âlî olmak üzere üç bölüme ayrılmış, ilkokul öğretmenlerinin, müfettişlerin, orta ve yüksek okul öğretmenlerinin daha iyi yetiştirilmesine çalışılmıştır.

Bu uzunca girişten sonra, Atatürk döneminde kadın eğitimi konusunu ele alabiliriz. Atatürk dönemine İstiklâl Savaşı yıllarını da katmak gerekir. Çünkü o yıllarda da bazı faaliyetler göze çarpar. Özellikle Atatürk çeşitli konuşmalarında bu konuya değinir. Öncelikle belirtilmesi gereken bir husus, Atatürk' ün eski Türk analarının yüksek kültürüne ve erdeminin üstünlüğüne inanmış olmasıdır. Cumhuriyet dönemi kadınlarına, Keriman Halis Ece'ye hitabında olduğu gibi, daima ana ve atalarına eş, yüksek kültürde ve yüksek erdemde dünya birincisi olmalarını öğütler[2]. Atatürk'e göre Türk kadını milletin kaynağı,toplum hayatının temelidir. "Ancak faziletkâr olursa vazifesini ifa edebilir" diyen Atatürk Türk kadınının

[2] *A.g.e.*, C. 3, s. 91.

Levent Şahverdi Arşivi

"dünyanın en münevver, en faziletli ve en ağırbaşlı, ahlâklı kadını olması"nı ister[3]. Bu yüzden sıkça kadın eğitiminden söz eder.

9 Mayıs 1920 günü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin ilk programı okunurken kız ve erkek farkı gözetilmeden Türk çocuklarına verilecek eğitimin, kazandırılacak şuur ve karakterin hedefleri üzerinde durulur. Millî Mücadele'nin sürdüğü çetin günlerde 15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan "Maarif Kongresi"nde bu program ele alınır. Kongreyi Atatürk bizzat açar. Yeni devletin eğitim ilkelerinden, millî eğitimin düzenlenmesinde alınacak tedbirlerden bahsederken hitaplarında kadın öğretmenlere "Muallime ve Muallimler", "Hanımlar, Efendiler" diyerek öncelik tanır.

Toplantının kadın erkek karışık düzenlenmesi T.B.M.M.nde bazı kişilerce tepkiyle karşılanmış, devrin Millî Eğitim Bakanı Hamdullah Suphi (Tanrıöver), onbin lira harcayıp top tarrakaları arasında muallimler kongresi düzenlediği için Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey tarafından tenkit edilir, Karesi Mebusu Hasan Basri Bey de kongrenin milletin gelenek ve duygularına uymayacak bir şekilde muhtelit bir kongre olarak düzenlendiğini söyleyerek tenkitlere katılır; kongreye "mahlût" diyenler vardır. Karahisar-ı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü Bey de kongreye kadın-erkek birlikte katılınmasının "kadınlığı tahkir" olduğunu ifade eder. Medreseli Mebuslar ise kongrenin düzenlenmesinde yardımcı olan Türkiye Muallime ve Muallim Dernekleri Birliği'ni Atatürk'e şikâyet ederler. Atatürk Birlik Başkanı Mazhar Müfit Bey'i çağırır, hiddetle "Hanımların da katıldığı birlikler toplantısında siz ne yapmışsınız?" diye azarlar. Mazhar Müfit şaşırmıştır, mebuslarsa memnundur. Atatürk devam eder: "Siz toplantıya gelen muallime hanımlarla muallim beyleri ayrı ayrı oturtmuşsunuz. Halbuki karışık oturtmalıydınız, bir daha öyle hareket etmeyiniz" deyince, bu sefer mebuslar şaşırır, başları önlerinde huzuru terkederler. Bu olay karma eğitimin bir habercisi sayılabilir. Nitekim Atatürk 31 Ocak 1923 günü İzmir'de karma eğitim konusundaki düşüncelerini halka iki cümleyle açıklamıştır:

"Milletimizin, memleketimizin dâr-ül-irfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır."[4]

Atatürk'ün bu karma eğitim ideali biraz geç, ama yavaş da olsa gerçekleşecektir. Muallimler veya Maarif Kongresi'nin kadın eğitimi bakımın-

[3] *A.g.e.*, C. 2, s. 234.
[4] *A.g.e.*, C. 2, s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

dan önemli bir yönü de Ankara Dâr-ül-muallimat Müdiresi Şahver Hanım'ın üzerinde durduğu husustur. Şahver Hanım, kız okullarına kızların ev kadını olabilmeleri için gereken pratik uğraşı ve uygulamaların konulmasını ister.

Bir öğretmen okulu yöneticisi olan Şahver Hanım, kadın eğitimini "ev idaresi" gibi çok dar sınırlı bir alana çekerken Atatürk'ün bu konudaki görüşlerinin genişliği dikkatle üzerinde durulmayı gerektirir.

1. Öncelikle belirtilmesi gerekir ki Atatürk, Türk toplumunda bir temel yapı olarak aileye büyük önem verir. Ona göre "Aile, büyük insanlık toplumunun ahlâkî ve sosyal düzen altında doğduğu en küçük müessesedir", medeniyetin esasını, ilerlemenin ve kuvvetli olmanın temelini de aile hayatında bulur. Aile hayatındaki yozlaşmanın toplumun da bozulmasına sebep olacağına inanır. Yine Atatürk'e göre kadın için aile bir şeref ortaklığıdır. Bu ortaklıkta kadının en büyük ve önemli görevi ise analıktır. Atatürk şöyle der:

"Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse, bu vazifenin ehemmiyeti lâyıkıyla anlaşılır." [5]

1928 yılında yaptığı bir konuşmasında analık konusunu tarihî bir temele oturtarak inkılâp dönemi analarına öğütlerde bulunur:

"Kadınlarımızın her millette olduğu gibi, bizim milletimiz için de ne kadar yüksek ehemmiyeti olduğunu söylemeğe lüzum yoktur. Bizim milletimizde kadın, eskiden bu ehemmiyeti, hakikaten en yüksek derecede kazanmıştır. Büyük atalarımız, onların anaları, tarihin, olayların tanıklığıyla sabittir ki cidden yüksek faziletler göztermişlerdir. Burada birçok noktalardan sayabileceğimiz o faziletlerin en büyüğü en ehemmiyetlisi kıymetli evlâtlar yetiştirmeleriydi....Şunu söylemek isterim ki, kadınlarımızın umumî vazifelerde üzerlerine düşen hisselerden başka kendileri için en ehemmiyetli, en hayırlı, en faziletli bir vazifeleri de iyi anne olmaktır. Zaman ilerledikçe, ilim geliştikçe, medeniyet dev adımlariyle yürüdükçe, hayatın, asrın bugünkü gereklerine göre evlât yetiştirmenin güçlüklerini biliyoruz" [6].

Atatürk, kadınların eğitilmesini ister demiştik, bu istek altında biraz da kadınların bizatihi eğitici oluşları yatar. O, ana olacakları, çocuklarının ilk eğiticisi olacakları için kız çocuklarının eğitim ve öğrenim görmelerini ister. Çeşitli konuşmalarında Türk ana ve babalarına öğrenim yapan ço-

[5] *A.g.e.*, C. 2, s. 86.

[6] *A.g.e.*, C. 2, s. 151.

Levent Şahverdi Arşivi

cuklarının yetişmeleri için hiçbir fedakârlıktan çekinmemelerini de tavsiye eder. Bir konuşmasında Türk kadınına şöyle seslenir:

"Türk kadınının vazifesi Türk'ü zihniyeti ile, pazusu ile, azmi ile muhafaza ve müdafaaya kudretli nesiller yetiştirmektir."[7]

Milletin temel terbiyesini ailesinden aldığı, her devirde büyük adamları analarının yetiştirdiğini bilmenin güveni içinde:

"Türk kadını daha yüksek nesiller yetiştirmeye kabiliyetlidir." der.

2. Analık dışında ev işlerinin ikinci derecede olduğu görüşündedir ve bu hususu 31 Ocak 1923'te İzmir'de yaptığı çok önemli konuşmasında ifade eder:

"Malûmdur ki, her sahada olduğu gibi hayat-ı içtimaiyyede de taksim-i vezaif vardır. Bu umumî taksim-i vezaif arasında kadınlar kendilerine ait olan vezaifi yapacakları gibi aynı zamanda hey'et-i içtimaiyyeye dahi dahil olacaklardır. Kadının vezaif-i beytiyyesi en ufak ve ehemmiyetsiz vazifesidir."[8]

Toplumdaki iş bölümünden söz eden Atatürk, kadınların ev işleri dışında toplumla ilgili görevleri bulunduğunu hatırlatmakta, ev idaresini ufak ve önemsiz saymaktadır. Bir konuşmasında kadınları ev dışındaki çalışma hayatına davet eder ve şöyle der:

"Daha selâmetle, daha dürüst olarak yürüyeceğimiz bir yol vardır. Büyük Türk kadınını mesaimizde müşterek kılmak, hayatımızı onunla birlikte yürütmek, Türk kadınını ilmî, ahlâkî, içtimaî, iktisadî hayatta erkeğin şeriki, refiki, muavin ve müzahiri yapmak yoludur."[9]

3. Atatürk meşhur İzmir konuşmasında köy kadınlarının çalışma ve ticaret hayatında, 21.3.1923 tarihli Konya konuşmasında da eski Türk kadınlarının savaşta, tarım hayatında ve geçim sağlamada nasıl başarılı olduklarını anlatır[10].

Konya'daki konuşmasında daha sonra inkılâp kadınının devrin şartlarına ne kadar başarıyla uyduğundan bahseder. Atatürk kadının çalışma hayatında da başarıya ulaşmasını ister, bunun için de kadınların bütün

[7] *A.g.e.*, C. 2, s. 231.
[8] *A.g.e.*, C. 2, s. 85.
[9] *A.g.e.*, C. 2, s. 151.
[10] *A.g.e.*, C. 2, s. 148.

Levent Şahverdi Arşivi

eğitim aşamalarından geçmeleri gereği üzerinde çeşitli konuşmalarında durur. 26 Ağustos 1924 günlü konuşmasında:

"Erkek ve kız çocuklarımızın, aynı suretle bütün tahsil derecelerindeki talim ve terbiyelerinin amelî olması mühimdir. Memleket evlâdı her tahsil derecesinde, iktisadî hayatta âmil, müessir ve muvaffak olacak surette techiz olunmalıdır."[11] demiş, İzmir konuşmasında kadınların bilim ve fen sahibi olmaları gereği üzerinde iki yerde durmuş ve:

"Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımız da âlim ve mütefennin olacaklardır ve erkeklerin geçtikleri bütün derecat-ı tahsilden geçeceklerdir. Sonra kadınlar hayat-ı ictimaiyyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri olacaklardır." cümlelerinden sonra şu sözlerle düşüncelerini pekiştirmişlerdir:

"Binaenaleyh bizim hey'et-i içtimaiyyemiz için ilim ve fen lâzımsa bunları aynı derecede hem erkek hem de kadınlarımızın iktisap etmeleri lâzımdır."[12]

Bütün bu sözler Atatürk'ün kadın eğitimi konusunda ne kadar dikkatli ve hassas olduğunun sözlü tanıklarıdır. Yeni Türk Devleti'nin kurucusunun bu konudaki düşünceleri açıkça belirtilmiştir. O halde bu dönemde kadın eğitimi nasıl bir gelişme göstermiştir. Öncelikle belirtilmesi gerekir ki memleket bir savaştan çıkmış, bir istilâdan kurtulmuştur. Birçok alanda olduğu gibi eğitim kurumları da yer yer savaşın tahribatına uğramıştır. Tam bu yıkıntılardan kurtulacağımız sırada bütün dünyayı sarsan ekonomik kriz Türkiye için de etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti'nden intikal eden okullardan tesbit edilebilenler şunlardır:

İsmail Hakkı (Tonguç)'la Faik Reşit (Unat)'ın "Muallim Yıllığı" adlı kitapta bildirdiklerine göre, 10 Mayıs 1920'de 422 öğrencinin okuduğu 13 Erkek Öğretmen Okulu'na karşılık 314 öğrencinin öğrenim gördüğü 4 Kız Öğretmen Okulu vardır. Erkek Öğtetmen Okulları dört yıllık, kızlarınki ise beş yıllıktır.

26 Şubat 1924 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de çıkan bir haberde 3 tane yatılı kız lisesi olduğu, hepsinin İstanbul'da bulunduğu yazılıdır. Bunlar

[11] *A.g.e.*, C. 2, s. 173.
[12] *A.g.e.*, C. 2, s. 86.

Levent Şahverdi Arşivi

Erenköy, Çamlıca, Kandilli Kız Liseleridir. Gündüzlü kız liselerinin sayısı 6 olup bunlardan üçü İstanbul'daki İstanbul Kız Lisesi, Bezmiâlem Valde Sultan ve Nişantaşı Liseleridir. Diğer üç lise Ankara, İzmir ve Edirne'dedir. Kız sanat okulları iki tane olup bunlar İstanbul'daki Üsküdar ve Selçuk Hatun Sanat Mektepleridir. Bolu'da da bir kız idadisi bulunmaktadır.

Halbuki 1 Mart 1923 günü T.B.M.M.nin dördüncü toplanma yılını açış nutkunda Atatürk, özel idarelerce yurdun çeşitli yerlerinde bir kız öğretmen okulu ile 3 kız idadisinin ve 30 kız ilkokulunun, Millî Eğitim Bakanlığı'nca da bir kız lisesi ile iki kız ortaokulunun açıldığını müjdelemiştir. Bu bakımdan istatistiklerin ihtiyat kaydı ile kabulü gerekmektedir.

15 Temmuz 1923'te Millî Eğitim Bakanlığı'nda Birinci Hey'eti İlmiye toplanmış, diğer konular arasında Kız ve Erkek Öğretmen Okullarının tüzük ve programları üzerinde durulmuş, İstanbul Kız Öğretmen Okulu'nda orta kısım açılması kararlaştırılmıştır.

14 Ağustos 1923 günü T.B.M.M.de hükûmet programı okunmuş, millî eğitim konuları arasında kadınların eğitim ve öğretimine de önem verileceği, bu maksatla kız öğretmen okulları, kız liseleri ve kız sanayi idadileri açılacağı ve bunlara gerekli eğitim araçları sağlanacağı belirtilmiştir.

1923-1924 Ders yılında 4804 okulda 62.954 kız öğrenci, 1217 kadın öğretmen bulunmaktadır. 1930-31 ders yılında okul sayısı 6598, kız öğrenci sayısı 174.227'ye, kadın öğretmen sayısı 4814'e yükselir. 1940-41 ders yılında okul sayısı 10506, kız öğrenci sayısı 294.468, kadın öğretmen sayısı 5981'dir.

1923'te 1081 kadın öğretmenin ancak 378'i meslek eğitimi görmüştür.

Cumhuriyetin ilk Anayasa'sı ilköğretimi kız çocuklar için de mecburi saymıştır. 87. Maddede "Kadın, erkek bütün Türklerin ilk öğretimden geçmek mecburiyetinde oldukları" belirtilmiştir. Tedrisat-ı İbtidaiyye Kanun-ı Muvakkatinin 77. Maddesinde de ilköğretime 7-16 yaş sınırı getirilmiş, erkek ve kızların karma okudukları okullarda bu zorunluk yalnız kızlar için ilçe maarif encümenlerince dört yıla kadar indirilmiş, kız mektepleri ayrı olduğu taktirde kızlar için öğrenim zorunluğu yine encümen kararıyla bir yıl kısaltılmış, ancak bu madde hiç uygulanmamıştır.

Atatürk'ün aramızdan ayrılışının ikinci yılında yapılan 1940 sayımında 7-16 yaş arasında şehirlerde 376.481, köylerde 1.302.236 kız çocuk bulunuyordu. Bunlardan şehirlerde 58.236'sı, köylerde de 49.029'u ilkokulu bitirmiş, şehirde 143.652, köylerde ise 159.520 kız öğrenci ilkokulda oku-

Levent Şahverdi Arşivi

makta, şehirlerde 174.593, köylerde de 1.094.276 çocuk ilkokula gitmektedirler. O yıllarda 22.778 köyde okul yoktur. Şehirlerde 5.594, köylerde de 44.289 öğretmene ihtiyaç vardır. Okul olan yerlerde de kızların okula gönderilmemesinden, gönderilenlerin bir kısmının da sonunu beklemeden okuldan alınmalarından yakınan yetkililer vardır. Bu devirden bir yakınma da kız veya kadın öğretmenlerin köylere gidip öğretmen olmayı kabul etmedikleri, kabul edenlerinde çok kalmadıklarıdır.

Cumhuriyetin ilk ders yılında öğretim yapan 20 öğretmen okulundan yedisi kız öğretmen okuludur. 1938'te İzmir Kızılçullu Eğitim Yurdu'nun eğitmen bölümüne köylü kız ve kadınlar alınmaya başlanmış, köylerin kadın öğretmen ihtiyacının karşılanması için çareler aranmıştır.

İlkokulların dışında halka okur-yazarlığı öğretmek, özellikle de yeni harfleri belletmek için Millet Mektepleri açılmış olup bu dershanelerde yaşları 16 ilâ 45 arasında bilumum kadın ve erkek vatandaşların okutulacağı, Millet Mektepleri Talimatnamesi'nin 6-7. Maddeleri hükmündendir. Bu mekteplerde ilk birkaç yıl içinde bir milyondan fazla insan yeni harfleri öğrenmiştir. Ancak kadın sayısı tesbit edilememiştir.

Ortaokullarda kız öğrenci sayısı 1927-1928 ders yılında 3.763 ken 1935-1936'da 13.889'a, erkek öğrenciye göre kızların yüzdesi 18,9 dan 26,5'e yükselirken; liselerde artış olmakla birlikte yüzde de bir düşüş görülmüştür. 1927-1928 ders yılında liselerde 1.071 kız öğrenci okurken bu sayı 1935-1936 ders yılında 2.931'e yükselmiş, erkek öğrenciye oranla % 28'den % 21,5'e düşülmüştür. Bu sayıya yabancı kolejlerde ve özel okullarda okuyan kız öğrenciler dahil edilmemiştir. Yabancıların Türkiye'de açtığı okullarda eğitim gören kız çocuk sayısı oldukça fazladır. Bursa Amerikan Kız Mektebinde dört kızın protestanlığı seçmeleri üzerine mektebin kapatılması kararından bu husus anlaşılmaktadır[13].

1924 yılında Millî Eğitim Bakanlığında İkinci Hey'et-i İlmiye toplantısı yapılmış, bu toplantı sonunda konumuzla ilgili olarak "Kız liselerinin de erkek liseleri gibi tam sınıflı hale getirilmesi", "Kız ve erkek öğretmen okullarındaki öğretim sürelerinin beş yıla çıkarılması" kararları alınmıştır.

1926 yılında Üçüncü Hey'et-i İlmiye toplantısı yapılmış, "yatısız ortaokullarda karma öğretim uygulanması" kararlaştırılmıştır. 1928-1929 ders yılından itibaren kız lisesi bulunmayan illerde erkek liselerine kız öğrenci kabulüne de başlanmıştır.

[13] *Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Sayı 25-26, 15 Mart 1928, s. 108-110.

Levent Şahverdi Arşivi

Aslında kız liselerinin kuruluşuna daha 1922 yılında başlanmış, bu tarihte Ankara ve İzmir Kız Liseleri açılmış, Ankara Kız Lisesi'nin yeni binası 1928'de tamamlanmıştır.

1924-1925 yıllarında bazı ortaokulların kız öğrenci mevcudu 1925-1926 Devlet Salnamesi'ne göre şöyledir:

Edirne Gündüzlü Ortaokulu 38, Trabzon Gündüzlü Ortaokulu 20, Konya Gündüzlü Ortaokulu 30, Nişantaşı Gündüzlü Ortaokulu 140 -bu okulun yeni binası da 1928'de tamamlanmıştır-, Çamlıca Yatılı ve Gündüzlü Ortaokulu 96, Kandilli Yatılı ve Gündüzlü Ortaokulu 114, Kastamonu Gündüzlü Ortaokulu 25, Kadıköy Gündüzlü Ortaokulu 10 kız öğrenciyle öğretim yapmaktaydılar.

Bazı liselerin öğrenci durumu ise şu sayıları verir:

Erenköy Yatılı Kız Lisesi (orta kısım 117, lise 83), İzmir Yatılı Kız Lisesi (orta kısım 97, lise 6), İstanbul Kız Lisesi (orta kısım 364, lise 75), Ankara Kız Lisesi (orta kısım 77, lise 2)

Aynı Salname'de İstanbul Üniversitesi'ndeki kız öğrenci durumu pek iç açıcı olmamakla beraber şöyledir:

Fen Fakültesi matematik şubesinde 7, fizikte 8, tabiî bilimlerde 48, kimyada 26, madeniyatta 4 devam eden kız öğrenci vardır,Tıp Fakültesinde 17, Ebe Okulunda 204, Dişçi Okulunda 4, Hukuk Fakültesinde 23 kız öğrenci okumaktadır.

Yüksek Öğretmen Okulu'nun edebiyat şubesinde 5, felsefe 1, tarih-coğrafyada 1, matematikte 2, fizik - kimyada 3, hayatiyatta 3 kız okumaktadır.

1930-1931 ders yılında ise Edebiyat Fakültesi'nde toplam 155 kız öğrenciye karşılık 129 erkek öğrenci vardır. Fen Fakültesi'nde 90, Hukuk Fakültesi'nde 72, Tıp Fakültesi'nde 11 öğrenci bulunmaktadır. Hukuk'taki kız öğrenci sayısı artarken Tıp'taki azalmıştır.

Bunlar Atatürk'ün işaret buyurduğu gibi âlim ve mütefennin olacak hanımlardır. Bu tarihlerde henüz fakültelerde öğretim üyesi hanım bulunmamaktadır. Ancak 1950'de İstanbul Üniversitesinde 24 toplam kadın öğretim üyesi sayısı 1960'da 52'ye, 1970'de 114'e yükselmiştir. Hukuk Fakültesi'nin ilk kadın mezunları Süreyya (Ağaoğlu), Melahat (Ruacan), Bedia Hanımlardır. İlk kadın doktorlarımız yurt dışında yetişmişlerdir. Bunlar Almanya'da okuyan Semiramis Tezel, Safiye Ali, Bedriye Bedri ve

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere'de tıp öğrenimi gören Hayrünnisa Hanımlardır. İstanbul Tıp Fakültesi ilk kadın mezunlarını 1928 yılında vermiştir, sayıları 7 dir.

1928 yılı kadın öğretmenlerden başarılı olanların taktirname veya para ödülü aldıkları bir yıldır.Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuası'nda Müdürler Komisyonu'nun 231 sayılı kararıyla Ankara Erkek Lisesi Felsefe Öğretmeni Tezer (Taşkıran) mektepler için değerli bir eser (mantık) yazdığı için, Konya Erkek Muallim Mektebi Resim Öğretmeni Efser Hanım da kıymetli bir ressam olduğundan birer taktirname kazanmışlardır. Erenköy Kız Lisesi Edebiyat Öğretmeni Nuriye Reşid Hanım eğitimdeki başarısından para ödülü almıştır.

Tezer Hanım'ın Mantık kitabını Atatürk bizzat okumuş, bir toplantıda genç öğretmene taktirlerini bildirmiş, ancak terimlerin Türkçeleştirilmesini istemiştir.

Bu dönemde bir ders kitabı yazarı da öğretmen Pakize (İçsel) dir. Ev idaresi kitapları uzun yıllar ortaokullarda okunmuştur.

Meslekî ve teknik eğitime gelince, bir meslek eğitimi olan kız öğretmen okullarında 1924-1925 ders yılında toplam 1224 öğrenci okumaktadır. Bunlardan 1141'i yatılı, 87'si gündüzlüdür. Öğrencilerin okullara dağılımı şöyledir.

Edirne 138 yatılı, 1 gündüzlü; İzmir 119 yatılı, 27 gündüzlü; İstanbul 280 yatılı; Adana 79 yatılı, 21 gündüzlü; Ordu 54 yatılı, 5 gündüzlü; Bursa 204 yatılı; Sivas 94 yatılı, 20 gündüzlü; Konya 162 yatılı, 10 gündüzlü; Diyarbakır, 11 yatılı, 3 gündüzlü. Bu okullardan Konya Kız Öğretmen Okulu Atatürk'ün birkaç kere gittiği en önemli konuşmalarını yaptığı, gösterilerini seyrettiği bir okuldur. Diyarbakır Kız Öğretmen Okulu ise 1924'te açılmıştır.

Kız meslek okullarına öğretmen yetiştirmek için Ankara'daki Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu'nun açılış tarihi 1934'tür.

1928 yılında memleketimizin iktisaden muhtaç olduğu küçük sanayii tanzim ve ıslah amacıyla 12 si kız, 34 öğrenci Avrupa'ya bilgi ve görgülerini arttırmak için gönderilmişlerdir. Kız sanat okulu veya öğretmen okulu mezunlarından 2 kız moda (şapkacılık), 2 kız çamaşır, 2 kız terzilik, kız öğretmen okulu çıkışlı 4 kız öğrenci de Ev yönetimi için seçilmişlerdir.

Avrupa'ya diğer dallardan da bilgi-görgülerini artırmak için kadın öğretmenler gönderilmişlerdir. Bunlardan Azime İpek'in yurda dönüşte verdiği rapor Atatürk'ün Çankaya'daki özel kütüphanesindedir.

Levent Şahverdi Arşivi

1927-1938 yılları arasında 2 çocuk bakımı, 3 kadın işleri resmi, 9 biçki dikiş, 6 moda çiçek, 1 ekmekçilik-pastacılık, 4 çamaşır, 4 nakış, 6 ev yönetimi-yemek pişirme öğretmeni Avrupa'da eğitilmişlerdir. 1925'te meslek okulları üzerine rapor hazırlayan Prof. Kühne, özellikle ev idaresi öğrenimi üzerinde durmuştur.

İlkokullardan başlayarak kız öğrenciye gösterilmesi gereken ev yönetimi ve biçki-dikiş dersleri üzerinde durulmuş, 4. sınıflardan kızların beden terbiyesi derslerinden biri, 5. sınıflarda da imlâ dersi ev yönetimine ayrılmış, 1928 yılında bu dersleri okutacak öğretmenlerin nasıl tesbit edilecekleri genelgelerle belirtilmiştir[14].

Kız Sanat Enstitüleri ve Kız Sanat Okullarının kuruluşu ise Atatürk devrinin eseridir. 2 Sanat Enstitüsü eski idareden teslim alınmış, 1938'e kadar sayıları 40 a yükselmiştir. Bu arada 28 Akşam Kız Sanat Enstitüsü açılmıştır.

Kız Sanat Enstitülerinin kuruluş amaçları kızlarımızı aile hayatında bilgili birer ev kadını olarak hazırlamak, gerekirse kadın zanaatlarında bir kazanç yolu tutabilmelerini sağlayacak nitelik ve becerilerle yetiştirmektir.

Bunlardan 1928 yılında kurulan Ankara'daki İsmetpaşa Kız Enstitüsü ile Kadıköy Kız Enstitüsü yatılı idiler.

Enstitülerde biçki-dikiş, moda-çiçek, nakış, çamaşır, resim, meslekî resim, giyim tarihi, ev idaresi, yemek pişirme, çocuk bakımı, sağlık ve teknoloji dersleri okutulmaktadır. 1926'da (idare-i beytiyye) öğretmeni yetiştirmek için İstanbul Kız Öğretmen Okulunda bir kurs açılmıştır. Kız enstitülerinde birer spor yurdu kurulmuş, 1926-1927'de İsveç'ten biri kadın iki uzman getirilmiş, İstanbul Kız Öğretmen Okulunda açılan kurslarda 148 erkek, 63 kadın jimnastik öğretmeni yetiştirilmiştir. Kız Öğretmen Okullarında 1937-38 ders yılında askerlik dersi yerine biçki-dikiş, çocuk bakımı, ev yönetimi dersleri konmuştur.

1927'de Ankara'da bir ana okulu açılması plânlanmış, buranın öğretmen ihtiyacını karşılamak için Ankara Öğretmen Okulunda otuz kişilik bir sınıf açılmış, ortaokul mezunlarından, liselerin dokuzuncu, öğretmen okullarının dördüncü sınıflarından bu ana okulu öğretmeni sınıfına öğrenci seçmeleri için illere gönderilen genelge Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuası 15 Ocak 1928, Sayı: 21-24, s. 126'da yayımlanmıştır.

[14] *Maarif Vekâleti Tebliğler Dergisi*, Sayı: 27-28, s. 50-51.

Levent Şahverdi Arşivi

Özellikle 1923-1938 arasında kadın eğitimi konusunda yapılan işlevler, kurulan teşkilât, açılan okul ve kurslar bunlardan ibaret değildir. Devlet Arşivi'nin bu kısmının istifadeye açılması, gazete ve dergilerin daha dikkatle taranması, daha geniş bir bibliyografik araştırma ile Atatürk döneminde kadın eğitiminde yapılanlar ortaya bütün genişliğiyle çıkarılabilecektir. Ancak bu dönem istatistiklerinde ufak da olsa tutarsızlıklar görülmekte. Örnek olarak Millî Eğitim Bakanlığı 7.11.1927 günlü 7085/591 sayılı genelgeyle okullarda açılacak halk dershanelerine katılan kadın ve erkek vatandaş sayısını maarif eminliklerinden, sormakta, 10.11.1927 günlü 599/1886 sayılı genelgeyle de illerde açılmakta olan sanat ve ticaret okullarının erkek ve kız olduğunun belirtilmesi maarif müdürlüklerinden istenmektedir.

1930-1931 ders yılında kız enstitülerinde öğrenci sayısı 423, akşam kız sanat okullarında 219, ticaret liselerinde ise 703 tür.

Bu sayılar Türk kızlarının Atatürk'ün gösterdiği hedef doğrultusunda ev işleri yanında, belki daha çok hayata, çalışma hayatına yönelik bir eğitimi seçtiklerinin tanığıdır.

Sonuç olarak denilebilir ki Atatürk döneminde, yeni Türk Devleti'nin büyük kurucusunun verdiği direktifler yönünde kadın eğitiminde pek çok hayırlı çalışma yapılmış, hedefe tam ulaşılamamışsa da kadınlar önünde kapalı eğitim kapıları açılmış, yeni imkânlar sağlanmış, Cumhuriyet Türkiyesi'nde kadın eğitiminde geleceğe yönelik sağlam temeller atılmıştır. Bu yolu aydınlatan Büyük İnsana minnetimiz sonsuzdur.

BİBLİYOGRAFYA:

ADEM, MAHMUT; "Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Sayısal Gelişme", *Atatürk Devrimleri ve Eğitim Sempozyumu*, 1981, Ankara 1981. s. 95-108.

AKYÜZ, YAHYA; *Türk Eğitim Tarihi* (Başlangıçtan 1985e), Genişletilmiş 2.bs. Ankara 1985. 462 s.

AYAS, NEVZAD; *Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitimi, Kuruluşlar ve Tarihçeler,* Ankara 1948. XV+745 s.

AYTAÇ, KEMAL; *Gazi M. Kemal Atatürk, Eğitim Politikası Üzetinde Konuşmalar,* Ankara 1984. 98 s.

Levent Şahverdi Arşivi

BAŞGÖZ, İLHAN - H.E.WULSON; *Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk,* 1968, 263 s.

CAPORAL, BERNARD; *Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını,* çev. Ercan Eyüboğlu, Ankara 1982, 740 s.

CİCİOĞLU, HASAN; *Türkiye Cumhuriyetinde İlk ve Orta Öğretim* (Tarihî Gelişme), Ankara 1982, 362 s.

Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İstanbul 1983. 678 s. "Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi Atatürk Kitapları"

"Cumhuriyetten Önce ve Sonra Meslekî Tedrisat", *Maarif Vekilliği Dergisi,* Şubat 1939, sayı: 21-2, s. 1-9.

CUNBUR, MÜJGAN; "Atatürk'e Göre Türk Kadını ile İlgili Sorunlar ve Değerlendirmeler", *Erdem,* cilt/4, Sayı: 12, Eylül 1988, s. 685-732.

DOĞRAMACI, EMEL; *Türkiye'de Kadın Hakları,* Ankara, 103 s.

ERGİN, OSMAN; *Türk Maarif Tarihi,* 5 c. İstanbul 1977.

ERGÜN, MUSTAFA; *Atatürk Devri Türk Eğitimi,* Ankara 1982, 203 s.

İNAN, AFET; *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri,* İstanbul 1955.

İNAN, M. RAUF; "Atatürk'ün Devraldığı Eğitim, Öğretim Durumu ve Kurumları", *Atatürk Konferansları,* V, 1971-1972, 117-161 s.

KANSU, NAFİ ATUF; *Türkiye Maarif Tarihi,* 2 c. Ankara 1930-1932.

"Muhtelit Tedrisat", *Maarif Vekâleti Mecmuası,* 1930, Sayı: 19, s. 87-95.

Maarif Vekâleti Tebliğler Mecmuası, c. 1-3, 1926-1928 Sayı: 1-24.

ONAY, PERİHAN; *Türkiye'nin Kalkınmasında Kadının Rolü,* Ankara 1967, 194 s.

TAŞKIRAN, TEZER; "Atatürk ve Kadın Eğitimi", *Azerbaycan,* cilt 30, sayı 235, 1981.

TAŞKIRAN, TEZER; *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları,* Ankara 1973. 176 s.

UNAT, FAİK REŞİT; *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış,* Ankara 1964. 200 s.

Levent Şahverdi Arşivi

1921 TARİHLİ TÜRK-FRANSIZ ANLAŞMASI'NIN HAZIRLIK AŞAMALARI

Dr. BİGE YAVUZ

GİRİŞ

20 Ekim 1921 tarihinde TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Anlaşması, Kurtuluş Savaşımızda son derece önemli bir yer tutmaktadır. Mondros Mütarekesi'nden sonra Fransızlar tarafından işgal edilen toprakların boşaltılmasını beraberinde getiren ve Türkiye-Suriye sınırını belirleyen bu anlaşma, Müttefiklerle bir arada çözümlenmesi gereken sorunların Lozan'a kalmasından ötürü her ne kadar bir "ön barış anlaşması" niteliğinde ise de[1], İtilaf kanadından bir ülkenin tek başına da olsa Ankara Hükümeti ile bir anlaşma imzalaması onun bu hükümeti yasal olarak tanıdığının bir göstergesidir, bu da TBMM Hükümeti'nin diplomatik alanda kazandığı önemli bir zaferdir.

Fransız Dışişleri Bakanlığı (Quai d'Orsay) arşivlerinde yaptığımız araştırmalar sonunda, Ankara Anlaşması'nın, TBMM Hükümeti Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey ile Fransız Başbakanı Briand arasında Londra'da imzalanan anlaşmanın tarihi olan 11 Mart 1921 ile 20 Ekim 1921 arasında geçen sürede iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların yanı sıra iki ülke arasında gidip gelen çeşitli anlaşma taslaklarının bir ürünü olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Ülkemizde şimdiye kadar bu konuda yapılmış olan bilimsl araştırmalarda, 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın gerek TBMM gerekse Ankara Hükümeti tarafından reddedilmesinden sonra Fransa ile ilk resmi ilişkilerin, Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı, eski bakan Franklin Bouillon'un Ankara'ya Haziran 1921'de yaptığı ziyaretle başladığından söz edilir. Halbuki Bouillon'un bu ziyareti, 1921 Mayıs'ının ortalarında başlayan ilişkilerin ve görüşmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Bouillon'un An-

[1] İsmail Soysal, "Les Relations Politiques Turco-Françaises (1921-1985)", *L'Empire Ottoman, La République de Turquie et La France,* Ed. İsis, İstanbul, 1986, s. 597; İsmail Soysal, *Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,* C.I, TTK, Ankara, 1983, s. 48; *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* C. II, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, s. 354.

Levent Şahverdi Arşivi

kara'ya yaptığı ziyaretlerin temelini teşkil eden görüşmeleri ve anlaşma taslaklarını ayrıntılarıyla incelemeden önce Mart 1921'e kadar geçen süredeki Türk-Fransız ilişkilerine bir göz atmakta yarar olduğu inancındayız.

MONDROS'TAN LONDRA KONFERANSI'NA

Mondros Mütarekesi'nin yürürlüğe girmesiyle birlikte İtilaf Devletleri, yıllardır bekledikleri fırsata kavuşmuş ve hiç zaman kaybetmeden işgallere başlamışlardı. Mütarekeyi takip eden günlerde Musul ve İskenderun İngilizler; Dörtyol, Mersin, Tarsus, Adana Fransızlar tarafından işgal edilmişti. İngilizlerin ayrıca Kilis, Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal etmeleri sorun yaratmıştır, zira bu bölgeler 1916 yılında İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransa'ya aittir[2]. Sorun 15 Eylül 1919'da Fransa ve İngiltere arasında imzalanan gizli sözleşmede çözülebilmiş ve İngilizler Sykes-Picot ile Fransa'ya verilmiş olan Kilis, Antep, Urfa ve Maraş'ın yanı sıra Adana, Mersin, Kozan (Sis) ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancaklarını kapsayan Kilikya'dan ve Suriye'den çekilmişler, karşılığında ise Musul'a sahip olmuşlardı[3]. Fransızların Çukurova bölgesinde tek söz sahibi olmalarının[4] yanı sıra 1919 Kasım'ının başlarında Kilis,

[2] 26 Nisan, 9 Mayıs ve 15 Mayıs 1916'da teati edilen belgeler sonunda ortaya çıkan Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransa, Suriye kıyıları ve hinterlandından başka Çukurova (Kilikya), Kayseri dışarıda kalmak koşuluyla Sıvas, Elazığ, Maraş, Antep ve Mardin'i elde ediyor, Halep-Şam-Musul üçgeni ise Fransız nüfuz bölgesi içinde kalıyordu. İngiltere ise Basra'dan Bağdat'a kadar tüm Mezopotamya'yı, Akka ve Hayfa limanlarını ele geçiriyor, bunun dışındaki yerlerde nüfuz bölgesi kuruyordu. Bu anlaşma uyarınca ilerde tek bir Arap devleti veya Arap konfederasyonunun kurulması tasarlanırken, Filistin'in uluslararası bir statüye kavuşturulması düşünülmüştü. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın bu isteklerini ancak Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş, Siirt ve Türk-İran sınırını içine alan bölgenin kendisine verilmesi karşılığında kabul etmişti. Yuluğ Tekin Kurat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması*, 2.B., Turhan Kitabevi, Ankara, 1986, s. 19-20; Yusuf Hikmet Bayur, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyasası*, TTK, Ankara, 1973, s.11-12; Eliot Grinnell Mears, *Modern Turkey*, The macmillan Company, New York, 1924, s. 614-616; André Nouchi, *Luttes pétrolières au procheorient*, Ed. Flammarion, Paris, 1970, s. 95-97.

[3] Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924*, The Johns Hopkins Press, Baltimore, 1965, s. 216-219.

[4] Fransızlar tarafından Çukurova bölgesinde 11 Aralık 1918'de başlatılan işgal hareketi ile birlikte özellikle Ermeni lejyonlarının kötü davranışlarından ötürü İskenderun, Belen, Dörtyol bölgesinde çarpışmalar olmuş ve bu olaylar karşısında Türkler çete savaşına başlamışlardı. Bunun üzerine Başkomutan General Allenby Fransız işgalinde bulunan yerleri ikiye ayırarak mülki yönetimi Fransızlara, askeri kontrolü ise İngilizlere bırakmıştı. Böylece Ocak 1919'dan 15 Eylül 1919 İngiliz-Fransız gizli sözleşmesine kadar geçen sürede Çukurova bölgesi bir "ortak işgal dönemi" geçirmiş oluyordu. Kasım Ener, *Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi*, Türk Kuv. Mill. Müc. ve Gaz. Cem. Yay., Ankara, 1970, s. 30.

Levent Şahverdi Arşivi

Maraş, Urfa, Antep bölgelerini de ele geçirmeleri üzerine yerli halkın girişimi ile milli müfrezeler kurulmaya ve işgal kuvvetlerine karşı saldırılar düzenlemeye başlamıştı. Gerek Mustafa Kemal'in gerekse Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin ve halkın tepkilerinden oldukça etkilenen Fransızlar ise General Gouraud'dan önce Suriye'de Yüksek Komiser olarak görev yapan Georges Picot kanalı ile Mustafa Kemal ile ilişkiye geçeceklerdir. Ancak Picot'un 7 Aralık 1919'da Sivas'ta Mustafa Kemal'e "Adana'da kendilerine sağlanacak ekonomik ayrıcalıklara karşılık olarak Antep, Urfa, Maraş ve Kilikya'nın boşaltılmasının söz konusu olabileceğini" söylemesine karşın görüşmelerden hiçbir sonuç alınamamıştır. Bu arada Kilikya, Urfa, Antep, Maraş yöresindeki Fransız komutan ve idarecilerin yanlış tutumları Türk-Fransız ilişkilerinin gittikçe bozulmasını beraberinde getirmiş, özellikle 11-12 Şubat 1920'de Maraş'tan, 11 Nisan 1920'de Urfa'dan çekilmek zorunda kalmaları, ayrıca Antep'te çok ciddi bir Türk direnişiyle karşı karşıya kalarak Toroslar ve Adana ovasında büyük kayıplar vermeleri Fransızların moralini iyice bozmuştu. Tüm bu gelişmelere karşın ilişkilerini sürdürmekte kararlı olan Fransızlar, çeşitli temsilcileri kanalıyla Mustafa Kemal ile görüşme yapmak istemişlerdi. 1920 Şubat'ında Amiral de Bon kanalıyla Mustafa Kemal ile görüşmek isteyen Fransızların bu istekleri, görüşmenin gerçekleşmesi için Mustafa Kemal'in Kilikya, Antep, Urfa ve Maraş'ın boşaltılmasını şart koşması üzerine geri çevrilmiş[6], daha sonraki aylarda Fransızların aynı yöndeki çabaları yine sonuçsuz kalmıştı[7]. Ancak Güney cephesinde süregelen çatışmalardan ötürü uzlaşma yolu arayan Gouraud'un çabaları sonucu 23 Mayıs 1920'de, 29 Mayıs gecesinden itibaren 20 gün için geçerli bir ateşkes anlaşması imzalancaktı[8]. Fransızların 8 Haziran 1920'de Zonguldak Ereğlisi'ne asker çıkarmaları üzerine bozulan bu ateşkes, bir yandan Fransa'nın TBMM Hükümeti ile geçici de olsa bir ateşkeş anlaşması imzalayarak onu "de facto" (dolaylı) tanıdığını göstermesi açısından, diğer yandan Mustafa Kemal'in bölgedeki kuvvet-

[5] Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, 2.B., Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 381.

[6] *a.g.e.*, s. 456.

[7] Gazi Mustafa Kemal (Atatürk), *Nutuk-Söylev*, C. II, TTK, Ankara 1984, s. 609; Salâhi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, C. II, Ankara, TTK, Ankara, 1986, s. 69.

[8] Bu anlaşmaya göre ateşkesin ilk 10 günü zarfında Antep, Sis ve Pozantı boşaltılarak kamu güvenliği Türk jandarmasına bırakılacak, savaş esirleri ve diğer tutuklular takas edilecek, bölgede Fransız işadamlarına ve yönetimine ayrıcalık tanınacak, buna karşılık olarak da Fransızlar Türk ulusal hareketini destekleyeceklerdi. Sonyel, C.II, s. 71-72; *TBMM Gizli Celse Tabıtları*, C.I, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1985, 29.5.1920 tarihli gizli oturum, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

lerini düzenlemesi ve Fransızların Suriye'ye birlik kaydırmaları üzerine 11. Tümen'in Adana cephesinden Batı cephesine kaydırılmaya başlanması açısından önemlidir.

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sèvres Antlaşması ise Türk-Fransız ilişkilerine yeni bir boyut getiriyordu. İtilaf Devletleri bu antlaşmanın bir an önce yürürlüğe girmesini beklerken, Mustafa Kemal ülkesinin göz göre göre parçalanmasına kesinlikle razı olmuyordu. Mustafa Kemal, doğuda Kürt ve Ermeni devletleri kurdurarak, batıda ise Yunanlıları etkin kılarak egemenliğini kurmayı planlayan İngiltere ile pastada en büyük payı kaybetmenin kızgınlığı içindeki Fransa'yı birbirine düşürmeyi planlıyor, hatta bu amaçla Mısır ordusunda görevli Yarbay Hayri'yi Gouraud ile ateşkes görüşmesi yapmak üzere Ocak 1921'de Paris'e gönderiyordu[9]. Fransızlar Sèvres'in değiştirilmesi konusunda daha olumlu bir tavır takınırken[10], İngilizler direnmekte devam ediyorlardı. Ancak Ankara Hükümeti'nin Sèvres'in iptal edilmesi konusundaki kararlılığı askeri platformdaki başarılarıyla da (1. İnönü Savaşı 9-10 Ocak 1921) desteklenince İtilaf Devletleri, ister istemez Londra'da konferans masasına oturmak zorunda kalıyorlardı (21 Şubat-12 Mart 1921). Mustafa Kemal'in Fransa ve İtalya ile sürdürdüğü ilişkilerin yanı sıra Bolşeviklerle olan yakın ilişkisi, 1. İnönü Zaferi ile iyice pekişen askeri başarılarının yanı sıra idari ve mali konulardaki başarılarıyla artan prestiji İtilaf Devletleri'nin bu kararı almalarında etken oluyordu.

Ulusal hareket politikasını ve Misak-ı Milli'yi tanıtmak amacıyla Londra'ya gönderilen Türk heyetinin başkanlığını yapan Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey, konferans sonunda Yunanistan lehine alınan karara karşın İtilaf Devletleri ile gizli görüşmeler yapıyor ve birkaç taslak[11] hazırlandıktan sonra Fransız Başbakanı Briand ile 11 Mart 1921'de "politik, askeri, ekonomik nitelikte ve Türkiye-Suriye sınırını saptayan" bir anlaşma imzalıyordu. Bu anlaşmanın koşulları şunlardı[12]:

[9] Ministère des Affaires Etrangères (MAE), Série E Levant Turquie, Vol. 170, Pellé'nin 28 Ocak 1921 tarihli yazısı, s. 249-250.

[10] Service Historique de Armée de Terre (Château de Vincennes), 7 N 3210, D.7-8, Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot'nun çeşitli büyükelçiliklere ve İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri'ne gönderdiği 7 Aralık 1920 tarihli telgraf.

[11] 5 Mart 1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması taslağı için bkz. MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 170, s. 225-227. 10 Mart 1921 tarihli taslak için bkz. MAE, aynı seri, aynı cilt, s.241-242.

[12] Château de Vincennes, 7 N 3213, D.1, TBMM temsilcisi Bekir Sami Bey ile Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Briand arasında 11 Mart 1921 tarihinde Londra'da imza-

Levent Şahverdi Arşivi

A—Çatışmalara son verilerek esir takası yapılması,

B—Fransız ve Türk komutanlıkları arasında varılacak bir anlaşmayla halkın ve silahlı çetelerin silahtan arındırılması,

C—Türk kumandası altında daha önce kurulmuş olan jandarma teşkilatına Fransız subaylarının da katılmasıyla oluşacak bir polis teşkilatının kurulması,

D—Çatışmaların sona ermesinden bir ay sonra, Sèvres Antlaşması sınırlarının kuzeyinde işgal edilen toprakların, her iki taraf tarafından, Türk ve Fransız komutanlıkları arasında yapılacak bir anlaşmayla boşaltılması. İlk olarak Türk birlikleri çekilecek ve Fransız birliklerinin boşalttıkları yerleri boşaltmadan 8 gün sonra teslim alacaklardır.

Sèvres Antlaşması'yla Suriye'ye verilen ve etnik özellikleri nedeniyle bu anlaşma ile Türkiye'ye geri verilen toprakların boşaltılmasıyla ilgili olarak geçici düzenlemeler yapılacak, savaşın uzaması ve bundan kaynaklanan kargaşalıklar nedeniyle Fransız birlikleri aşamalı olarak çekilecekler, çekilme koşulları ise aşağıdaki noktalar temel alınarak komisyon halinde toplanacak Türk ve Fransız yetkilileri tarafından saptanacaktır. Koşullar şunlardır: İskenderun körfezi ile Fırat arasındaki demiryolu ulaşım güvenliğinin garanti edilmesi, Cerablus köprüsü ve Amanos sanat eserlerinin onarılması, çetelerin saldırması durumunda askeri takip hakkının tanınması, Urfa pususu sorumlularının cezalandırılması, gerçek barışın sağlanması.

E—Genel siyasi af ve Kilikya'daki idari personelin muhafazası,

F—Etnik azınlıkların korunması, her türlü hakların mutlak eşitliğinin garanti altına alınması ve karma nüfusa sahip bölgelerde jandarma ve Belediye idaresi kurulurken bölgede yaşayan etnik grup oranlarının adil bir şekilde gözönüne alınması,

G—Devlet tarafından verilecek imtiyazlara (ulaşım, madenler, sulama ve restorasyon çalışmaları gibi alanlarda) öncelik tanıyan Türk-Fransız ekonomik işbirliğinin sağlanması. Bu işbirliğin amacı, doğrudan Osmanlı Hükümeti veya Osmanlı uyruklular tarafından milli sermayenin yardımıy-

lanan Türk-Fransız Anlaşması (EK: I); Sonyel, C.II, s.135-136; Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, *Türkiye Dış Politikası'nda 50. Yıl Kurtuluş Savaşımız (1919-1922)*, 50. Yıldönümü Yay., s. 101-103; Michel Paillarès, *Le Kémalisme Devant Les Anliés*, Constantinople-Paris, Ed. du Bosphore, 1922.

Levent Şahverdi Arşivi

la gerçekleştirilmediği takdirde Kilikya, Fransız birlikleri tarafından boşaltılan bölgeler ile Elazığ (Mamuret-el Aziz), Diyarbakır, Sivas vilayetlerinin ekonomik kalkınmasının sağlanmasıdır.

Bir Fransız grubuna Ergani-Maden bakır madenleri imtiyazının verilmesi,

Tekel veya ayrıcalık niteliğindeki imtiyazların Osmanlı yasalarına göre kurulacak şirketler tarafından kullanılması,

Osmanlı ve Fransız sermayelerinin mümkün olan en büyük ölçüde birleşmeleri (Fransız sermayesi Osmanlı sermayesinin % 50'sine kadar çıkabilir),

H—Türk ve Suriye bölgeleri arasında uygun bir gümrük rejiminin kurulması,

I—Fransız yardım kuruluşlarının, okul ve hastanelerinin muhafazası,

J—Fransız Hükümeti, halkın karma oluşundan ötürü İskenderun bölgesinde özel bir idari rejim kuracak, ayrıca Arapça ve Fransızcayla aynı resmi niteliğe sahip olacak olan Türk dilinin kullanılması ve kültürlerinin gelişmesi için Türk ırkına mensup halka gerekli bütün kolaylıkları sağlayacağını taahhüt eder.

K—Fransız Hükümeti tarafından belirlenecek bir Fransız grubuna Bağdat demiryolunun Kilikya girişi ile Nusaybin arasındaki kısmının devredilmesi ve bu imtiyazla birlikte özellikle işletme ve taşıma ticaretine ilişkin bütün hakların, ayrıcalıkların Fransa'ya tanınması. Demiryolu hattının ve garın güvenliği, Türk jandarmasının da yardımıyla imtiyazlı şirket tarafından sağlanacak ve Fransız Hükümeti askeri nakliyatını bu demiryolundan yapma hakkına sahip olacaktır.

L—Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, İskenderun körfezinde Payas kazasının hemen güneyindeki bir noktadan hareket ederek hemen hemen düz bir çizgi halinde Meydan-ı Ekbez'e gidecek (köy ve istasyon Suriye'de kalacaktır), buradan Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ile Kilis'i Türkiye'ye bırakacak şekilde güneydoğuya yönelecek ve Çobanbey istasyonunda Bağdat demiryoluna kavuşarak Nusaybin'e kadar demiryolunu takip edecek, ancak demiryolu platformu Osmanlı topraklarında kalacaktır. Daha sonra Azek (Gercüş civarı)'ın kuzeyinde dicle'nin dirsegine ulaşacak olan sınır çizgisi, Cezîret-ibn-Omar'a kadar Dicle'yi takip edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

M—Türk gümrükleri demiryolunun kuzeyinde, Fransız gümrükleri ise güneyinde yeralacaklardır.

Bekir Sami Bey'in tamamen kendi inisiyatifiyle imzaladığı bu anlaşma, ne Meclis ne de Mustafa Kemal tarafından Misak-ı Milli'ye aykırı oluşu nedeniyle onaylanmamıştır[13]. Bu anlaşma ile Fransızların Sèvres alışkanlıklarından vazgeçmedikleri ve Mustafa Kemal'in de Nutuk'ta açıkça belirttiği gibi Sèvres'le birlikte yürürlügi giren ve Türkiye'yi ekonomik nüfuz bölgelerine bölen Üçlü Sözleşme (Accord Tripartite)'yi Ankara Hükümeti'ne kabul ettirmeyi amaçladıkları görülmektedir[14].

BEKİR SAMİ—BRİAND ANLAŞMASI SONRASI ANKARA HÜKÜMETİ'NİN KARŞI ÖNERİLERİ VE MÜNİR BEY'İN MİSYONU

Bekir Sami — Briand Anlaşması'nın Ankara Hükümeti tarafından kabul edilmeyişi Fransız kamuoyu tarafından büyük tepkiyle karşılanırken[15], bu olayın "Türk — Fransız uzlaşma politikasının başarısızlığı" şeklinde yorumlanmaması gerektiği görüşünü savunan Başbakan Briand, aynı politikayı sürdürme konusunda kararlıydı,[16] ve bu kararlılığın bir sonucu olarak Fransızlar görüşmelerin başlatılması konusunda Mustafa Kemal'e başvuracaklardı[17]. Fransızların başvurusu üzerine Bekir Sami — Briand Anlaşması Misak-ı Milli'ye uygun bir şekilde yeniden düzenlenecek ve yeni Türk önerileri 18 Mayıs 1921 tarihinde Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir Bey[18] tarafından Fransız Doğu Ordusu 1. Tümen Komutanı General Dufieux'ye Yenice Garı'nda verilecekti[19].

[13] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 17.3.1921 tarihli gizli oturum, s. 4-8.

[14] *Nutuk-Söylev*, C.II, s. 787-789.

[15] Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, TTK, Ankara, 1975, s. 137-138.

[16] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Briand'ın Fransa'nın Beyrut ve İstanbul'daki Yüksek Komiserleri ile Roma ve Paris Büyükelçileri'ne 19.5.1921 tarihli telgrafı, s. 15-16.

[17] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s. 73.

[18] 1883 yılında İstanbul'da doğan Mehmet Münir Ertegün, İstanbul Hukuk mektebini bitirdikten sonra Osmanlı Ayan meclisinde çevirmenlik ve Bâb-ı Ali'de Hukuk Müşavirliği yaptı (1913). Brest-Litovsk Antlaşması (1918) ve bu antlaşmaya bağlı olarak yapılan Bükreş ve Paris görüşmelerine (1920), Ankara Anlaşması'nın hazırlanmasına (1921), Lozan Barış Konferansı'na (1922) katıldı. Daha sonra Bern ortaelçiliği (1925-1929), Paris (1930-1932), Londra (1932-1934) ve Washington büyükelçiliği (1934-1944) görevlerinde bulundu. II. Dünya Savaşı sırasında Türk-Amerikan yakınlaşmasını sağlayan Münir Ertegün Washington büyükelçisiyken 11 Kasım 1944'de öldü. Savaş koşulları nedeniyle cenazesi ancak 1946 yılında Missouri zırhlısıyla getirilebildi. *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi "Ek"* (ek cilt), Meydan Yayınevi, İstanbul, 1976, s. 269.

Levent Şahverdi Arşivi

Fransızları Ankara'ya yaklaştıran nedenlere göz atacak olursak şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır : Kemalistler özellikle Ocak 1920'den itibaren Kilikya, Antep, Urfa, Maraş yöresinde meydana gelen çatışmalarda Fransa'yı zorlamış ve bunun sonucunda Fransa gerek asker sayısını gerekse harcamalarını artırmak durumunda kalmıştı. 19 Şubat 1921 tarihli Fransız Harp Bakanlığı raporuna göre Fransa Nisan 1919 ile Şubat 1921 arasında Kilikya, Antep, Urfa, Mardin bölgesi ve Suriye'de 881.150.000 Frank tutarında harcama yapmış ve söz konusu bölgede 65.000 kişilik bir askeri güç kullanmıştı[20]. Fransızlar ayrıca Anadolu'da gittikçe artan Bolşevik etkinliğinden[21], Mustafa Kemal'in Batılı yayılmacılara karşı verdiği savaşla Müslüman dünyasının sempati ve desteğini kazanmış olmasından,[22] ve bölgedeki panislamist faaliyetlerden[23] rahatsız oluyorlardı. Tüm bu etkenlerin yanı sıra Yunanlıların Anadolu'da giriştikleri ikinci saldırıda başarı elde edememeleri, Fransa'yı Ankara ile uzlaşmaya iten en önemli nedenlerdendi.

Ankara kanadına bakıldığı zaman ise, Fransız başvurusu üzerine mayıs ortalarında Münir Bey'i Adana'ya göndermekle Ankara Hükümeti'nin de Londra'da başlamış olan diplomatik ilişkileri devam ettirme arzusunda olduğu görülebilir. Mustafa Kemal'in buradaki amacının İtilaf Devletleri'nin Fransız kanadını iyice kendi tarafına çekmenin yollarını bulmak ve Bekir Sami — Briand Anlaşması'nda Misak-ı Milli ile çelişen tartışma konularını Türk çıkarlarına uygun bir biçimde çözümlemek olduğu gibi, devam edeceği anlaşılan Yunan ilerlemesi karşısında yeni kurulmuş olan düzenli ordu birliklerini güneyden sağlanacak güçlerle takviye etmeye yönelik olduğu düşünülebilir.

Sonuçta, 18 Mayıs 1921 tarihinde Yenice Garı'nda gerçekleşleşen görüşmede Münir Bey, Ankara Hükümeti tarafından "Türk önerilerini

---

[19] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, s. 63-73 (Ek: II); Bayur, s. 91; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s.76. Mustafa Kemal, Meclis'teki bu tartışmalarda Türk karşı önerilerinin "şayanı itimad bir memuru mahsusla" Adana'ya gönderildiğini bildirmiş, ancak Münir Bey adından söz etmemiştir.

[20] Château de Vincennes, 7 N 3213, D.3, Fransız Harp Bakanlığı'ndan Başbakan Briand'a Paris, 19.2.1921 tarihli ve "Question financière turque à la Conférence de Londres" başlıklı rapor.

[21] Château de Vincennes, 7 N 3212, D.7, İsviçre, 20.6.1921 tarihli istihbarat raporu.

[22] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 145, Lyautey'den Fransız Başbakanı'na Rabat, 31.12.1920 tarihli mektup, s. 226-231.

[23] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, İst., 16.5.1921 tarihli istihbarat raporu; Château de Vincennes, 7 N 3212, D.7, 1.3.1921 tarihli istihbarat raporu.

Levent Şahverdi Arşivi

iletmek, gerekli bilgileri vermek, tartışmak ve hükümetine Fransız Hükümeti'nin cevaplarını iletmek" konusnuda kendisine tam yetki verildiğini[24] bildirerek General Dufieux'ye Türk karşı önerilerinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden Fevzi Paşa'nın Briand'a yazmış olduğu bir mektubu ve Fransız Hükümeti Türk önerilerini kabul ettiği takdirde Fransızlara verilmesi düşünülen ekonomik imtiyazları kapsayan başka bir mektubu veriyordu[25]. General Defieux ise, 11 Mayıs 1921'de Beyrut'tan "Bekir Sami Bey'in Albay Selahattin Bey aracılığıyla Türk önerilerini ileteceğine dair" bir haber aldığını, ancak Münir Bey ile görüşeceğini bilmediğini ve anlaşma maddelerini tartışma yetkisine sahip olmadığı için sadece bu önerileri hükümetine iletebileceğini Münir Bey'e bildiriyordu[26]. Münir Bey'in General Dufieux'ye vermiş olduğu tüm mektuplar ve Türk karşı önerileri ancak 24 Mayıs'ta General Gouraud tarafından Fransa'ya iletilecekti[27].

Yukarıdaki belgelerden de görüleceği gibi Dışişleri Bakanlığı Hukuk Müşaviri Münir Bey'in misyonu son derece önemlidir. Şöyle ki Ankara Hükümeti, Bekir Sami-Briand Anlaşması'nı reddetmesine karşın Fransızlarla ilişkilerini koparmamış ve Misak-ı Milli'ye uygun olarak yeni bir anlaşma taslağı hazırlayarak son derece güvenilir bir memurunu Fransızlarla görüşme yapmak üzere Adana'ya göndermiştir. Bâb-ı Ali'de Hukuk Müşavirliği görevinde bulunmuş, ayrıca Brest-Litovsk Antlaşması ve bu antlaşmaya bağlı olarak yapılan Bükreş ve Paris görüşmelerine katılmış olan Münir Bey sadece Türk karşı önerilerini Fransızlara iletmekle görevlendirilmemiş, kendisine Ankara Hükümeti tarafından "anlaşma maddelerini tartışmak ve bu konuda karşı tarafa gerekli bilgileri vermek" konusunda tam yetki verilmiştir. Bu yetkinin Fevzi Paşa'nın imzasıyla "resmi belge" halinde Fransız tarafına sunulması, hiç şüphesiz Münir Bey'in üstlendiği bu önemli görevin bir başka kanıtıdır. Ancak Münir Bey'in misyonundan haberdar olmayan ve sadece Türk önerilerini hükümetine iletmekle görevli olan General Dufieux'nün anlaşma maddelerini tartışma

[24] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Fevzi Paşa'nın imzasıyla Münir Bey'e tam yetki verildiğini gösteren belge, s. 73 (EK: II).

[25] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, s.63-73 (EK: II); *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s. 74.

[26] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, 18.5.1921 tarihinde saat 18:05'de Yenice Garı'nda yapılan Münir Bey-General Dufieux görüşmesi, s. 71-72 (EK: II).

[27] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Gouraud'dan Briand'a Beyrut, 24.5.1921 tarihli yazı,s. 54 (EK: II).

Levent Şahverdi Arşivi

yetkisine sahip olmayışı Münir Bey'in misyonunu tam olarak tamamlayamamasına neden olmuş ve Türk karşı önerileri Franklin Bouillon'un haziran ayında Ankara'ya yapacağı ziyarette tartışılabilmiştir.

18 Mayıs 1921'de Münir Bey tarafından General Dufieux'ye verilen pakette yer alan, Ankara Hükümeti'nin Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda Misak-ı Milli ruhuna sadık kalarak yapmış olduğu değişiklikler şöyleydi[28]:

1—Savaş durumu bu anlaşmanın imzalanmasından 8 gün sonra sona erecektir.

2—Çatışmaların sona ermesinden sonraki hafta Adana, Mersin, Kozan ve Cebel-i Bereket sancakları Fransız birlikleri tarafından boşaltılacaktır. Bu arada Türk birlikleri eski durumlarını muhafaza edecekler ve Fransızlarca boşaltılan yerleri 48 saat sonra teslim alacaklardır.

3—Türkiye-Suriye sınırı şu şekilde olacaktır:

Sınır, İskenderun körfezinde Sarıseki'den başlayacak ve Çalankale, Kırmıtlık, Afrinhan, İbraham (Ahterin'in doğusunda) ve Taşhöyük (Elbeyli nahiyesinde)'ten geçerek Deliçay'ı takip edecek ve Sacir vadisinde Karataşlı Tepe'nin doğusuna varacaktır. Bu noktadan itibaren Fırat'a kadar Sacir vadisini, daha sonra Caber Kalesi (Türk Mezarı) ve Rakka'dan geçerek Fırat vadisini takip edecek ve Fırat'ın güneye doğru eğim gösterdiği Şanuka'dan hareket ederek düz bir çizgi halinde Giran'a varacak, buradan da Sincar dağlarını takip edecektir. Sınırın geçtiği ve bu maddede adı geçen bütün yerler Türkiye'ye bırakılacaktır.

4—Bu anlaşmanın imzalanmasından sonraki ay zarfında, 3. maddede öngörülen sınırların belirlenmesine ilişkin işlemlerin tamamlanması amacıyla karma bir komisyon oluşturulacaktır.

5—3. maddede belirtilen sınırın kuzeyinde bulunan ve yukarıdaki maddelerde daha kısa bir boşaltma süresi belirtilmemiş olan topraklar, savaş durumunun sona ermesinden sonraki 15 gün zarfında Fransız birlikleri tarafından boşaltılacaktır.

6—Bu anlaşmanın imzalanmasını takibeden hafta Zonguldak'taki Fransız müfrezesi geri çekilecektir.

[28] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, 18.5.1921 tarihinde Münir Bey tarafından General Dufieux'e verilen Türk karşı önerileri, s. 69-70 (EK: II).

Levent Şahverdi Arşivi

7—Bu anlaşmaya göre Fransız birlikleri tarafından boşaltılacak olan toprakların Türk birlikleri tarafından teslim alındığı gün Türk Hükümeti siyasi af ilan edecektir.

8—Bu anlaşmadaki 2. ve 5. maddelerin uygulanmasından hemen sonra gerek Türk gerekse Fransız tutuklu ve esirler serbest bırakılacak ve kendilerini tutuklayan tarafın yapacağı harcama ile belirlenecek en yakın şehire götürüleceklerdir.

Tutuklu veya esir bulundukları bölge neresi olursa olsun bu maddeden bütün tutuklu ve esirler faydalanacaklardır.

9—Mersin-Tarsus-Yenice demiryolu hattı ile Bağdat demiryolunun Yenice ile Nusaybin arasında kalan kısmı, imtiyaza ilişkin bütün hak ve ayrıcalıklarla birlikte (özellikle demiryolu işletmesi ve taşıma ticaretine ilişkin) Fransız hükümeti tarafından belirlenecek bir Fransız grubuna devredilecektir.

Yukarıda adı geçen devir işlemi için, bu imtiyazlarla doğrudan veya dolaylı olarak ilgili şahısların zararlarını karşılayacak bir fiyat saptanacaktır. Türk Hükümeti'nin veya Osmanlı yetkililerin bu şirketlerdeki bütün hakları devam edecektir. Bu grup, Katme ve Çobanbey arasındaki bağlantı hattının yapımını 2 yıl içinde tamamlayacaktır.

10—Bu anlaşmanın imzalanmasını takibeden 2 ay zarfında, yukarıdaki maddenin uygulanmasına ilişkin ayrıntıların saptanması amacıyla her iki taraftan eşit sayıda üyenin katılacağı bir komisyon kurulacaktır.

11—Türkiye-Suriye sınırının güneyinde yer alan ve gerek Türk gerekse karma (Türk ve Arap) bir nüfusa sahip bölgelerde özel bir idari rejim kurulacaktır.

Bu bölgelerdeki Türk halkının milli kültürü geliştirilecek ve Türkçe dilinin resmi bir niteliği olacaktır.

12—Fransız Hükümeti, müttefikleri nezdinde, barış antlaşmasına ilişkin bütün taleplerinde ve özellikle İzmir ve Trakya'nın geri verilmesi ile bütün alanlarda mutlak egemenliğinin tanınmasında Türkiye'yi desteklemeyi taahhüt eder.

Ankara Hükümeti, Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda yapılacak değişikliklere ilişkin önerilerinin kabul edilmesi halinde Fransızlara birtakım imtiyazlar vermeyi düşünüyordu. Münir Bey, Türk önerileriyle birlikte imtiyazlara ilişkin mektubu da General Dufieux'ye vermişti. Ancak bu

Levent Şahverdi Arşivi

mektubun öneri paketi içinde yer almamasını Meclis'in 12.5.1921 tarihli oturumunda Fevzi Paşa şöyle açıklıyordu: "... Onların arzu ettikleri veçhile, birtakım nüfuz mıntıkalarına hasr ve tahsis etmek istedikleri mıntıkalar haricinde, kendilerinin arzularını temin edecek menabi ve bazı şerait gösteriyoruz. Bunu da mukaveleye koymuyoruz. Mukavelede böyle bir menafiin temin edilmesi istiklâle mugayirdir..."[29].

Ankara Hükümeti tarafından Fransız sermayedarlarına verilmesi düşünülen ekonomik imtiyazlar şöyleydi:

1—Harşit vadisinde bulunan demir, krom ve gümüş madenleri imtiyazı 99 yıl süre ile bir Fransız grubuna verilecektir. Fransız grubun, bu imtiyazı, Türk yasalarına uygun bir şekilde ve % 50'si Türk sermayesi ile kurulmuş bir ortaklık çerçevesinde, bu anlaşmanın imzalanmasını takibeden 5 yıl içinde kullanması gerekmektedir.

2—Ulukışla-Kayseri-Sivas demiryolu imtiyazında Fransız sermayedarlar, bu anlaşmanın imzalanmasından sonraki 5 sene zarfında eşit şartlarda öncelik haklarından yararlanacaklardır.

3—Ankara-Sivas demiryolu imtiyazı yukarıdaki maddedeki koşullarla bir Fransız grubuna verilecektir.

Bunun dışında yine aynı metinde üzerinde durulan en önemli noktalardan birisi de Fransız şirketlerinin maden, demiryolu, liman işletmeciliği ve nehir taşımacılığına ilişkin imtiyaz isteklerinin Ankara Hükümeti tarafından iyi niyetle incelenecek olmasıdır. Ayrıca Türk Hükümeti, sivil ve askeri (jandarma) okullarda Fransız öğretmenlerden faydalanmayı istemekte ve bu anlaşma imzalandıktan sonra Fransız sermayedarların kendisiyle ilişki kurmalarını arzuladığını belirtmektedir[30].

8 Mayıs 1921'de istifa eden Bekir Sami Bey'in[31] yerine Dışişleri Bakanlığı'na vekâlet eden ve aynı zamanda Genelkurmay Başkanı olan Fevzi Paşa[32], Münir Bey aracılığıyla Fransız Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Briand'a gönderdiği mektupta, 11 Mart 1921'de Bekir Sami Bey'in Londra'da

[29] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s. 74.

[30] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Türk önerilerine ilave olarak ekonomik imtiyazları içeren mektup, s. 66-67 (EK: II).

[31] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 12.5.1921 tarihli gizli oturum, s. 73.

[32] Dışişleri Bakanlığı'na Fevzi Paşa'nın vekâlet etmesi, ılımlı olması nedeniyle Fransızlar tarafından iyi karşılanmıştı. MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Pellé'nin Fransız Dışişleri Bakanlığı'na İst., 18.5.1921 tarihli telgrafı, s.6.

Levent Şahverdi Arşivi

imzaladığı anlaşmanın Ankara Hükümeti'nde yarattığı tepki karşısında söz konusu anlaşmada yapılan değişiklikleri gerekçeleriyle birlikte açıklığa kavuşturuyordu. Bu mektupta;

— Londra'da çizilen sınırın Misak-ı Milli metnine aykırı olması nedeniyle yeni sınırın coğrafi, tarihi (Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan mezarı) ve etnik yapının yanı sıra karşılıklı çıkarlar gözönüne alınarak çizildiği,

— Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın B, C, D maddelerine yeni çatışmalara neden olmaması gerekçesiyle karşı çıkan Ankara Hükümeti'nin bölgenin Fransızlar tarafından boşaltılmasını ve Türklere teslimini yeni bir statüye bağladığı,

— İnsan haklarına saygılı bir uygulamanın hiçbir fark gözetmeksizin tüm tutuklulara uygulanması gerektiği,

— Türk subayların komutasında ve Fransız subayların yardımcılığında kurulması öngörülen polis teşkilatının hükümranlık haklarına aykırı olması nedeniyle kabul edilemezliği,

— Londra'da yapılan anlaşmanın Türk-Fransız ekonomik işbirliğine ilişkin maddesinin üçlü Sözleşme'nin tekrarından başka bir şey olmaması nedeniyle kabul edilemezliği,

— Ekonomik konularda, Misak-ı Milli'de de öngörüldüğü gibi ekonomik bağımsızlığa ters düşen hükümlerin reddi,

— Fransız sermayesinden en iyi biçimde faydalanmak isteyen Ankara Hükümeti'nin Fransız şirketlerinin imtiyaz isteklerini incelemeye hazır olduğu belirtilerek Türk karşı önerilerinin Fransız Hükümeti tarafından kabul edilmesi durumunda anlaşmanın en kısa zamanda Adana'da imzalanarak yürürlüğe girebileceği ilave ediliyordu[33].

FRANKLİN BOUİLLON'UN ANKARA ZİYARETLERİ VE ANKARA ANTLAŞMASI'NIN İMZALANMASI

Ankara Hükümeti'nin 11 Mart 1921 tarihli anlaşmada yapmayı tasarladığı değişiklikler, gerek bölgede görev yapan Fransız yetkililerinin gerekse yüksek düzeydeki Fransız devlet adamlarının tepkilerine yol açacaktı.

[33] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, 18.5.1921 tarihinde Münir Bey tarafından General Dufieux'ye verilen Dışişleri Bakanı Vekili Fevzi Paşa'nın Briand'a mektubu, s.63-65 (EK: II).

Levent Şahverdi Arşivi

Fransız yetkililer, Türk karşı önerilerinin Fransız çıkarlarına ve Almanya'ya karşı kendilerini destekleyen İngiltere ile olan ilişkilerine zarar vereceğinden, çekildikleri bölgelerde sonradan meydana gelebilecek herhangi bir çatışma durumunda Fransa'nın bölgeye yeniden asker göndermek zorunda kalacağından, yeni önerilen sınırın ise Türklerin İskenderun Körfezi'nde egemen olmasına yol açacağından, dolayısıyla Fransızların İskenderun ve Halep bölgesinde asker bulundurmak zorunda kalacaklarından, bunun ise Suriye'deki askeri harcamalarını artıracağından endişe ediyorlardı[34].

Ancak, üst düzey Fransız yetkililerinin bu olumsuz düşüncelerine karşın Ankara ile barış yapmak konusunda ümitsizliğe düşmeyen Briand'ın kararlı politikası sonucu Senato Dışişleri Komisyonu Başkanı, eski bakan Franklin Bouillon 9 Haziran 1921'de Türk karşı önerilerini görüşmek üzere Ankara'ya gelecekti[35]. 13 Haziran'da başlayan görüşmelerde, Sèvres gerçeğinin gözardı edilmemesi gerektiği ve Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın görüşmelerde temel alınması konusunda ısrar eden Bouillon, Mustafa Kemal'in Misak-ı Milli konusundaki kararlı tutumu üzerine Misak-ı Milli metnini incelemek üzere görüşmelere ara verilmesini istemek zorunda kalıyordu[36]. Birkaç gün sonra başlayan görüşmeler sonunda ise Mustafa Kemal'in tam bağımsızlık ve kapitülasyonlar konusunda ödün vermeyeceğini, ayrıca Bekir Sami-Briand Anlaşması'nın nüfuz bölgelerine ilişkin maddesinin Ankara tarafından kesinlikle kabul edilmeyeceğini anlayan Bouillon'a 21 Haziran'da Mustafa Kemal tarafından yarı-resmi olarak yeni bir anlaşma taslağı öneriliyodu[37].

Bu yeni öneri taslağının, 18 Mayıs'ta Münir Bey aracılığı ile Fransa'ya iletilen öneri paketinden farklılıkları şu şekilde sıralanabilir:[38]

[34] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Gouraud'nun Briand'a 24.5.1921 tarihli telgrafı, s. 39-43; Gouroud'nun Fransız Harp Bakanlığı'na 24.5.1921 tarihli telgraf için ayr. bkz. MAE, aynı seri, aynı cilt, s. 83-85; Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Berthelot'nun Gouraud e Pellé'ye 24.5.1921 tarihli telgrafı için bkz. MAE, aynı seri, aynı cilt, s.53.

[35] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Bouillon'un Briand'a gönderdiği telgrafı ileten Pellé'in 2.6.1921 tarihli telgrafı, s.99-102; Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde,* Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1981, s.233-235.

[36] *Nutuk-Söylev,* C.II, s. 831-833.

[37] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Bouillon'un Quai d'Orsay'e telgrafını ileten Pelleé'nin 21.6.1921 tarihli telgrafı, s.164.

[38] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Pellé'nin Quai d'Orsay'e 21.6.1921 ve 23.6.1921 tarihli telgrafları, s. 165, 174, 176, 176.

Levent Şahverdi Arşivi

— Karşılıklı esir mübadelesi için öngörülen süre kaldırılmaktadır. Esir mübadelesinin işgal altındaki bölgelerin boşaltılmasından sonra yapılması yerine şimdi hemen anlaşmanın imzasını takiben gerçekleştirilmesi öngörülmektedir.

— Boşaltma işlemleri için konulan süre uzatılmıştır. Bu süre 18 Mayıs 1921 tarihli öneri paketinde Kilikya için 1 hafta, diğer bölgeler için 15 gün olarak sınırlanmışken şimdi 1 aya çıkartılmıştır (anlaşmanın imzalanmasını takiben boşaltma işlemleri 1 ay içinde yapılacaktır).

— Sınır maddesi ise değiştirilerek yeni sınır Payas'tan hareket ederek Çobanbey ile Nusabyin arasındaki 20 km. genişliğindeki Bağdat demiryolu imtiyaz bölgesinin güneyinden geçecek, Nusaybin'den sonra ise Musul vilayeti sınırına kadar uzanacaktır.

— Osmanlı Hanedanı'nın kurucularından olan Süleyman Şah'ın mezarının bulunduğu Caber Kalesi'ni içine alan ufak bir alanın Osmanlı idaresi ve hükümranlığında kalması önerilmektedir. Halbuki Münir Bey ile gönderilen taslakta sınır Caber Kalesi'nden geçmekteydi.

Mustafa Kemal'in yeni önerileri karşısında Paris'in görüşünü almak isteyen Franklin Bouillon ise Ankara'dan haberleşmenin güç olduğu, Mersin ve Suriye'den daha kolay olacağı gerekçesiyle görüşmelere ara verilmesini isteyecek[39] ve temmuz başlarında Adana üzerinden Beyrut'ta geçecekti[40]. Bouillon'un Paris'ten önce Beyrut'a gitmesinin nedeni ise Beyrut'ta bulunan Yüksek Komiser Gouraud ile görüşmek arzusundan kaynaklanmış olabilir, zira Ortadoğu ve Anadolu'yu yakından tanıyan Gouraud hükümet ve parlamentonun istediği şekilde bir barışın Ankara Hükümeti ile yapılarak tarihsel Türk-Fransız dostluğunun gerçekleştirilmesinden yanadır[41].

Franklin Bouillon, daha sonra, temmuz sonunda Adana'ya dönerek ve burada, Ankara'dan ayrılmadan önce Mustafa Kemal'in kendisine önerdiği 21 Haziran tarihli yeni anlaşma taslağına karşı Paris'in hazırladığı karşı önerileri Ankara'ya iletmek üzere (27 Temmuz 1921'de) Münir

[39] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 13.10.1921 tarihli gizli oturum, s.311.

[40] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 172, Gouraud'nun quai d'Orsay'e 30.6.1921 tarihli telgrafı, s. 194.

[41] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 173, Gouraud'dan Pellé'ye Beyrut 12.7.1921 tarihli telgraf.

Levent Şahverdi Arşivi

Bey'e verecek[42], ancak Kütahya-Eskişehir Savaşları (10-24 Temmuz 1921) nedeniyle Ankara Hükümeti Franklin Bouillon'a kesin bir cevap veremeyecekti[43]. Türk-Fransız Anlaşması hakkında Briand'ın görüşlerini almak üzere Ağustos başında Paris'e gidecek olan Bouillon burada Briand'la birlikte Türklerle yapılacak olan anlaşmaya son şeklini verecek ve böylece Ankara Anlaşması'na temel teşkil edecek olan 26 Ağustos 1921 tarihli son anlaşma taslağı ortaya çıkacaktı[44].

Franklin Bouillon'un Ankara'ya yapacağı ikinci seyahat ise Sakarya Zaferi'nden sonra gerçekleşecekti. Kurtuluş Savaşımızda iç ve dış dengelerin değişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olan Sakarya Zaferi, Ankara Hükümeti ile barış görüşmelerini başlatmış olan Fransız Hükümeti'nin bu yöndeki çabalarını çabuklaştırıcı bir etken olmuştur.

24 Eylül'de Ankara'da başlayan ve Yusuf Kemal Bey, Ali Fethi Bey ve Münir Bey'in yanı sıra Franklin Bouillon'un bu kez resmi sıfatla katıldığı görüşmelerde 26 Ağustos 1921 tarihli son anlaşma taslağı ele alınıyordu. Görüşmelerde özellikle Kilikya'da karma jandarma gücünün kurulması, nüfuz bölgeleri, Türkiye-Suriye sınırı ve kaynağı Türkiye'de olan Kuveik suyunun bölüştürülmesi konularında anlaşmazlık çıkıyor, Mustafa Kemal özellikle Payas'tan başlayan sınırın Çobanbey-Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolunun güneyinden geçerek Musul vilayeti sınırına kadar uzanmasında ısrar ediyordu[45]. Ancak Bouillon Briand'dan aldığı talimat[46] üzerine sınır konusunda taviz vermiyor ve sonuçta yusuf Kemal Bey'in anılarında da açıkça belirttiği gibi "... sovyetlerde muahededen sonra Avrupa'ya da Fransa tarikiyle bir pencere açmaya şiddetle muhtaç olduğumuz için..."[47] Bouillon'un önerdiği 11 Mart 1921 tarihli Bekir Sami-Bri-

[42] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 173, F. Bouillon'un Quai d'Orsay'e Adana, 27.7.1921 tarihli telgrafını ileten Gouraud'nun 28.7.1921 tarihli telgrafı, s. 112; *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 30.7.1921 tarihli gizli oturum, s. 128 vd.

[43] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.II, 13.10.1921 tarihli Gizli Oturum, s. 311.

[44] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 173, 26.8.1921 tarihli Türk-Fransız Anlaşması'na ilişkin "Projet de Lettre (définitif)" ve "Projet de Convention (définitif)", s.158-160. Anlaşma taslağı metni 12 maddeden oluşmaktadır, ancak 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması metninden pek büyük farklılıklar taşımadığı için burada sadece Türk tarafının bazı maddelere ilişkin tartışmalarına değinilecektir.

[45] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 173, Bouillon'un Briand'a 30.9.1921 tarihli telgrafı, s. 211; Sonyel, C.II, s. 200.

[46] MAE, Série E Levant Turquie, Vol. 174, Briand'ın Bouillon'a 4.10.1921 tarihli yazısı, s. 11-15.

[47] Yusuf Kemal Tengirşenk, s. 238.

Levent Şahverdi Arşivi

and Anlaşması sınırı ufak tefek değişiklikler dışında Ankara Anlaşması'nda olduğu gibi kabul ediliyordu. Sınır konusunun dışında Kuveik Suyu sorunu bu suyun iki taraf arasında adil bir biçimde bölüşülmesi ve Halep şehrinin Türk toprakları üzerindeki Fırat'tan "ancak kendi yapacağı harcamalarla" faydalanması şeklinde bir maddenin anlaşma metnine koyulmasıyla çözümleniyor, azınlıklara ilişkin maddede ise taviz verilmiyordu. Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda ve Fransızların 26.8.1921 tarihinde hazırladıkları son taslakta bir Fransız grubuna Ergani madenleri imtiyazının verilmesi öngörülmüşken Ankara Anlaşması'nın ek mektubunda sadce "bu konunun inceleneceği" belirtiliyordu. Türkiye'deki Fransız eğitim, sağlık ve yardım kurumlarıyla ilgili sorun ise ek mektupla çözümleniyor ve bu kuruluşların "Türkiye'nin çıkarlarına ve Türk yasalarına aykırı herhangi bir propaganda yada harekete girişmeksizin" varlıklarını sürdürebilecekleri belirtilerek Türk çıkarları korunmuş oluyordu. Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu imtiyazının bir Fransız grubuna devredilmesine ilişkin maddede ise Türkiye'ye Meydan-ı Ekbez'den Çobanbey'e kadar Suriye topraklarında demiryolu ile askeri ulaşım yapma hakkı tanınıyordu, halbuki gerek Bekir Sami-Briand Anlaşması'nda gerekse 26 Ağustos taslağında sadece Fransa askeri ulaşım hakkına sahipti. Ankra Anlaşması'yla Ankara Hükümeti'nin kazandığı en önemli zafer ise uzun mücadelelerden sonra Fransa'ya kabul ettirebildiği ve Türkiye'yi nüfuz bölgelerine bölen maddenin bu anlaşmada yer almamasıydı.

20 Ekim 1921'de Franklin Bouillon ile Yusuf Kemal Bey arasında imzalanan Ankara Anlaşması'nın maddeleri şöyleydi: [48].

1—Her iki taraf bu anlaşmanın imzalanmasıyla birlikte aralarındaki savaş durumunun sona ereceğini bildirirler. Durum ordulara, sivil makamlara ve halka derhal bildirilecektir.

2—Bu anlaşmanın imzası üzerine Türk ve Fransız bütün tutuklu ve savaş tutsakları serbest bırakılacak ve kendilerini tutuklayan tarafın yapacağı harcama ile gösterilecek en yakın kente götürüleceklerdir. Bu madde hükmü, tutuklama, hapis veya esaretin tarihi ve yeri ne olursa olsun tüm tutuklu ve tutsaklar için geçerli olacaktır.

3—Bu maddenin imzalanmasından sonra en çok iki ay içinde,Fransız kuvvetleri 8. maddede belirtilen hattın güneyine, Türk kuvvetleri ise aynı hattın kuzeyine çekileceklerdir.

[48] İsmail Soysal, *Tarihleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, C. I, s. 50-52; *Accord Turco-Français*, İkdam Basımevi, İstanbul, 1923, s.4-6.

Levent Şahverdi Arşivi

4—3. maddede yazılı süre içinde uygulanacak boşaltma ve işgal, her iki tarafın komutanlarınca atanan bir karma komisyonun kararına göre saptanacak düzenlemelerle yapılacaktır.

5—Her iki taraf, boşaltılacak topraklarda, bu toprakları teslim alır almaz bir genel af ilan edeceklerdir.

6—Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Misak-ı Milli'de açıkça tanınan azınlık haklarının, bu konuda Müttefik Devletler ile onların hasımları ve kimi müttefikleri arasında yapılmış sözleşmelerdeki ilkelere dayanarak kendi tarafından doğrulanacağını bildirir.

7—İskenderun bölgesi için özel bir yönetim kurulacaktır. Bu bölgenin Türk ırkından olan halkı, kültürlerinin gelişmesi için her türlü kolaylıktan yararlanacaktır. Türk dili orada resmi bir niteliğe sahip olacaktır.

8—Üçüncü maddede adı geçen hat aşağıdaki şekilde saptanmış ve belirlenmiştir:

Sınır çizgisi, İskenderun körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen güneyinde olmak üzere seçilecek bir noktadan başlayacak ve yaklaşık olarak Meydan-ı Ekbez'e doğru gidecektir (Demiryolu istasyonu ve Meydan-ı Ekbez Suriye'de kalacaktır); sınır daha sonra Marsova'yı Suriye'ye, Karnaba ile Kilis kentini Türkiye'ye bırakmak üzere güneydoğuya doğru kayacak, oradan Çobanbey istasyonunda demiryoluyla birleşecektir. Daha sonra, Bağdat demiryolunu izleyecek ve demiryolu platformu Nusaybin'e dek Türk toprakları üzerinde kalacaktır. Oradan, Nusabyin ile Cezire-i İbn-i Omar arasındaki eski yolu izleyerek Cezire-i İbn-i Omar'da Dicle'ye varacaktır. Nusaybin ile Cezire-i İbn-i Omar ve yol Türkiye'de kalacaktır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve garları, demiryolu platformunun parçalarından sayılarak Türkiye'de kalacaktır.

Bu anlaşmanın imzasından sonra bir ay içinde sözkonusu sınır çizgisini çizmek üzere iki tarafın temsilcilerinden oluşan bir komisyon kurulacaktır. Bu komisyon o süre içinde çalışmalara başlayacaktır.

9—Osmanlı Hanedanı'nın kurucusu Osman Gazi'nin dedesi Süleyman Şah'ın Caber Kalesi'nde bulunan ve Türk Mezarı adı ile tanınan mezarı, çevresiyle birlikte, Türkiye'nin malı olarak kalacak ve Türkiye orada koruyucular bulundurup Türk bayrağını çekebilecektir.

10—Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Pozantı ile Nusaybin arasındaki Bağdat demiryolu kesimine ilişkin ayrıcalık hakkının (Concessi-

Levent Şahverdi Arşivi

on) ve Adana ilinde yapılmış bulunan kolların bu ayrıcalık haklarına bağlı, özellikle işletme ve taşıma ticaretine ilişkin tüm hak, izin ve avantajlar ile birlikte, Fransız Hükümeti'in göstereceği bir Fransız grubuna devredilmesini kabul eder. Türkiye Meydan-ı Ekbez'den Çobanbey'e kadar Suriye topraklarında, Suriye ise Çobanbey'den Nusaybin'e dek Türk toprakları üzerinde demiryolu ile askeri ulaşım yapma hakkına sahip olacaktır.

İlke olarak bu demiryolu kesimi ve kolları üzerinde ayırım gözeten hiçbir tarife uygulanamaz. Gerekirse bu ilkeye aykırı hareket edilebilmesi konusunu iki hükümet birlikte incelemek hakkını saklı tutarlar. Anlaşma olanağı bulunmazsa taraflardan her biri özgürce hareket edebilecektir.

11—Bu anlaşmanın onaylanmasından sonra Türkiye ve Suriye arasında Gümrük Sözleşmesi yapılması için bir karma komisyon kurulacaktır. Bu sözleşmenin koşulları ve yürürlük süresi bu komisyon tarafından saptanacaktır. Bu sözleşmenin yapılmasına kadar taraflar hareket özgürlüğüne sahip olacaklardır.

12—Kuveik suyu Halep kenti ile kuzeyde Türk kalan bölge arasında adil bir şekilde ve iki tarafı tatmin edecek biçimde bölüşülecektir. Halep kenti, bölgenin ihtiyacını karşılamak üzere, kendi yapacağı harcamalarla Türk toprağı üzerinde Fırat'tan da su alabilecektir.

13—Yerleşik ya da yarı göçebe halktan sekizinci maddede belirlenen sınır çizgisinin her iki tarafında bulunan çayırlardan yararlanma ya da mülkiyet hakkına sahip olanlar, haklarını eskiden olduğu gibi kullanmayı sürdüreceklerdir. Bunlar işletme ihtiyaçları için özgürce ve hiç bir gümrük vergisi ya da çayır için resim, ne de başka hiç bir ücret vermeksizin, sınır çizgisinin bir yanından öteki yanına, hayvanlarını ve yavrularını, araç ve gereçlerini, tohumlarını ve ürünlerini götürebileceklerdir. Bunlara ilişkin vergi ve resimleri oturdukları ülkede ödemekle yükümlüdürler.

Ankara Anlaşması'nın esas metnine ek olarak bazı mektuplar da anlaşmanın yapıldığı tarihte Franklin Bouillon ile Yusuf Kemal Bey tarafından imzalanıyordu. Bu mektupların ele aldığı konular ise şunlardı:[49]

—Fransız Hükümeti'nin Türkiye'nin bağımsızlık ve egemenliğini savunması,

—Fransızlara Harşit vadisindeki demir, krom ve gümüş madenlerinde 99 yıl süreli ayrıcalık hakkı vaadi,

[49] İsmail Soysal, C.I, s.53-60; *Accord Turco-Francais*, s. 7-19.

Levent Şahverdi Arşivi

— Suriye'nin ayrılmasına ve İskenderun bölgesine ilişkin sorunların açıklanması,

— İstenderun ve Antakya bölgelerinde Türk ırkından memurlar kullanılması ve Türk kültürünü geliştirecek okulların kurulması,

— Pozantı-Nusaybin demiryolu imtiyazının bir Fransız grubuna devrine ilişkin koşullar,

— Türkiye'de Jandarma okulları için Fransız uzman sağlanması,

— Türkiye'deki Fransız eğitim, sağlık ve yardım kurumlarının varlıklarını sürdürmesi,

— Ankara Anlaşması'nın 15 gün içinde onaylanarak yürürlüğe girmesi,

— Kuveik suyunu bölüşme yöntemi,

— Ergani madenleri ve Adana'da bir pamuk işletmesi konusunun Türkiye tarafından incelenecek olması.

Görülüyor ki TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan ilk resmi anlaşma olan Ankara Anlaşması, 11 Mart 1921 ile 20 Ekim 1921 arasında geçen sürede iki hükümet temsilcileri arasında yapılan uzun görüşme ve tartışmaların yanı sıra iki ülke arasında gidip gelen çeşitli anlaşma taslaklarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlaşma, Ankara Hükümeti'nin ilk kez Batılı bir devlet tarafından hukuksal açıdan tanınması nedeniyle diplomatik bir başarıdır. Ayrıca İtilaf Devletleri kanadından bir ülkenin Ankara Hükümeti ile tek başına bir anlaşma imzalaması, İngiltere'nin Mondros sonrası ve Paris barış görüşmelerinde uyguladığı politikalarla yarattığı rahatsızlığın neden olduğu parçalanmanın bir kanıtı niteliğindedir. Diğer yandan bu anlaşma, Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcında temel hedef ve amaç edinilen Misak-ı Milli metninin Fransa tarafından kabul edilişini de belgelemektedir. Ankara Anlaşması'nın Türkiye açısından getirdiği en önemli sonuçlardan birisi de, yaptığı bu anlaşma ile doğudaki sınır sorunlarından sonra güneydeki sınır sorunlarını da diplomatik yollarla çözüme kavuşturan Ankara Hükümeti, bir yandan güneydeki güçlerini batıya kaydırma olanağı elde ederken, diğer yandan Fransız Hükümeti'nden Büyük Taarruz'a kadar devam edecek olan askeri malzeme yardımını sağlayacaktır. Fransız arşiv belgelerinden de görüleceği gibi gerek Büyük Zafer'in elde edilmesinde gerekse Mudanya Mütarekesi'nde Fransız desteği ve yardımı etkin rol oynayacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara Anlaşması, Türkiye'ye olduğu kadar Fransa'ya da önemli kazançlar sağlamıştır. Fransa, bu anlaşmayla birlikte Doğu'da barışı sağlayarak bir yandan komuoyundan gelen baskıları ortadan kaldıracak, diğer yandan İngiliz politikasına hizmet etmek durumundan kurtulacaktır. Paris, biu anlaşmayla ayrıca, etkin olduğu Kuzey Afrika İslam Devletlerinin ve tüm İslam dünyasının sempatisini kazanırken Suriye'de de gücünü pekiştirecektir. Ayrıca, İslam ülkelerini İtilaf Devletleri'ne karşı araç alarak kullanan ve bölgede giderek etkinlik kazanan Moskova'nın yayılımcı tasarımlarını da engellemiş olacaktır. Bu anlaşma, ekonomik yönüyle de Fransa'ya önemli kazançlar sağlamıştır. Fransa, bir yandan savaşın ekonomisine getirdiği ağır yükten kurtulurken, diğer yandan bölgedeki tarihsel ekonomik çıkarlarını da korumuş oluyordu.

Genel bir sonucu burada belirtmek gerekirse, her iki ülke açısından son derece önemli sonuçları bulunan Ankara Anlaşması'nın güney sınırına getirdiği çözümler Lozan'da aynen kabul edilmiş, ancak bu anlaşmadan arta kalan tek pürüz olan Hatay sorunu ileri tarihlerde çözümlenebilmiştir.

EK: I

Bekir Sami ile Briand arasında 11 Mart 1921'de imzalanan, Türkiye ile Suriye arasındaki sınır hakkında politik, askerî ve ekonomik anlaşma (Château de Vincennes, 7 N 3213/Dos. 1)

EK: II

Beyrut'tan 24 Mayıs 1921 tarihinde Suriye ve Lübnanda'ki Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud'dan Başbakan Briand'a yazı: Münir Bey tarafından General Dufieux'ye iletilen Türk karşı önerileri, Fevzi Paşa'nın açıklayıcı mektubu, Fransız Hükümeti Türk karşı önerilerini kabul ettiği takdirde imzalanması gereken ve Fransızlara verilecek ekonomik imtiyazları kapsayan mektup, 18 Mayıs 1921'de Münir Bey'in General Dufieux ile Yenice Garı'nda buluşması ve görüşme konuları, Fevzi Paşa'nın imzasıyla Münir Bey'e tam yetki verildiğini gösteren belge (Quai d'Orsay, Série E Levant Turquie, Vol. 172)

Levent Şahveradi Arşivi

EK: I

ACCORD FRANCO-TURC

Politique, militaire, économique, sur les frontières entre la Turquie et la Syrie.

-:-:-:-:-:-

Entre les Hautes Parties Contractantes soussignées:

Son Excellence Monsieur BRIAND, Président du Conseil, Ministre des Affaires Etrangères, agissant au nom du Gouvernement français d'une part

et

Son Excellence BEKIR SAMY BEY, Délégué de la Grande Assemblée Nationale d'Angora, agissant au nom du Gouvernement national turc, et muni à cet effet de pleins pouvoirs, qui ont été trouvés en règle, d'autre part,

il a été convenu ce qui suit:

A.- Cessation des hostilités et échange des prisonniers, dans les termes de l'annexe ci-jointe.

B.- Désarmement des populations et des bandes armées, d'accord entre les commandements français et turc.

C.- Constitution de forces de police (en utilisant la gendarmerie déjà formée sous le commandement turc, assisté d'officiers français, mis à la disposition du Gouvernement turc.)

D.- D'accord entre les commandements français et turc: Evacuation dans un délai d'un mois (après la cessation des hostilités) des territoires occupés par les troupes combattantes, au nord des frontières du traité de Sèvres. Les troupes turques se retireront les premières et occuperont, huit jours après l'évacuation, les localités évacuées par les troupes françaises.

Des dispositions transitoires seront prises en ce qui concerne l'évacuation des territoires attribués à la Syrie par le Traité de Sèvres et réincorporés à l'Etat turc par le présent accord, en raison de leur caractère ethnique.

En raison de l'état de guerre prolongé et des troubles profonds qui en sont résultés, les troupes françaises se retire-

Levent Şahverdi Arşivi

conditions déterminées par les autorités françaises et turques réunies en Commission, sur les bases générales suivantes: pacification effective, garantie de la sécurité des communications par voie ferrée entre l'Euphrate et le Golfe d'Alexandrette, y compris le rétablissement des ouvrages d'art de l'Amanus et du pont de Djérablous, droit de suite militaire éventuel en cas d'attentats par des bandes, punition des coupables du guet-apens d'Ourfa.

— E.- Amnistie politique entière et maintien en fonctions du personnel administratif cilicien.

— F.- Engagement de protéger les minorités ethniques, de leur garantir l'égalité absolue des droits à tous égards et de tenir compte, dans une mesure équitable, de la quotité des populations pour l'établissement dans les régions à population mixte d'un équilibre pour la constitution de la gendarmerie et de l'administration municipale.

— G.- Collaboration économique franco-turque avec droit de priorité pour les concessions à accorder par l'Etat, comprenant notamment les voies de communication, mines, minières, travaux d'assainissement et d'irrigation etc., en vue de la mise en valeur et du développement économique de la Cilicie, des régions évacuées par les troupes françaises, ainsi que des vilayets de Mamuret-el-Aziz, Diarbékir et Sivas, dans la mesure où cela ne serait pas effectué directement par le Gouvernement ottoman ou les ressortissants ottomans à l'aide de capitaux nationaux.

Concession à un groupe français des mines d'Argana-Maden.

Les concessions comportant monopole ou privilège seront exploitées par des Sociétés constituées selon la loi ottomane.

Association la plus large possible des capitaux ottomans et français (pouvant aller à 50 % du capital ottoman).

— H.- Institution d'un régime douanier approprié entre les régions turque et syrienne.

— I.- Maintien des oeuvres scolaires et hospitalières françaises et des institutions d'assistance.

Levent Şahverdi Arşivi

J.- Le Gouvernement français instituera un régime administratif spécial pour la région d'Alexandrette, où les populations ont un caractère mixte, et s'engage à donner aux habitants de race turque toutes facilités pour le développement de leur culture et l'emploi de la langue turque, qui aura le caractère officiel au même titre que les langues arabe et française.

K.- Transfert à un groupe français désigné par le Gouvernement français, de la section du chemin de fer de Bagdad entre les postes de Cilicie et Nisibin, avec tous les droits, privilèges et avantages attachés à la concession, en particulier en ce qui concerne l'exploitation et le trafic. La police de la voie et des gares sera faite par la Société concessionnaire avec l'aide de la gendarmerie turque. Le Gouvernement français aura le droit de faire ses transports militaires par le chemin de fer.

L.- La frontière entre la Turquie et la Syrie partira d'un point à choisir sur le Golfe d'Alexandrette, immédiatement au sud de la localité de Payas et se dirigeant sensiblement en ligne droite vers Meidan Ekbès (la station du chemin de fer et la localité restant à la Syrie);

de là, la frontière s'infléchira vers le sud-est, de manière à laisser à la Syrie la localité de Marsava et à la Turquie celle de Karnaba, ainsi que la ville de Killis;

de là, la frontière rejoindra la voie ferrée à la station de Chobanbag. Ensuite, la frontière suivra la voie ferrée de Bagdad, dont la plate-forme restera sur le territoire ottoman jusqu'à Nisibin.

Puis la frontière rejoindra le coude de la ligne au nord d'Azekh et suivra la ligne jusqu'à Djezîret-ibn-Omar.

M.- la ligne des douanes turques sera installée au nord de la voie et la ligne des douanes françaises au sud./.

Fait à Londres, le 11 Mars 1921

Signé : BRIAND

BEKIR SAMY BEY./.

REPRODUCTION INTERDITE

Levent Şahverdi Arşivi

EK II 54

HAUT COMMISSARIAT
DE LA
RÉPUBLIQUE FRANÇAISE
EN
SYRIE ET AU LIBAN

Cabinet du
Secrétaire-Général

N° 237

Beyrouth, le 24 Mai 1921

Cabinet du Ministre
6 JUIN 1921
CHEF DU CABINET

E. 320. 4

LE GENERAL GOURAUD, HAUT COMMISSAIRE DE LA REPUBLIQUE FRANCAISE EN SYRIE ET AU LIBAN,

A SON EXCELLENCE MONSIEUR LE PRESIDENT DU CONSEIL, MINISTRE DES AFFAIRES ETRANGERES.

PARIS.

J'ai l'honneur de transmettre à Votre Excellence, comme je le lui annonce par mon télégramme n°

1°- La copie des contre-propositions remises par MUNIR Bey au Général DUFIEUX;

2°- Copie de la lettre explicative de FEVZI acha.

5 p.j.

3°- Copie de la lettre relative aux concessions d'ordre industriel et financier qui doit être signée et remise au Gouvernement français si celui accepte les contre-propositions turques.

4°- Copie du résumé de la conversation entre le Général DUFIEUX et MUNIR Bey lors de la remise des contre-propositions turques et de l'ordre de mission de MUNIR Bey.

5°- Copie de mon télégramme n° 749 à 758 pour le cas où certains passages n'auraient pas été exactement transmis./.

Levent Şahverdi Arşivi

63

A S.E. M. BRIAND, Président du Conseil,
Ministre des Affaires Etrangères.

Excellence,

Appelé, par suite de la démission de BEKIR SAMI Bey à gérer le Département des Affaires Etrangères jusqu'à l'élection d'un titulaire, j'ai l'honneur de vous transmettre, ci-joint, les contre-propositions de mon Gouvernement relatives à l'accord de Londres dont certaines dispositions ont été considérées comme inacceptables, vu qu'elles se trouvent en opposition avec les principes adoptés par la Grande Assemblée Nationale de Turquie. Aussi je tiens tout d'abord à vous exposer les motifs qui rendent impossible la ratification de l'accord susmentionné tel quel et à justifier les modification que nous avons cru devoir y introduire.

La frontière turco-syrienne tracée à Londres rattache à la Syrie un grand nombre de régions à population turque et porte au principe des nationalités ainsi qu'à notre Pacte national du 28 Janvier 1920 une atteinte qui ne se justifie pas.

Ce tracé a donc été modifié de façon à se rapprocher le plus possible de la frontière ethnographique et géographique et à équilibrer les intérêts des deux parties, en tenant compte simultanément des considérations historiques qui s'y ajoutent parfois telles que la présence du tombeau

Levent Şahverdi Arşivi

64

- 2 -

de Suleiman Chah, grand-père du fondateur de la dynastie des sultans ottomans, à Djbaer Kallégai, appelé aussi Turc Mézari (sépulture de turc) à l'ouest de RAKKA.

Le projet de Londres contient dans ses paragraphes B, C et D, une série de clauses, assez vagues d'ailleurs relatives au désarmement, au retrait préalable des forces turques à l'évacuation des régions situées au sud des limites tracées par le traité de Sèvres, dans des conditio déterminées par les autorités françaises et turques réunies en commission, sur certaines bases générales telles que: la pacification effective, le droit de suite militaire éventuel en cas d'attentat par les bandes etc...

Mon Gouvernement désirant en toute sincérité mettre rapidement fin à une lutte sanglante, a jugé que ces clauses qu'on ne saurait accepter en principe et appliquer en fait ne serviraient qu'à créer de nouvelles causes de conflit et à rendre impossible l'exécution loyale de l'accord.

De même les délais inutilement prolongés de l'évacuation ainsi que le laps de temps devant séparer le départ des troupes françaises d'une localité et l'entrée des troupes turques dans cette même localité, ont été réduits aux proportions indispensables.

L'échange des prisonniers devrait s'effectuer à la suite de l'exécution des principaux articles du présent accord; la clause relative aux criminels dits du droit commun a été supprimée par nous parce que les tribunaux militaires de l'armée d'occupation ont très souvent voulu considérer comme tels tous ceux qui, sans être incorporés dans une formation régulière, ont défendu, les armes à la main, leur sol natal.

Levent Şahverdi Arşivi

Le paragraphe C qui porte une atteinte injustifiée à notre souveraineté dans lespays à évacuer et le paragraphe G dont l'acceptation par nous équivaudrait à la ratification de l'accord tripartite, conclu entre les Grandes Puissances Alliées ont étéjugés inadmissibles.

La Grande Assemblée Nationale de Turquie ne saurait évidemment consentir à des concessions qui aboutiraient à la négation même des buts pour lesquels elle lutte depuis plus d'une année et aliéner, même partiellement, l'indépendance absolue du peuple turc ni mettre en cause le principe de l'indivisibilité du pays, ne fut-ce que dans le domaine économique.

Désirant, d'autre part, profiter dans la plus large mesure possible de l'initiative et des capitaux français, mon Gouvernement est prêt à étudier dans l'esprit le plus amical toutes les demandes de concessions que des groupes français lui adresseraient.

La lettre que je me réserve de transmettre à Votre Excellence à la suite de la conclusion de l'accord et dont j'ai l'honneur de vous remettre ci-joint le projet ne laissera pas de confirmer les excellentes dispositions de mon Gouvernement, sous ce rapport; pour le cas où les contre-propositions ainsi que le projet de lettre précité auraient l'approbation de Votre Excellence, il serait possible de procéder le plus tôt possible à la signature de l'accord, signature qui pourrait avec la plus grande rapidité avoir lieu à ADANA et être immédiatement suivie de la mise en vigueur de l'acte en question.

Veuillez agréer, Excellence, l'assurance de ma très haute considération.

Signé: FEVZI
Général d'Infanterie, Président du Conseil des Ministres, Ministre intérimaire des Affaires Etrangères.

Levent Şahverdi Arşivi

66

Je me plais à espérer que l'accord conclu entre le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie et le Gouvernement de la République Française en vue de constituer la base d'une paix définitive et durable, aura pour conséquence de rétablir et consolider les relations cordiales qui ont existé dans le passé entre les deux nations.

Pour permettre à ces relations d'assurer également le développement des intérêts d'ordre matériel des deux pays, j'ai l'honneur de déclarer que mon Gouvernement consent à accorder à des capitalistes français les concessions économiques suivantes:

I°/- La concession des mines de fer, de chrome et d'argent se trouvant dans la vallée du Marchide sera accordée pour une durée de 99 ans à un groupe français qui devra procéder dans un délai de 5 ans à partir de la signature du présent accord à l'exploitation de cette concession par une société constituée conformément aux lois turques avec la participation des capitaux ottomans jusqu'à concurrence de 50 %.

II°/- Pour la concession de la voie ferrée d'Oulou Kichla-Césarée-Sivas les capitalistes français jouiront du droit de la priorité à conditions égales durant les cinq années qui suivront la signature du présent accord.

III°/- La concession de la ligne ferrée d'Angora-Sivas sera accordé à un groupe français dans les mêmes conditions que celles relatives à la voie ferrée mentionnée à l'article

Levent Şahverdi Arşivi

II.

Il est entendu que les tronçons de cette ligne qui sont déjà construites par le Gouvernement turc ou qui sont en état de construction seront transférés au groupe susmentionné, moyennant leur contre-valeur, avec toutes les constructions, existant à la date de l'octroi de la concession.

En outre le Gouvernement turc est prêt à examiner avec bienveillance les demandes qui seraient formulées par des groupes français relativement aux concessions des autres mines, voies ferrées, ports et fleuves situés en Turquie à condition que les dites demandes soient conformes aux intérêts réciproques de la Turquie et de la France.

La Turquie désire profiter de la collaboration des professeurs spécialistes français dans les écoles officielles turques. A cet effet elle se réserve de faire connaitre en outre au Gouvernement français pour demander l'envoi d'officiers instructeurs aux écoles turques de gendarmerie. Elle voudrait bien être informée sous ce rapport jusqu'à quel point le Gouvernement français est disposé à donner suite à cette demande.

Finalement la Turquie s'attend à ce que dès la conclusion de l'accord, le Gouvernement Français veuille bien autoriser les capitalistes français à entrer en relations financières ét économiques avec le Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie.

Veuillez agréer, Excellence, l'assurance de ma très haute considération./

Levent Şahverdi Arşivi

68

Article I.- Les hostilités cesseront huit jours après la signature du présent accord.

Article II.- Dans le courant de la semaine qui suivra la cessation des hostilités, les Sandjaks d'ADANA, de MERSINE, de KOZAN et de DJEBEL BEREKET seront complètement évacuées par les troupes françaises. Dans l'intervalle, les troupes turques conserveront leurs positions actuelles et n'occuperont les localités évacuées par les troupes françaises que quarante-huit heures après le départ de celles-ci.

Article III.- La frontière turco-syrienne est définitivement délimitée comme suit:

elle commence à SARY SEKI sur le golfe d'ALEXANDRETTE, elle suit de DELI TCHAI en passant par CHALAN KALE, KIRMITLIK, AFRIN HAN, IBRAHAM (situé à l'est d'AHTERIN) et TACH HUYUK, (dans le Mahié d'Il Beyli) elle arrive à l'est de KARA TACHLI TEPE dans la vallée du SADJOUR. A partir de ce point la frontière suit la vallée du SADJOUR jusqu'à l'Euphrate puis la vallée de l'Euphrate en passant par Djaber Kalessi dit Turc-Mézari (sépulture de turc) et par HAKKA; elle arrive à GHIRAN en ligne droite en partant de la localité de CHANOUKA où l'Euphrate s'infléchit vers le sud et ensuite elle suit la ligne des crêtes des monts Sindjar. Toutes les localités par lesquelles passe la frontière et qui sont citées dans cet article restent à la Turquie. (Cette frontière a été tracée d'après la carte au quatre cen millième de Richard KIEPERT).

Levent Şahverdi Arşivi

Article IV.- Une commission mixte sera constituée dans le délai d'un mois à partir de la signature du présent accord afin de procéder à la délimitation de la frontière indiquée à l'article précédent.

Article V.- Tous les territoires se trouvant au nord de la frontière indiquée à l'article 3 et pour lesquels un délai d'évacuation plus court n'a pas été désigné dans les articles précédents, seront complètement évacués par les troupes françaises dans un délai de quinze jours à partir de la cessation des hostilités.

Article VI.- Dans le courant de la semaine qui suivra la signature du présent accord le détachement français se trouvant à ZOUNGOULDAK sera retiré.

Article VII.- Dans les territoires évacués par les troupes françaises en vertu du présent accord la Turquie accordera une amnistie politique le jour de la réoccupation de ces territoires par les troupes turques.

Article VIII.- Immédiatement après l'exécution des articles deux et cinq du présent accord les prisonniers respectifs ainsi que toutes personnes françaises ou turques détenues ou emprisonnées seront remises en liberté et reconduites aux frais de la partie qui les détient dans telle ville la plus proche qui sera désignée à cet effet. Le bénéfice de cet article s'étend à tous les détenus et prisonniers des deux parties quel que soit leur lieu de détention ou de capture.

Article IX.- La ligne de chemin de fer de MERSINE-TARSOUS-YENIDJE ainsi que la section de chemin de fer de BAGDAD comprise entre YENIDJE et NOUSSAYBIN seront transférées à un groupe français désigné par le Gouvernement français,

Levent Şahverdi Arşivi

avec tous les droits, privilèges et avantages attachés aux concessions, en particulier en ce qui comerne l'exploitation et le trafic.

Le transfert susmentionné sera effectué à un prix qui sera fixé par l'arbitrage de façon à dédommager toutes les personnes directement ou indirectement intéressées dans les concessions, le Gouvernement turc et les intéressés ottomans continuant à conserver tous leurs droits et intérêts dans les sociétés. Ce groupe devra s'engager à achever au bout de deux ans une ligne de raccordement, entre KaTMé et TCHOBaN-Bey, passant à l'intérieur des frontières de la Turquie et aboutissant à ces deux localités ou à deux points situés plus au nord.

Article X.- Une commission composée de membres en nombre égal des deux parties sera constituée dans un délai de deux mois après la signature du présent accord afin d'arrêter les mesures de détail en vue de l'application de l'article précédent.

Article XI.- Dans les régions situées au sud de la frontière turco-syrienne et ayant unepopulation soit turque, soit mixte (turco-arabe) un régime administratif spécial sera établi.

Le développement culturel national des populations turques de ces régions sera assuré et la langue turque y aura également le caractère officiel.

Article XII.- Le Gouvernement français s'engage à appuyer efficacement auprès de ses alliées toutes les demandes de la Turquie relatives au traité de paix et notamment la restitution à la Turquie de la Thrace et de Smyrne ainsi que la reconnaissance de sa souveraineté absolue dans tous les domaines./.

Levent Şahverdi Arşivi

ENTREVUE 71

entre le Général DUFIEUX, Commandant la 1ère division du Levant, et MUNIR BEY, Conseiller Légiste du Ministre des Affaires Etrangères du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale d'Angora,

le 18 Mai 1921 à 18 heures 5' en gare de YENIDJE.

Le Général.- Vous avez exprimé le désir de me voir pour m'apporter des propositions.

Munir Bey.- Je ne sais pas si vous avez reçu à ce sujet des instructions du Gouvernement de la République.

Le Général.- Je n'ai reçu de Beyrouth aucun télégramme vous concernant.

Munir Bey.- Il y a malentendu; le Gouvernement d'Angora a télégraphié au Général PELLE que, désirant exposer certaines questions, il m'avait désigné, en ma qualité de Conseiller Légiste, pour prendre contact avec un délégué Français.

Le Général.- Je connais la situation; Beyrouth nous a fait savoir, le 11 Mai, que Bekir Sami Bey avait annoncé des contre-propositions; le Colonel Salaheddine Bey était même désigné comme délégué militaire. Vous n'étiez pas annoncé; je n'ai rien reçu à votre sujet de Beyrtouth, du Gouvernement, de Constantinople.
Je suis qualifié pour recueillir et transmettre vos propositions, mais non pour discuter les termes d'un accord signé par votre plénipotentiaire et le Gouvernement Français.

Munir Bey.- J'ai cru, après lecture de la lettre que vous aviez adressée à Chemseddine Bey, que vous connaissiez ma mission.

Le Général.- Dès réception de la lettre de Chemseddine bey j'en ai rendu compte à Beyrouth je n'ai rien reçu à votre sujet.

Munir Bey.- Il n'est pas avantageux, pas possible peut-être de vous communiquer mes propositions avant que vous ayez reçu une depêche (sic) du Gouvernement Français.

Le Général.- Je ne suis pas qualifié pour discuter, mais pour recevoir et transmettre.

Munir Bey.- (un moment de perplexité)

Le Général.- (continuant) je télégraphierai à Beyrouth pour demande des instructions à Paris; attendez à Zeïtek ou à Bélémédik, je vous ferai connaître la réponse dans 48 heures.

Munir Bey.- J'ai comme instruction : me mettre en contact (sic), c'est ainsi plutôt une discussion.

Le Général.- Je puis recueillir et télégraphier vos propo-

Levent Şahverdi Arşivi

sitions détaillées.

Munir Bey.- Je suis porteur d'une lettre destinée à Son Excellence Monsieur Briand. Cette lettre est du Ministre des Affaires Etrangères du Gouvernement d'Angora.

Le Général.- Est-ce la première fois qu'elle est remise à une autorité française?

Munir Bey.- Oui.

Le Général.- Je puis la transmettre à Beyrouth.

Munir Bey.- (Cherche la lettre dans sa sacoche) Cette lettre est de Fewzi Pacha, Ministre intérimaire.

Le Général.- Me la laissez-vous?

Munir-bey.- Oui je peux; il y a autre chose; l'exposition de la question (sic).

Le Général.- Je recueille et transmets; mon officier prend note.

Munir Bey.- Je n'en doute pas; je vous remets ces pièces

Le Général.- Entendu, je transmettrai le tout.

Munir bey.- Il y a des considérations sur les modifications à apporter dans l'entente (sic)

Le Général.- Avez-vous autre chose à me remettre ?

Munir bey.- Non. Je vais vous montrer ma "mision". Vous ne la connaissez pas.

Le Général.- Non je n'en étais pas avisé.

Munir Bey.- Hier, à Bozanti, j'avais l'intention de vous écrire, puis j'ai lu la lettre que vous aviez écrite à Chemseddine Bey, j'ai cru que vous étiez au courant et je n'ai pas voulu perdre une journée.

Le Général.- Je fais prendre note de votre ordre de mission

(suit la copie dudit ordre)

Levent Şahverdi Arşivi

73

MUNIR BEY Conseiller Légiste du Ministère des Affaires Etrangères est muni des pouvoirs nécessaires pour se rendre à Adana et se mettre en contact avec les autorités Françaises désignées par le Gouvernement de la République afin de leur transmettre les contre-propositions du Gouvernement de la Grande Assemblée Nationale de Turquie, leur fournir les explications nécessaires, discuter et faire connaître à son Gouvernement les réponses qui lui seraient faites.

Fait à ANGORA, le 14 Mai 1921

Signé; FEVZI,

Général d'infanterie,
Président du Conseil des Ministres,
Ministre intérimaire des Affaires Etrangères,

Levent Şahverdi Arşivi

FİEDLER'İN DURUMSAL ÖNDERLİK MODELİ AÇISINDAN ATATÜRK'ÜN ÖNDERLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. SALİH GÜNEY

GİRİŞ

İnsanlık tarihine baktığımızda, bazı insanlar çeşitli özellik ve yetenekleri sayesinde toplumu oluşturan bireyleri etkileyerek büyük kitleleri peşlerinden sürüklemeyi başarabilmişlerdir.

Günümüz toplumlarında da bazı kişiler fikirleri ve davranışlarıyla büyük değişmelere neden olarak çağın biçimlenmesine katkıda bulunmaktadırlar.

Toplulukları oluşturan bireylerin tutum ve davranışlarını etkileyen ve onları toplumun amaçları doğrultusunda harekete geçiren kişi olarak değerlendirilen önder ve önderlik, geçmişten günümüze kadar üzerinde çok durulmasına rağmen, konuyla ilgili olarak henüz bir fikir birliğine varılamamıştır. Başka bir ifadeyle,önderlik konusu birçok araştırmacı için hâlâ önemini korumaktadır.

I — ÖNDERLİK KAVRAMI VE TANIMI

Önderlik, hemen hemen her dönemde önemini yitirmeyen bir kavramdır. Bunun nedeni, insanların hiyerarşik bir yapıyı benimsemeleridir.

Önderlik konusunda ilk ciddî ve bilimsel çalışmalar Kurt Lewin ve arkadaşları tarafından yapılmıştır. Bu bilimsel çalışmaların önderlik konusunun anlaşılmasına büyük katkıları olmuştur.

Önderlik kavramının sözlük anlamı; "yöneten, sürükleyen ve önde giden kişi" demektir. Fakat bu tanım dar kapsamlı olduğu için önderliği tanımlamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü önder, sadece grup veya toplumlara liderlik eden kişi değil, aynı zamanda büyük insan topluluklarına amaç ve hedefler gösteren kimsedir.

Toplumlarda değişik alanlarda ve düzeylerde meydana gelen değişmeler, önderlere duyulan ihtiyacı artırmıştır. Çünkü, insan çabalarının birleştirilmesi ve koordine edilmesi ancak yetenekli önderler sayesinde mümkün olmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Önderlik konusunda yapılan araştırma ve incelemelerin çok fazla olması bu kavramın çeşitli şekillerde tanımlanmasına yol açmıştır. Önderlikle ilgili olarak yapılan tanımlardan bazıları şunlardır:

— Önderlik, insanları belirlenmiş hedefler yönünde çaba göstermeye ikna etme yeteneğidir[1].

— Önderlik, başkaları üzerinde güç kuran ve bu gücü bireylerin davranışlarını etkilemede kullanabilen bir süreçtir[2].

— Önderlik, astları, görevlerini gayret ve güvenle yapmaya yöneltme sanatıdır[3].

— Daha geniş kapsamlı bir tanımlama da şöyledir: Önder mensup olduğu grubun gayesini tayin ve gayenin gerçekleşmesi konusunda gruba en etkin şekilde yön verebilen kimsedir[4].

— Önderlik, grubun yaşantılarını değerlendirip düzenleme ve bu yaşantılar yoluyla grubun gücünden yararlanma sürecidir[5].

Yapılan tanımların farklı olmasının nedeni, araştırmacıların önderliği kendi fikir ve görüşleri doğrultusunda tanımlamaya çalışmalarıdır. Kısaca önderlik, insanları etkileyerek onları belirlenmiş olan amaçlara ulaştırma sanatıdır.

Geçmişte önderlik yeteneğinin keşfedilmesi konusunda çok farklı yaklaşımlar ileri sürülmüştür. Örneğin, önderlik yeteneğinin anlaşılması için bazı yazarlar el yazısının, bazıları ise kafatası biçimlerinin incelenmesi yaklaşımını kabul etmiştir. Bu konuda bugün bile ara sıra astrolojiden yararlanma yoluna gidilmektedir. Liderlerin özgeçmişlerinin incelenmesi veya önderlerin bizzat kendilerinin başarılı olmalarına neden olduğuna inandıkları faktörler üzerinde durulması, önderliğin nitelikleri ile ilgili bazı ipuçları verebilir. Buna rağmen bu yaklaşımların hiçbiri önderliğin nitelikleri konusunda yeterli bir bilgi sağlayamamıştır.

[1] Keith Davis, *İşletmede İnsan Davranışı,* Çev: Kemal Tosun ve diğerleri, İ.Ü. İşletme Fakültesi, İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1984, s. 141.

[2] Enver Özkalp, *Davranış Bilimleri ve Organizasyonlarda Davranış,* Eskişehir İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Yayını Eskişehir, s. 212.

[3] A.Can Baysal-Erdal Tekarslan, *Davranış Bilimleri,* İ.Ü. İşletme Fakültesi, İstanbul, 1987, s. 144.

[4] Frank B. Miller, *Sanayide Beşeri Münasebetler,* Çev: Sabahat Yalçın-Toker Dereli, İstanbul Sermet Matbaası, 1966, s. 115.

[5] Ziya Bursalıoğlu, *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış,* A.Ü.Eğt.Bil.Fak. Yayını, Ankara, 1987, s. 301.

Levent Şahverdi Arşivi

1930'dan sonra önderlikle ilgili çeşitli kuramlar geliştirilmiştir. Bunlardan bazıları, doğuştan sahip olunan nitelik ve yetenekler sayesinde kişilerin önder olduklarını (özellikler kuramı), bazıları ise bireylerin davranışları sayesinde önder olduklarını (davranışsal kuram) ileri sürmüşlerdir. Son olarak geliştirilen kuramlara göre ise, durum ve şartlar önderi belirleyen en önemli faktördür.

II — FİEDLER'İN KURAMSAL ÖNDERLİK MODELİ

Önderlik konusunda hem insana ilgi hem de yapıyı harekete geçirme gibi değişkenlere önem verme, farklı şartlarda etkili olduğu yapılan araştırmalarla doğrulanmıştır. Ancak bu durumu açıklayabilecek bir önderlik modeline ihtiyaç duyulmuştur. Fred E. Fiedler yaptığı birçok araştırmadan sonra önderliğin etkinliği konusunda geçerli olan bir model yani "Durumsallık Modelini" geliştirmiştir[6].

Fiedler'in geliştirdiği modelde, önder-üye ilişkileri, görevin yapısal durumu ve önderin pozisyonundan doğan biçimsel yetki ilişkilerinin çeşitli değişmelerinin liderin davranışları ve başarısı üzerindeki etkileri ele alınmıştır[7]. Yani etkin önderlik bu durumsal faktörlere bağlıdır. Bu faktörlerin kısaca açıklaması şöyledir:

Önder-Üye İlişkisi: Bu faktörle grup üyelerinin öndere karşı olan güven ve bağlılığının derecesi açıklanmaktadır[8]. Ancak önder ve üye ilişkisinin karşılıklı olması gerekir. Yani üyeler öndere güvendiği gibi, önderin de üyelere güvenmesi gerekir. Bunun sonucunda karşılıklı bir ilişki oluşur ve bu durum önderlik için elverişli bir ortam yaratır.

Görevin Yapısal Durumu: Görevin yapısal durumu yapılacak bir görevin ne derece yapılanıp yapılanmadığını ve görevin yapılanmasıyla ilgili olarak belirlenmiş olan yöntemlerin bulunup bulunmadığını ifade etmektedir[9]. Önderlerin etkin olabilmesi için görevin çok iyi belirlenmiş ve tanımlanmış olması gerekir. Aksi taktirde lider, grubun üyelerini etkilemede başarısız olur.

[6] Keith Davis, a.g.e., s. 157.

[7] Erol Eren, *Yönetim Psikolojisi,* İ.Ü. İşletme Fakültesi, İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1989, s. 372-373.

[8] Gibson İvancevic-J.M.H. Donely, *Organizations: Pocess, Structure Behavior Business,* Pup. Inc. Dallas, 1973, s. 303.

[9] Tamer Koçel, *İşletme Yöneticiliği,* İ.Ü. İşletme Fakültesi, İşletme İktisadi Enstitüsü Yayını, 1984, s. 273.

Levent Şahverdi Arşivi

Önderin Pozisyonundan Doğan Biçimsel Yetkisi: Önderin pozisyonundan doğan biçimsel yetkisi "önderin işgal ettiği pozisyonun, grup üyelerini emirleri kabul etmeye zorlamanın derecesidir". Eğer önder cezalandırma, ödüllendirme, terfi ettirme ve işe son verme konularında resmî bir yetkiye sahipse pozisyon gücü yüksek demektir[10]. Önderin pozisyon gücünün az veya çok oluşu onun etkinliğinin derecesini belirler.

Bu üç değişkenin birleşimine göre liderliğin ortaya çıkması açısından durumun uygun olması veya olmaması belirlenir.

Fiedler'e göre iki çeşit liderlik tarzı vardır. Birincisi; "işe yönelik" (bireylerin yapacağı işe önem veren), ikincisi; "ilişkilere yönelik" (bireylerarası ilişkilere önem veren) liderlik tarzıdır[11].

Göreve önem veren önderler daha çok işin yapılması üzerinde dururlar. Bu tür önderler daha çok üyeleri yönlendirir, görevin yerine getirilmesi için kesin emirler verirler. Grup üyelerinin sorunları ve ihtiyaçlarıyla çok az ilgilenirler. Onlar için önemli olan işlerin kısa sürede yapılmasıdır.

İnsana önem veren önderler ise daha çok grup üyeleri arasındaki ilişkilere önem verirler. Bu önderler insanlararası arkadaşlık ilişkilerinin ve destekleyici duyguların geliştirilmesini sağlayarak grup üyelerinin tatmin olmalarını sağlarlar.

İnsana önem veren liderleri demokratik, işe önem veren liderleri de otoriter (otokratik) olarak yorumlamak mümkündür.

Acaba bu iki önderlik tarzından hangisi daha başarılı ve geçerlidir? Bu sorunun cevabı ortam koşullarına göre değişmektedir. Bundan dolayı hangi önderlik tarzının daha geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir.

Fiedler'e göre belirli şartlarda ve durumlarda hem göreve önem veren (otoriter), hem de görevden çok insanlararası ilişkilere değer veren (demokratik) önderler etkili ve başarılı olurlar[12]. Fiedler, bir önderin göstereceği davranışın etkinliğinin duruma göre farklı olduğunu belirtmektedir. Ona göre olumlu veya olumsuz olarak kabul edilen durumlarda geçerli olan liderlik tarzı göreve yöneliktir. Buna karşılık durumları orta olumlu veya

[10] Jack Duncan, *Organizational Behavior,* Boston, s. 221.

[11] A. Can Baysal-Erdal Tekarslan, a.g.e., s. 154.

[12] Toker Dereli, *Organizasyonlarda Davranış,* İ.Ü. İktisat Fak. İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü Yayını, İstanbul, 1976, s. 210.

Levent Şahverdi Arşivi

olumsuz olarak kabul edilen yerlerde insana yönelik önderlik tarzı geçerlidir[13].

Niçin en olumlu ve en olumsuz ortamlarda işe yönelik liderlik biçimi geçerlidir? Fiedler, bu soruyu şöyle cevaplamaktadır: En olumlu durumlarda grup yönetilmeye hazırdır ve önderin ne yapacağını beklemektedir. En olumsuz durumlarda liderin insana yönelik bir davranış göstermesi başarılı olmamasına neden olur. Bu nedenle önderin doğrudan görevi ön plânda tutan bir davranış göstermesi gerekir[14].

Fiedler'in önderlik modeli temelde deneylere dayalıdır. Ona göre her yerde ve her zaman geçerli olan bir önderlik tarzı yoktur. Onun yerine belirli durum ve şartlarda geçerli olan önderlik tarzları vardır. Ayrıca Fiedler, demokratik (insanlararası ilişkilere önem veren) önderlik biçiminin bütün durum ve koşullar için geçerli olmadığını ispatlamıştır[15]. Kısaca belirtecek olursak, durum ve koşulların önderliği belirlediği görüşü, Fiedler modelinin temelini oluşturmaktadır.

III — DURUMSALLIK MODELİNE GÖRE ATATÜRK'ÜN ÖNDERLİĞİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Atatürk, Ordu Komutanlıkları, İstiklâl Savaşı'nın ilk yıllarındaki Kongre Başkanlıkları, T.B.M.M. Başkanlığı, Başkomutanlık ve Cumhurbaşkanlığı gibi çeşitli resmî önderlik görevlerinde bulunmuştur. Üstlendiği bu görevlerin yürütülmesi sırasında çevresi ile olan ilişkileri, farklı zaman ve koşullarda değişik nitelikler taşır. Çevresi ile olan ilişkilerinde görülen farklılıklar toplumun siyasal ve kültürel yapısından kaynaklanmaktadır.

Atatürk'ün zaman ve koşullara göre uyguladığı önderlik tarzlarını askerlik, İstiklâl Savaşı ve Cumhuriyet'in ilânından sonraki dönemler içinde ele almak gerekir. Çünkü Atatürk, bu dönemlerde farklı koşullar nedeni ile değişik önderlik biçimlerini uygulamıştır.

Atatürk, amaç ve hedeflerine ulaşmada bazen otokratik, bazen de demokratik önderlik tarzlarını benimsemiştir. Atatürk, çok acil ve önemli durumlarda amacın gerçekleşmesi için otokratik önderlik tarzını benimsemiştir. Bunun nedeni, otokratik liderlik tarzının demokratik önderlik biçimine göre daha kısa sürede karar almayı sağlamasıdır. Örneğin Atatürk,

[13] Jack Duncan, a.g.e., s. 221.

[14] Tamer Koçel, a.g.e., s. 275.

[15] Jack Duncan, a.g.e., s. 222.

Levent Şahverdi Arşivi

İstiklâl Savaşı sırasında Başkomutanlık Yetki Yasası Meclis'te uzatılmadığı zaman son derece otokratik bir liderlik davranışı göstermiştir. Çünkü zaman ve koşullar uzun uzun bir tartışmaya imkân vermemekteydi. Ancak şunu da belirtmekte yarar vardır. Atatürk, burada herhangi bir kişiye karşı otoritesini kullanmamıştır. Ayrıca kendi kişisel amacı için de böyle davranmamıştır. Başkomutanlık yetkisinin uzatılması toplumun bağımsızlığını kazanması için gerekliydi.

Atatürk, Meclis'te Başkomutanlık Yetki Yasası uzatılmadığı zaman aynen şu şekilde konuşmuştur[16]: "Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. Binaenaleyh, bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım."

Atatürk'ün askerlik mesleğinde insanları yönetirken uyguladığı liderlik tarzını şu şekilde değerlendirebiliriz: Atatürk, Trablusgarp, Çanakkale, Doğu ve Çöl savaşlarında yönettiği kuvvetlere ve insanlara karşı baskı, şiddet ve zorlayıcı yöntemleri kullanmamıştır. Önderlik gücünü, insanları kendine bağlama ve güvenmeleri için kullanmıştır. Cezalandırma yöntemi ile insanları yönetmemiştir. Büyük bir acıma duygusuna sahip olmasına rağmen savaş koşulları zorunlu kıldığı zaman askerlerine "Size taarruz ediniz demiyorum, ölmenizi emrediyorum" diyebilecek kadar güçlü bir liderlik iradesine sahiptir. Atatürk kendisine bağladığı astlarının sonsuz duyguları sayesinde, yenilmiş ve dağılmış birlikleri toplayarak Türk milletini bağımsızlığına kavuşturmuştur[17].

Atatürk, askerlik döneminde, yönettiği insanlarla olan ilişkilere önem vermesi nedeniyle bu dönemde "insana yönelik", yani demokratik önderlik tarzını benimsemiştir.

Atatürk, savaştaki koşullar nedeniyle otokratik liderlik tarzını benimsemiştir. Çünkü savaş alanlarında yapılacak olan bir hata binlerce insanın ölmesine neden olabilir. Böyle bir ortamda en iyi sonucu, otokratik bir liderlik tarzı alabilir. Atatürk'ün savaş alanlarında otoriter davranmasının nedeni başkalarının hayatına önem vermesidir.

Cumhuriyet'in ilânından sonra Atatürk, inkılâpçı bir liderlik tarzı benimsemiştir. Fakat bu önderlik tarzı, ihtilâlci önderlik tarzından çok farklı-

[16] Emre Kongar, *Atatürk ve Devrim Kuramları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, Ankara, 1981, s. 233.

[17] Fethi Ünsel, "Büyük Kararları Almada Liderlik ve Atatürk", *Doğumunun Yüzüncü Yılında Atatürk*, Türkiye Muharipler Derneği Yayını, Ankara, 1981, s. 62.

Levent Şahverdi Arşivi

dır. O, benimsediği bu önderlik tarzı ile, eskiyen ve toplumun ihtiyaçlarına cevap veremeyen kurumların yerine toplum ihtiyaçlarına cevap veren kurumların oluşturulmasına önem vermiştir. Kısaca Atatürk, Cumhuriyet'in ilânından sonra yenilikçi, teşkilâtçı ve yönlendirici bir liderlik tarzını benimsemiştir.

Yaptığımız açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, Atatürk, zaman ve koşulların gerekli kıldığı önderlik tarzlarını ve davranışlarını benimsemiştir. Atatürk, zaman ve koşulları dikkate alarak yerine göre "göreve yönelik", yerine göre de "insana yönelik" davranış biçimlerini uygulamıştır.

SONUÇ

Önderlik, başkalarının davranış, tutum ve düşüncelerini etkileme yeteneğidir. Ancak bu yeteneğin kullanım biçiminde farklılıklar söz konusu olabilmektedir.

Önderlik konusunda inceleme ve araştırma yapan bilim adamlarından bazıları, kişilerin sahip olduğu özellikler, bazıları da kişilerin gösterdikleri davranışlar nedeniyle lider olduklarını ileri sürmüşlerdir. Fakat günümüzde geçerli olan görüş, her yerde ve her zaman geçerli olan tek bir önderlik tarzının olmadığıdır. Bu görüşe göre, durum ve şartlar önderi belirlemektedir.

Atatürk'ün önderliğinin "Durumsallık Modeli'ne" göre değerlendirilmesi konusunda özet olarak şunları söyleyebiliriz: Atatürk, yalnızca belirli durum ve şartlarda uygun olan bir önderlik yapısına sahip değildir. O, bütün durum ve şartlarda geçerli olan bir önderlik yapısına sahiptir. Atatürk, Fiedler'in belirttiği "göreve yönelik" ve "insana yönelik" önderlik tarzlarının her ikisine de uymaktadır. Atatürk, durum ve koşullar hangi liderlik tarzını gerektirmişse onu uygulamıştır. Yani yerine göre demokratik (insanlararası ilişkilere önem veren), yerine göre de otokratik (insanların yaptıkları işe önem veren) liderlik davranışlarını benimsemiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA SAVAŞ SANAYİİ

SÜREYYA HAMİ ŞEHİDOĞLU

Anadolu'da askerî fabrikaların kuruluş tarihi, Atatürk'ün Anadolu'ya geçmesi ve Bağımsızlık Savaşı'na girişilmesiyle başlar. Bu savaşın başarılması için Anadolu'da silâh onarımı ve savaş gereçleri yapımı işine gereken önem verilmiş, biri Doğu diğeri Batı'da olmak üzere başlıca iki yerde bu sanayi kurulmuştur.

A) DOĞU CEPHESİ'NDE

Bağımsızlık Savaşı'nda Doğu Cephesi'ndeki birliklerden zanaatkâr askerler kamacı ve tüfekçiler toplanarak Erzurum'da silâh onarımı yapmak üzere bir işocağı meydana getirilmiştir.

Bu kuruluş 1923 yılında Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan alınarak Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlanarak adı "Erzurum Silâh Fabrikası" olmuştur. (İleride geniş bilgi verilecektir).

B) BATI CEPHESİ'NDE

Kurtuluş Savaşı'nda silâh onarımı ve gereçlerin yenilenme işleri Eskişehir, Ankara ve Keskin'de bulunuyordu.

1 — Eskişehir Silâh Tamirhanesi (Onarımevi):

Batı Cephesi'nde ilk olarak 1920 yılında Eskişehir Demiryolları Atölyesi'nde top onarım işlerine başlanılmıştır. Atölyede Topçu Binbaşısı Mümtaz, Yüzbaşı Mehmet Nuri, Sanayi Teğmeni Halil Rıfat, Top Ustabaşısı Ahmet ve Top Montaj Şefi Tunalı Ali bulunuyorlardı. Bunlardan Teğmen Halil Rıfat, Ustabaşı Ahmet ve Ali Efendiler işgal altındaki Tophane Fabrikalarından çıkarıp kaçırdıkları gereç ve top yapımı resimlerini beraberlerinde getirmişlerdi. İstanbul'dan, top onarımında uzman ustalardan Yüzbaşı Arap Hasan, Nişangâhcı İbrahim, Kazancı Ahmet, Tornacı Fazlı, Topçu Ustası Nazım'ın da gelmesi ile onarımevinin çalışma kapasitesi artmıştır.

Onarımevinin bir yıl süren çalışması süresince çeşitli çaptaki topların kama ve nişangâhları yeniden yapılmış ayrıca birçok top onarılıp, değiştirilerek cepheye gönderilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada atölyenin artan işlerine mevcut tesisat yetmediğinden Adapazarı Araba Fabrikası'ndan sökülen tezgâhlar da katılarak büyükçe bir silâh tamirhanesine kavuşulmuştu. Sonradan Eskişehir Silâh Onarımevi'nin cephe gerisine alınması zorunlu olmuştur.

2 — Keskin Fişek Yapımevi:

Sakarya Savaşı sırasında görülen lüzum üzerine fişek dönüşüm ve yapımına Keskin'de geçilmesi uygun görülmüş, getirilen araç ve gereçler ile yapımevi çalıştırılmıştır. Büyük zorluklarla meydana getirilen bu kuruluşda gece gündüz çalışarak günde elli bin piyade tüfeği onarım ve dönüşümü yapılmış, Kurtuluş Savaşı'nın cephane gereksinimi büyük ölçüde karşılanmıştır. Keskin Fişek Yapımevi'ne yine döneceğiz.

3 — Ankara Yapımevi:

Ankara'da ilk silâh onarımevi 1920 yılında istasyon yöresinde var olan bir onarım atölyesi sonradan Sanayi Binbaşısı Hüsrev, Sanayi Teğmeni Halil Rıfat Beyler tarafından tüfek onarımı yapılmak üzere geliştirilmiştir.

Tüfek değişimi (tadilâtı), makineli tüfek onarımı ve kasatura yapılması zorunluluğu karşısında var olan araçlar ve zanaatkârların Anadolu'ya kaçırılmasına kadar kısmen Adapazarı, kısmen Ankara yöresi fabrikalarından sağlanan bazı tezgâhlar mevcuda katılarak tüfek onarımı ve kasatura yapım işine başlanılmıştır.

1920 yılı Aralık ayında İstanbul'dan gelen uzman elemanların onarımevine katılmaları üzerine faaliyet bir kat daha artırılmıştır.

1921 yılı Ocak ayında Ankara'da Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü kurulması ve başına Topçu Albay Asım Bey'in atanmasıyla silâh onarımı ve cephane yapımı tek yönetim altında birleştirilerek tamirhanelerin gelişim ve düzeni sağlanmış oluyordu.

Eskişehir'deki top onarımevinin çalışmasının sona ermesi üzerine buranın işlevi Ankara Onarımevi'ne dönüşmüş böylece Ankara'da top ve tüfek bölümlerini içeren silâh tamirhanesi ve bir topçu mühimmat bölümü ile marangozhaneden oluşan askerî fabrikalar meydana gelmiştir.

Ankara'daki bu yapımevlerinden başka Kurtuluş Savaşı'nın gösterdiği gereksinim üzerine Kayseri'de, Konya'da küçük çapta geçici onarımevleri açıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

Kurtuluş Savaşı bitince, Ankara ve Erzurum yapım ve onarımevlerine, Halkapınar, Bakırköy barut, Kırkağaç topa Zeytinburnu ve Tophane Fabrikaları katılmış ve sonradan çıkarılan bir yasayla hepsi M.K.E. adı altında toplanmıştır. Bütün bunlarla birlikte İstanbul'da bulunan Osmanlı, İngiliz, Fransız silâh ve gereç depoları kahraman yiğitlerimiz (çoğu Karadenizli) tarafından soyularak İnebolu'ya kaçırılmıştır. Oradan kadınlarımız, donma pahasına kağnı arabaları ile Ankara Tandoğan Meydanı'na yığmışlardır.

4 — Konya Yapımevi:

Arslanlı Kışla'da bulunan yapımevinde kılıç, kama, süngü, bıçak, kesici âletler ve silâhlar yapılıyordu. Bunlar bekletilmeden cepheye yollanıyordu. Taşıt gereci olarak da Alman markalı eski otomobiller kullanılıyordu.

Yapımevi'nin Müdürü Binbaşı Ali Bey'le, buyruğunda 200-300 kişi çalışıyordu. Özel giysileri olmadığından, asker oldukları hâlde eski püskü giysiler içindeydiler.

Ustabaşlarından Konyalı Tayyip Çavuş, Torna Ustabaşısı Süleyman Polat, Kalenderin Mevlüt Ağa, Ereğlili Ali Usta, Mustallı Demiröz saygı ile anılacak kişilerdir.

Ayrıca Ali Bey'in yardımcısı sonradan Konya Ortaokulu'nda Fransızca Öğretmenliği yapan Nuri Bey'i de rahmetle anıyoruz.

Arslanlı Kışlası'nda ayrıca barut da yapılıyordu.

Bugün Başkâtip adıyla anılan yerde Nalbant Okulu bulunuyordu. Burada nal yapıldığı gibi nalbant ustası da yetiştiriliyordu.

Bu okulu Gazi Mustafa Kemal o günlerde Sovyet Büyükelçisi Aralov'la birlikte teftiş etmişlerdir. Aralov anılarında şöyle diyor:*

"MUSTAFA KEMAL bana dönerek:

— Şimdi sizinle çok iyi bir iş yapacağız, dedi. Kalkıp bir başka okula, nalbantlık okuluna gideceğiz! Oraya gitmeğe söz verdim. Bugün okul ilk Türk nalbantlarını mezun ediyor. Şimdi size meseleyi anlatacağım.

* S. İ. ARALOV; Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları (Çeviren: Hasan Âli Ediz), Burçak Yayınevi, İst., 1967, s. 107.

Levent Şahverdi Arşivi

Nalbantlık Okulu nedir? Mustafa Kemal, heyecanla bunu anlatmağa başladı. O devirde Anadolu'da, Türkler arasında nalbant bulunmaması tuhaf görülecektir. Atları, Rum, Ermeni gibi sanatkârlar nallıyorlarmış. Şimdi Rumlar Türklerle savaş hâlinde idiler. Ermenilerle de dostluk ilişkileri kalmamıştı. Kötü, cahil nalbantlar atları sakat ediyorlardı. Bu durum karşısında, orduda, kısa süreli nalbantlık kursları açılmıştı.

Okul binası nal biçiminde idi. Okulun içinde birkaç nalbantlık atölyesi kurulmuştu. Okul öğrencilerinin çoğunluğunu cepheden getirilmiş erler teşkil ediyordu. Öğrenciler arasında Yunanlıların işgal ettikleri bölgelerden getirilmiş öksüz çocuklar da vardı. Okulun duvarları şu sözlerle örülmüştü: "Çalışanları Tanrı sever!", "Çalışmak ibadettir!", "İlkin çekiç ve alınteri, sonra eğlence", "İşçinin teri kutsaldır."

Okulun avlusunda bizim için bir baraka kurulmuştu. Mustafa Kemal Paşa'nın, benim ve Abilov'un önüne süslü masalar konmuştu. İlk konuşmayı yapan okul müdürü bir yüzbaşı oldu. Yüzbaşı konuşmasında, okulun ordu için özellikle ordunun süvari birlikleri için bilgili, tecrübeli nalbantlar yetiştirdiğini söyledi. Bugün, ilk defa olarak otuz öğrenci mezun oluyordu.

Daha sonra, Batı Cephesi Levazım Müdürü Kâzım Bey konuştu. Kâzım Bey, Menşevikler zamanında Türkiye'nin Gürcistan Elçiliğini yapmıştı. Kâzım Bey ordu levazımınca okulun tarihçesinden söz etti ve okula şeref veren misafirlere teşekkür etti.

Sonra Mustafa Kemal söz aldı. Mustafa Kemal eski Türkiye ile yeni Türkiye arasındaki derin ayrımlardan söz etti, eski Padişah idaresinin emeği küçümsediğini, her şeyi hazır olarak Batı'dan aldığını, halkta çalışma sevgisini geliştirmeği süflî bir iş saydığını anlattı. Misal olarak da Osmanlı padişahlarından birinin, atını Türk nalbandının değil de Avusturyalı bir nalbandın nallamasını istediğini söyledi.

Okul görüldükten sonra, söz bana, daha sonra da Abilov'a verildi. Konuşmamda nalbantlık okulunun, bağımsızlığını işleyen ve İtilaf Devletleri'ne boyun eğmeyen yeni Türkiye'yi sembolize ettiğini söyledim. Daha sonra diplomaların verilmesine geçildi. Bu işi yapmağa biz çağrıldık. Bizim Sovyet geleneklerine göre, her diploma sahibine diplomasını verirken birkaç söz söylüyordum. Öğrencilerden birine, "Senin nalladığın at, soylu Türk ordusu ile birlikte İstanbul'a giren at olsun" dileğinde bulundum. Bir başka öğrenciye de "Güzel nallanmış hızlı atın, İzmir'e giren ilk at ol-

Levent Şahverdi Arşivi

sun!" dileğini tekrarladım. Bu sözlerim herkesin çok hoşuna gitti ve çabucak bütün şehre yayıldı."

Keskin Fişek Fabrikası

Keskin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Yozgat ayaklanmasının bastırılmasında özellikle Sakarya Savaşı sırasında büyük görevler üstlendi ve başardı.

Keskin Belediye Eski Başkanı Mehmet Erkanlı'dan aldığım bilgiyi özetle aktarıyorum:

"1920 yılı içerisinde, konumu gereği dış tehlikeden uzak bir yerde ordunun fişek gereksinimini karşılayacak bir fabrikanın kurulması öngörülüyordu. Bu özelliği kapsayan yer ise Kırşehir'di. O zamanlar Kırşehir yolu Keskin'den geçerdi. Fabrikanın yer v.b. durumlarını araştırma, kurma gibi görevlerle yüklü kurul Keskin'e geldi.

Yarbay Akif, Binbaşı Seyfi Beylerden oluşan görevliler amaçlarını belirtince, Rumeli ve Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Keskin Şubesi mensupları; Müftü Sadık (Cönger), Hakkı (Erkanlı), Tevfik (Ceritoğlu), Mehmet (Kavlak), Kâmil (Hatiboğlu) bu fabrikanın Keskin'de kurulması için ısrar ettiler.

Fabrikanın gereksinimi olan her türlü maddî katkıyı sağlayacaklarını, usta, işçi v.b. gibi konularda yardımcı olacaklarını belirttiler.

Ayrıca fabrika için gerekli araçların getirilmesi işini yüklendiler.

Evvelce Millî Savunma Bakanlığı'nca yaptırılmış, depo olarak da kullanılan büyük bir bina vardı, buranın değiştirilerek amaca uygun duruma getirilmesi önerisi olumlu sonuç verdi.

Ayrıca Ankara'dan gelen personelin kalacağı evler de bulunup, görevli kişiler yerleştirileceklerdi."

Bu arada şöyle bir anımı da belirteyim diyor Erkanlı: "Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenen devletlerden İngiliz ve Fransızlar güya Türk tarımına yardımcı olsun diye bir harman makinesi getirip ilçeye yakın birkaç köyde gösteri yaptıktan sonra makineyi alıp gittiler. Fakat bunu işletecek, çevirecek lokomotif motorunu bıraktılar.

Müdafaa-i Hukuk Üyeleri bu makineyi kurula verdiler, Fransız ve İngiliz ekipleri sonradan bunu götürmek istemişlerse de halkın karşı koyması sonucu fişek fabrikasında bırakılmıştır."

Levent Şahverdi Arşivi

Konuya ilişkin başkomutanlık buyruğunu aşağıya koyuyoruz.

VESİKA-NO. 1344

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Müdafaa-i Milliye Vekâleti

Harp Encümeni

Adet

18

Keskin ve Kırşehir'de kurulacak satın alma komisyonlarının faaliyetlerine dair Başkomutanlık emri.

BAŞKUMANDANLIK EMRİ
Numara: 3

1. 23/1/38 tarih ve bir numaralı Başkumandanlık emrindeki şerait-i umumiye-ye göre teşekkül ve ifa-yı vazife etmek üzere Keskin ve Kırşehir'de dahi mahallin en büyük âmir-i mülkilerinin taht-ı riyasetinde birer mübayaa komisyonu teşkil edilecektir.

2. Milliye Vekâleti Celilesi Kırşehir Komisyonu'na haftada yirmibin lira, Keskin Komisyonu'na haftada onbin lira tediye edecektir.

3. Komisyonlar arpa, buğday, dakik peşin para ile mübayaa ederek ücretli vesait-i nakliye ile Yahşihan askeri medharına teslimat yapacaklardır. Mübayaa olunacak zahirenin nispetini Müdafaa-i Milliye tayin ve komisyonlara tebliğ eder.

4. Komisyonlar bir numaralı emrin on beşinci maddesi mucibince Müdafaa-i Milliye'ye rapor vereceklerdir.

5. Mübayaa ve sevkiyatta azamî faaliyet ve sürat-i iraeden komisyonlar mesuldür.

6. 14/2/38 tarih ve 3 numaralı olan işbu emir Müdafaa-i Milliye, Maliye Vekâletleriyle, Kırşehir Mutasarrıflığı'na, Ankara Vilâyeti'ne, Keskin Kaymakamlığı'na ve beray-ı malûmat Dahiliye Vekâleti'ne verilmiştir.

Harp Encümeni: Numara- 18

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
BAŞKUMANDAN
M. KEMAL

Levent Şahverdi Arşivi

Dolap No. 23

Göz No. 3

Dosya No. 8

Klasör No. 1386

Erzurum Silâh Fabrikası

Erzurum Silâh Fabrikası'nın bulunduğu yere İşocağı Toplu Kışlası da denir. Fabrikanın bulunduğu yer Firdevs-Oğulları'na ait bir tarladır. Orduya bağışlandığı için Firdevsoğlu Kışlası diye anılmıştır.

Kışlanın yapılmasına Erzurum Valisi Müşir Mustafa Paşa'nın (1869-1870) zamanında başlanmış, adı geçenin ikinci valiliğinde tamamlanmıştır (1873). İlk defa kışlada Liva Sahra Topçusu oturmuş, 1877-1878 Savaşı'nda Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın karargâhı olmuştur.

Kışlanın yeni katılımlarla genişlemesi yine Mustafa Paşa'nın üçüncü kez valiliği zamanında olmuştur. Ayrıca bugünkü konum, zamanında yapılan ilâveler sonucudur.

1918 yılı Kâzım Karabekir tarafından girişilen Doğu harekâtı sonucu, Gümrü ve Kars Onarımevlerinden alınan makine ve tezgâhlar Erzurum'a getirilerek kışlanın bir köşesinde çekirdek bir atölye oluşturulmuştur. Ve adına İşocağı denilmiştir.

Tek Müdür Yarbay Şükrü Bey'dir. Doğu Cephesi'nde askerî birliklerdeki tüfekçi, kamacı, tornacı, çarkçı, saraç, marangoz ve çeşitli silâh onarımcılar ve ustalar işocağı kadrosunda alınarak çalışma dönemine girmişlerdir.

İlk çalışmalarda bir taraftan silâh onarımı yapılırken diğer taraftan da mermi gereksinimini karşılamak için bol sayıda var olan fişekler değiştirilerek Türk silâhlarına uydurulmuş, atölyeye alınan kadınlar ordunun çorap, eldiven, başlık v.b. giyim eşyasını gidermek amacıyla çalıştırılmış, bir de saraçhane kurulmuştur.

Kuruluşun, Kurtuluş Savaşımız'daki desteği büyük olmuştur.

Doğu Anadolu bölgesinde Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yetim ve kimsesiz kalan çocuklar 1919'da Kâzım Karabekir Paşa tarafından toplattırılarak, İşocağı'nda açılan Çırak Okulu'na alınmışlardır. Çocukların çoklu-

Levent Şahverdi Arşivi

ğu nedeniyle artanlar Yoncalık Kışlası'ndaki yatılı (Darül- iytam) Okulu'na verilmiştir. İkinci Müdür Edip Bey ölmüş (1920), üçüncü Topçu Yarbay Salih Bey döneminde Erzurum İşocağı, Askerî Fabrikalar buyruğuna verilmiştir.

1922 yılında yeni bir gelişim ve onarım dönemi yaşanmıştır. Ocak, Yarbay Şevki Bey'in müdürlüğü döneminde çarkhane, tüfekhane, dürbünhane, marangozhane, kimyahane, hartuç ve mühimmat bölümleri açılarak daha geniş bir gereksinimi karşılama dönemine girmiştir.

Bu bölümdeki bilgileri aldığım değerli hocam Tahsin Aşiroğlu'nu rahmetle anıyorum.

KAYNAKLAR:

1 — M.K.E. Genel Müdürlüğü

2 — Erzurum Lisesi Tarih Öğretmeni Tahsin Aşiroğlu'nun notları

3 — Keskin Belediye eski Başkanı Mehmet Erkanlı'nın notları

4 — S.İ. ARALOV: Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları (Çeviren Ali Ediz), Burçak Yayınevi, İst. 1967, S. 107

Levent Şahverdi Arşivi

İRADE-İ MİLLİYE GAZETESİ

HÜSEYİN YILDIRIM

Anadolu'da başlayan kurtuluş hareketinin yayın organı olan "İrade-i Milliye" Mustafa Kemal'in çalışmaları sonucunda Sivas'ta çıkmıştı. Sivas Valisi Elhaç Ahmet İzzet Paşa tarafından 1878 yılında tesis edilen vilayet matbaası[1] milli mücadele döneminin ilk gazetesi olan İrade-i Milliye'nin basım yeri oluyordu. Basının önemini çok iyi bilen Mustafa Kemal, henüz Sivas Kongresi'nin toplandığı ilk günkü oturumda bu konuyu ele almıştı. İsmail Hami Bey "... efendim, bendeniz hem yakında neşredilecek gazetemizde (İrade-i Milliye) meşgul olacağım..."[2] diyordu. Bu konu, diğer günler araya önemli konuların girmesi üzerine böylece kapanmıştı. Nihayet 11 Eylül'de Rauf Bey, "propaganda için bir gazete çıkarılacaktı. Arkadaşlarımızdan bir heyet bazı evrakımızın neşri ve yazılar yazılmasıyla meşgul olmalıdır, kongre dağıldıktan sonra herkes hususi işleriyle meşgul olur, bunu şimdiden halletmelidir"[3] diyordu.

Mustafa Kemal'de 11 Eylül'de Sivas Kongresi sona ererken bu önemli silahtan mahrum olunduğunu görüyordu. Kongre azalarından Sivas'ın emektar muallimi Rasim Bey'e başvurarak :

"— Bir gazete çıkaracağım. Mesul müdürlüğünü üzerine alacak itimada şayan biri lâzım."[4]

Rasim Bey de, derhal araştırmaya başlayarak, öğrencilerinden yirmi iki yaşındaki Selahattin Bey'i bulmuş, güvendiği bu gence teklifini yapmıştı. Selahattin Bey o günleri şöyle anlatmaktadır: "Atatürk, kendisiyle teması olan zevata Sivas'ta bir gazete çıkarmak kararında olduklarını ve bunun içinde bir münasib kimsenin kendisine tanıtılmasını emretmişler... Hemşehrilerim bu zata beni münasib görerek arzettiler ve Sivas Kongresi'nin naşiri efkarı olmak üzere bir gazetenin çıkarılması ve imtiyazının adıma alınmasını Büyük Ata bana emrettiler... Derhal mahalli hükümete

[1] "1973 Sivas İl Yıllığı", Önder Matbaa, Ankara, 173, ss. 197-198,

[2] Uluğ İğdemir, "Sivas Kongresi Tutanakları" Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1969, s. 1.

[3] İğdemir, a.g.e., s. 2.

[4] Ömer Sami Coşar, "Milli Mücadele Basını", Gazeteciler Cemiyeti Yayını, No 5 (tarihsiz), s. 113.

Levent Şahverdi Arşivi

müracaat ettim. İbtidamızı tahkikat bahanesiyle geciktiriyorlardı... Nihayet Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin beyannamesinin muamelesi ikmal edilirken bir yandan da bizim imtiyazımızı verdiler.

Gazetenin ebadı 30×50 santimetre genişliğinde dört sayfadan ibaretti. Başlığı da, elde mevcut harflerin en büyüğü ile dizilmişti..."[5]

Bir klişe yaptırmak mümkün olmadığından 36 punto nesih harflerle "İrade-i Milliye" adı dizilmişti. Gazetenin şekil ve sütunlarının durumu sermürettip Mahmut Efendi tarafından yapılıyordu.[6] Sivas Vilayet matbaasında bulunan baskı makinası meşrutiyet döneminde getirilmişti. Anadolu'daki pek çok köhne makina gibi bu da kolla çevriliyordu. Matbaada bu köhne makina yanında iki kasa harf ve iki mürettib vardı. Vilayet matbaa müdürü Abdülkadir yanında, baş mürettip Mahmut ve ikinci müretip Nadir Efendi'lerden oluşan üç kişinin çalışması sonucu kol dönmüş ilk nüsha çıkmıştı. "... Mustafa Kemal'in yaveri Ruhi Bey, daha mürekkebi yaş gazeteyi alarak, koridorun hemen ötesindeki bir odaya girmişti. Vilayet matbaasının bulunduğu binanın sağı mürettiphane, makine dairesi, solu da, idarehane idi. Başka yer bulunamamış; Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkezi bu idarehanenin bir odasına yerleşmişti... Mustafa Kemal de, sık sık buraya gelirdi. İrade-i Milliye'nin ilk nüshasına şöyle bir göz gezdirdiğinde canı da sıkılmamış değildi. Bir prensip kararı vardı: Gazetede imzalı yazı yok. Buna rağmen verdiği direktifle yazılmış yazının altında koca bir imza duruyordu: İsmail Hami."[7]

"Harekât-ı Milliye'nin Esbabı" adlı yazıyı Mustafa Kemal'den aldığı direktif üzerine yazan, İstanbul delegesi olarak kongreye katılan ve aynı zamanda bir gazeteci olan İsmail Hami idi. 14 Eylül 1919 da dört sayfa halinde çıkan İrade-i Milliye gazetesinin bu ilk sayıda bu yazıdan başka, kongre haberleri, Mustafa Kemal Paşa'nın kongreyi açış nutku, kongrenin Padişah'a çektiği tel, millete hitab eden beyanname, Mustafa Kemal'in Mayıs ayında Havza'dan Padişah'a yolladığı telgraf ve pek çok önemli yazı yer alıyordu.

Gazete, ilk zamanlarda baskı bakımından pek çok sıkıntıya uğramıştı. Bunlar malzeme olduğu kadar, özellikle iki çalışanı olan Mahmut ve Nadir Efendi'lerin korkutulmasıydı. "... bu iki çalışkan mürettibi bazı fesatçılar ve bozguncular korkutmuşlar... demişler ki :

[5] Selahattin Ulusalerk, "Ulus, 14.9.1941", s. 5.
[6] Abdülkadir Sarısözen, "Ulus, 14.9.1941", s. 5.
[7] Coşar, a.g.e., s. 114.

Levent Şahverdi Arşivi

— Padişah'a isyan mahiyetinde yazılar ile dolu olan İrade-i Milliye gazetesini çıkaranlarla beraber mürettipleri de ipe çekecekler..."

Bunun üzerine elleri işten soğuyan bu mürettipleri, müdür Abdülkadir ve Selahattin, aydınlatarak durumun böyle olmadığını ve "... tuttuğumuz ve takip ettiğimiz bu yoldan başka vatanın kurtuluş yolu yoktur. Eğer vatan kurtulmazsa ne matbaa kalır, ne mürettip... Sizler millet yolunda birer kahraman işçilersiniz. Kahramanlar ne menfaat ve ne de korku bilmezler..."[8] diyerek çalışmalarını temin etmişlerdi. Eğer bu iki mürettip işten çekilseydiler, İrade-i Milliye gazetesinin neşriyatı uzun süre aksayacaktı.

İlk devrede bin kadar nüsha çıkarılan İrade-i Milliye gazetesine yurdun her tarafından telgraf ve mektuplarla abone talebleri ve tebrikler geldi. Bunun üzerine baskı sayısı gittikçe arttırıldı. Birinci ve ikinci nüshalarda sürüm tahmin edilemiyeceği için ve bir de bir vilayet matbaasında hayli fazla basılması mübalağalı göründüğü için az basılmıştı. Yapılan müracaatlar bunun yetmediğini gösterdiği gibi, günü geçmiş nüshaları yirmi değil, ikiyüz kuruşa dahi arayanlar vardı. Özellikle İstanbul'dan çok isteniyordu.[9]

Çıkan nüshaların önemli bir kısmı propaganda için her tarafa, Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'lerine, belediyelere, diğer cemiyet ve halk birliklerine gönderiliyordu. İşgal altındaki yerlerde uygulanan sansür, gazetenin buralara gitmesini engellediği için nafia başmühendisliği, maarif ve ziraat ve evkaf müdürlükleri gibi resmi damgalı zarflar içine koyarak yollama yolu benimsendi. Çünkü, İstanbul telgrafhanesi almış olduğu emir üzerine Sivas Kongresi'nin şehir postahanesinden yollamaya çalıştığı telgrafları dahi kabul etmiyordu. Onun için şüphe çekmeyecek bir yol düşünülmüş ve bu yol bulunarak vilayetin Nafia, Ziraat ve Baytar dairelerinin mühürlü zarfları içinde Anadolu ihtilalinin lideri Mustafa Kemal Paşa'nın gazetesi istenilen yere gönderilebilmişti.

O günlerde Sivas Ziraat Çiftlik Mektebi Müdürü olan Süleyman Fahri: "bir gün Heyet-i Temsiliye, bir tamimle İstanbul'la resmi muhaberesi olan dairelerden ellişer adet başlıklı resmî zarf istedi. Ben de, "Sivas Ziraat Çiftlik Mektebi" başlıklı zarflardan elli tane verdim. Bunların ne olacağını bilmiyordum. Fakat günün birinde İstanbul'daki "Halkalı Ziraat

[8] Ulusalerk, a.g.e., s. 5.
[9] Sarısözen, a.g.e., s. 5

Levent Şahverdi Arşivi

Mektebi Âlisi" müdürü Nazım Bey'den bir mektup aldım. Kendisine gönderdiğim İrade-i Milliye gazetesine teşekkür ediyordu. O zaman bu zarflar ile İstanbul'a İrade-i Milliye gazetesinin gönderildiğini anladım." [10]

Bu gazetenin bir nüshasını ele geçiren İngiliz'ler Bâb-ı Âli'ye gelerek protesto vermişlerdi. Üstelik kendilerinin Merzifon ve Samsun'u boşaltmalarından sonra Sivas halkının "Kahrolsun İşgal." diye bağırdığını ve bunu İrade-i Milliye gazetesinin dahi yazdığını belirtmişlerdi. Dahiliye Nazırı Damat Şefik Paşa da, Sivas Valisi'ne gönderdiği telgrafta "Kahrolsun işgal." diye bağırıldığını, bu gazetenin yazmasından şikayet ediyor, bu gibi neşriyatın önlenmesini istiyordu.

Osmanlı devletinin malı ve onun kontrolu altında bulunan, bulunması gereken Sivas Vilayet matbaası bunları dinlemiyerek çalışmalarına devam ediyor, altmışlık mürettip Nadir Efendi kendisine verilen yazıları diziyordu. Yine böyle bir gün tezgah üzerinde duran kağıda iyice eğilmiş, okumuş, bir daha okumuştu :

"— Allah, Allah. Bakalım. Yanlış mı, nedir?"

Hemen matbaa müdürü Abdülkadir Bey'i bularak,

"— Baksana şuraya.. "Hain Ferit" mi diyor? Bu, bizim sadrazam Damat Ferit Paşa olmaya?"

"— Evet. Sadrazam Damat Ferit için söylüyor."

Osmanlı devletinin bir vilayetinde, hem de Vilayet matbaasında Sadrazam için "haindir" diyen bir yazı nasıl dizilirdi? Bunu dizenin başına neler gelmezdi? İhtiyar mürettibin aklı bir türlü bunu almıyordu. Matbaanın genç müdürü onu iknaya çalışmıştı :

"— Bunu Mustafa Kemal Paşa yazdırmış, sen korkma, dizmeye bak."

Nadir Efendi yine de elleri titriyerek yazıyı dizip tamamlayabilmişti. [12]

İrade-i Milliye, Heyet-i Temsiliye'nin Sivas'ta bulunduğu müddet zarfında 19 sayı kadar çıktı. Bunlarda Ulusal Bağımsızlık Savaşı ile ilgili bilgiler, Mustafa Kemal Paşa'nın bildirileri, Heyet-i Temsiliye'nin kararları ve çeşitli yazılar yer alıyordu. İrade-i Milliye'nin ne olduğu, niçin bağım-

[10] Mahmut Goloğlu, "Sivas Kongresi", Başnur Matbaası, Ankara, 1969, s. 254.
[11] Coşar, a.g.e., s. 115-118.
[12] Coşar, a.g.e., s. 112-113.

Levent Şahverdi Arşivi

sızlık savaşına girişildiği, neler yapıldığı, memleketin neden bu duruma düştüğü, şu andaki durum, kamuoyuna bu gazete vasıtası ile duyurulmaktaydı.

Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye ile birlikte İrade-i Milliye'yi de Ankara'ya götürmek istemişti. Fakat Sivas ileri gelenleri "İrade-i Milliye Sivas'ta intişara başlamakla bu memlekete tarihî bir şeref vermiştir, biz bu yüksek şerefi memleketde ebedileştirmek istiyoruz. Gazetenizi bize bağışlayınız. Aynı maksad uğrunda bu ışığı burada devam ettirelim"[13] dediler. Mustafa Kemal de, bu isteğe uyarak gazeteyi Sivas'ta bıraktı.

Önceleri haftada bir defa çıkan gazete sonraları haftada iki ve daha sonra da günlük olarak çıkmaya başladı. Fakat, Mustafa Kemal'in Ankara'ya hareketinden sonra gazete Mustafa Kemal'in kontrolünden de uzak kaldığı için bazı istek ve yakınmalara neden oldu. İrade-i Milliye hakkındaki yakınmalar kısa sürede Mustafa Kemal'e iletilmişti. Nitekim Niğde'deki II. Fırka Komutanı Mümtaz Bey, 30 Ocak 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği şifre telde, Sivas'ta yayınlamakta olan İrade-i Milliye gazetesi adına abone olan kişilerin, abone bedeli olan ikibinaltmış kuruşu 8 Aralık 1919 da Sivas'taki İrade-i Milliye Gazetesi Müdürlüğüne gönderildiğini, ama bu gazetenin kendilerine yollanmadığını, artık bu gazete yönetimine itimadı olmadığını, bu yüzden de abone kaydının başarılı olamıyacağını belirtmekteydi. Mustafa Kemal Paşa, Sivas Heyet-i Merkeziyesine 15 Ocak 1920 de yazdığı bir yazıda İrade-i Milliye Gazetesinin abonelere sürekli gönderilmesi gerektiğini hatırlatmıştı. Mustafa Kemal Ankara'da olmasına rağmen, bu yakınmalarla yakından ilgilenmiş Ulusal Bağımsızlık Savaşı'nın önemli yayın organlarından biri olan İrade-i Milliye'nin her yere ulaşmasını sağlamak amacıyla gerekli girişimlerde bulunmuştu.[14]

İrade-i Milliye Gazetesi 1922 yılı sonuna kadar üç yıl Sivas'ta çıkmaya devam etti. Yalnız bölücülüğe kayan ve aynı zamanda şahsi çekişmelere giden guruplardan birinin aleti oldu. Ankara'da "Hakimiyet-i Milliye" çıkmaya başlayınca da her geçen gün daha da söndü. İstiklal mahkemesince mahkum edilen Halis Turgut'un, müdür-ü mesul olduğu dönemde

[13] Sarısözen, a.g.e., s. 5.

[14] Yücel Özkaya, "Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, cilt 1, sayı 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, ss. 903-904; Yücel Özkaya, "Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın", (1919-1921) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989,ss. 60-61.

Levent Şahverdi Arşivi

iki defa kapatıldı. 1921 yılının Şubat başındaki kapanışı iki buçuk ay devam etti. "... nihayet vilayet matbaasında gazetenin basılması imkanı olmadı ve yeni bir matbaa açmağa da malî kudretim müsait olmayınca gazeteyi kapadım. Sonraları memuriyetle taşrada iken matbaanın içindeki mevcut nüshalarla birlikte yandığını esefle öğrendim."[15]

İrade-i Milliye'nin kapanması ile diğer bir gurubun sözcülüğünü yapmak üzere Gaye-i Milliye gazetesi, 2 Mart 1921 de çıkmaya başladı. Milli Mücadele'nin en buhranlı günlerinde Sivas halkı ikiye ayrılmış ve bu gazetelerde bu ikiliği körükleyici neşriyat yapıyorlardı. Halis Turgut'un idaresi altında olan İrade-i Milliye özellikle Büyük Taarruz'dan altı ay önce bölücü faaliyetlerini şiddetlendirmiş, 1922 ilkbaharındaki belediye seçimlerinde şahsi kavgalara daha da bağlanmıştı. Son nüshasının ne zaman çıktığı ve kapandığı bilinmemektedir. 1922'nin Mart ayında son nüshasının çıktığı tahmin olunuyor.[16] Bugün Ankara'da Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde 1-42 sayılar, ayrıca Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü kitaplığında da 1-42 sayılar bulunmaktadır.[17] Sivas İl Kültür Müdürlüğü de, bu gazetelerin günümüz türkçesine çevrilmesi ve bilim dünyasına kazandırılması konusunda uğraş vermektedir.

[15] Ulusalerk, a.g.e., s. 5.

[16] Coşar, a.g.e., s. 118 - Enver Behnan Şapolyo, "Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın", Güven Matbaası, Ankara, 1969, s. 192. Halis Turgut daha sonra İzmir Suikasti nedeniyle idam edilmiştir.

[17] İzzet Öztoprak, "Kurtuluş Savaşında Türk Basını", Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları No 230, Ankara, 1981, s. 385.

Levent Şahverdi Arşivi

ZONGULDAK VE HAVALİSİNDE MİLLÎ MÜCADELE'YE ZARAR VERİCİ FAALİYETLER

Dr. ALİ SARIKOYUNCU

GİRİŞ:

İstanbul Hükümetleri, özellikle Damat Ferit Paşa Hükümeti Anadolu'daki, millî hareketin gelişmesini önlemek için çeşitli yolları denemekten kaçınmamaktaydı. Nitekim Damat Ferit Paşa Hükümeti daha Sivas Kongresi'nden önce böyle bir mücadeleye girişmişti. Ferit Paşa Haziran 1919'da vali ve mutasarrıflara gönderdiği telgrafta millî ordu teşkilinin yasaklandığını bildirerek, buna uymayanlara pek insafsız davranılmasını, gerekirse İstanbul Divan-ı Örfi'ye gönderilmesini emretti[1].

Ayrıca, Damat Ferit Paşa Hükümeti, her ne suretle olursa olsun Sivas Kongresi'nin toplanmasına engel olmak istemişti. Bunun için Ali Galip adında birisi Harput Valiliğine tayin edilerek Sivas Kongresini basmaya ve üyelerini tevkif etmeye memur edilmişti[2].

Diğer taraftan Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde gelişen millî hareket sebebiyle, çaresizliğe düşen İstanbul Hükümeti, bazı şehzadeler başkanlığında taşraya "Heyet-i Nasihalar" göndermişti[3].

Hükümet Başkanı Damat Ferit'e göre bu heyetler, halka Padişah'ın selâmlarını ve onun kendilerini düşünmekte olduğunu bildireceklerdi[4]. Böylece Hükümet, kendi otoritesini Anadolu'da artırmak istiyordu. Hükümet aleyhine doğabilecek millî cereyanları köreltmek niyetinde idi. Halkın hükümetten ziyade padişah otoritesine olan saygısından dolayı, nasihat heyetlerinin başına özellikle şehzadeler verilmiştir[5].

[1] Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arş.), Kl: 243, D: 16, Fh: 84.

[2] Ali Galip olayı hakkında bkz., M. Kemal Atatürk, *Nutuk,* Bugünkü Dille Yayına Hazırlayan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılını Kutlama Kurulu Yayını, C. I (1919 - 1920). Basım yeri ve tarihi yok, s., 81-95.

[3] M. Tayyip Gökbilgin, *Milli Mücadele Başlarken,* C. I, Ankara 1959, s. 64.

[4] Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele,* İstanbul, 1893, s. 250.

[5] Rahmi Apak, *İstiklâl Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu?,* Güven Matbaası, İstanbul, 1942, s. 65.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlardan başka İstanbul Hükümeti, Anadolu'da teşekkül eden millî birlik ve azmi yer yer hazırladığı ayaklanmalarla baltalamaya çalışıyordu. 4 Nisan 1920'de dördüncü defa Sadrazam olan Damat Ferit Paşa, Millî Mücadele taraftarlarını küfür (Tanrı'yı inkar) ile suçlayan ve bunların öldürülmesini isteyen fetvalar çıkarttı. Kuva-yı Milliye'ye karşı da 18 Nisan 1920'de Kuva-yı İnzibatiye adı altında Padişah'a bağlı düzenli birlikler oluşturdu[6].

Özetle İstanbul, İtilâf güçlerinin de baskısı ve desteğiyle Anadolu'daki millî hareketi yok etmek üzere her çareye başvuruyordu. Aynı şekilde Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensuplarıyla azınlıkların da büyük bir çoğunluğu Millî Mücadele aleyhinde çalışmalarda bulunmuşlardır. Şimdi bunların Zonguldak ve havalisindeki faaliyetlerini inceleyelim.

A. İstanbul Hükümeti'nin Faaliyetleri:

1 — Zonguldak ve Havalisine Millî Mücadele'ye Karşı Olan Memurların Tayin edilmesi:

Yukarıda da belirtildiği gibi, İtilâf güçlerinin de baskısıyla İstanbul hükümetleri Anadolu'daki millî hareketi yok etmek için her çareye başvuruyorlardı. Bu cümleden olarak İstanbul, Fransızların da baskısıyla Zonguldak'ı 1 Nisan 1920 tarihinde müstakil mutasarrıflık haline getirdi[7]. Mutasarrıf olarak da Kadri Bey isminde birisi Zonguldak'a gönderildi[8].

İstanbul Hükümeti daha önce de bölgedeki millî hareketin gelişmesini önlemek için, Ali Rıza Bey'i Kastamonu Valisi olarak atamıştı. Hatta Ali Rıza Bey, yeni görevine başlamak üzere 16 Eylül 1919 tarihinde İnebolu'ya kadar gelmişti. Ancak burada Kuva-yı Milliye'ce tutuklanacağını anlayan Ali Rıza Bey, verilen emir[9] üzerine Zonguldak'a çıkmıştı. Ali Rıza Bey, orada etrafa gözdağı vermeye başladığından, Kastamonu Vali Vekili Ferit ve Mıntıka Komutanı Osman Beyler, Valinin tutuklanmasını ve karadan Kastamonu'ya gönderilmesini Zonguldak'a emretmişlerdi. Fakat oradaki yöneticiler verilen emre uymamışlardı. Bununla birlikte durumu

[6] *Türk İstiklâl Harbi*, C. VI Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s. 119-120.

[7] *Zonguldak 1973 İl Yıllığı*, s. 28.

[8] *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C. I., 2. baskı, İstanbul 1985, s. 32.

[9] "Bolu ve çevresi serbesttir. Zonguldak'a çıkınız. İlin gereken yerleri ile haberleşiniz ve son gelecek emre kadar orada bekleyiniz" (Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e.*, C: I, s. 116)

Levent Şahverdi Arşivi

öğrenmiş olan yeni Vali er geç sonunda tutuklanacağını anlayarak İstanbul'a dönmüştü [10].

Bu defa önce de sözedildiği gibi İstanbul Hükümeti'nce Kadri Bey Zonguldak'a gönderildi. Ali Rıza Bey olayından dolayı bir tecrübesi olan İstanbul Hükümeti yeni Mutasarrıf emrine 60 kadar Kuva-yı İnzibatiye askeri vermeyi ihmal etmedi. Emrinde bu askerler olduğu halde mülkiye müfettişi Hacı Hüsnü Bey ile Zonguldak'a gelen Kadri Bey, Telgrafhane'yi ele geçirmekle işe başladı [11].

Öte yandan Kadri Bey, İstanbul'dan beraberinde getirdiği subaylardan birini [12] Zonguldak Jandarma Bölük Komutanlığı'nda, ayrıca bunlardan üçünü de Beycuma, Kilimli ve Kozlu Kasabalarında takım komutanı olarak görevlendirdi [13].

Kadri Bey belirtildiği şekilde şehir merkezini kontrolü altına aldıktan sonra, Fransız karargahına giderek, orada mutasarrıflık görevine başladı [14].

Daha sonra ilk iş olarak, Kadri Bey'in Kuva-yı İnzibatiye askeri temini için faaliyete geçtiğini görüyoruz. Zira İstanbul Hükümeti'nce Zonguldak'ta 250 kişilik bir Kuva-yı İnzibatiye bölüğünün teşkil edilmesi öngörülmüştür [15].

Harbiye Nezareti'nin 10 Mayıs 1920 tarihli bir yazısında belirtildiğine göre, bu bölüğün bir aylık tahsisatı 742.600 kuruştur [16]. Ayrıca bu bölük eratının maaşlarının da 18 Nisan 1920 tarihli Kuva-yı İnzibatiye kararnamesinde öngörülen ödeme miktarlarına [17] göre yapılması hükme bağlanmıştır [18].

[10] Mustafa Kemal Atatürk, *a.g.e,* C. I, gös. yer; Kamil Eddeha, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler,* İstanbul 1975, s. 218.

[11] *Milli Mücadele'de zonguldak,* (Zonguldak Gazetesinin 21 Haziran 1967 tarihli özel sayısı), s. 4.

[12] Yüzbaşı Cemil Bey.

[13] *Milli Mücadele'de Zonguldak,* s. 3; Nurettin Peker, *1918-1923 İstiklal Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya ve Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu havalisi (İSVR),* İstanbul, 1955, s. 187.

[14] *TBMM Gizli Celse Zabıtları,* C. I, s. 32.

[15] ATASE Arş. Kl: 492, D: 42 (70), Fh: 23.

[16] ATASE Arş. Kl: 492, D: 42 (70), Fh: 35

[17] İngilizler ve onların etkisinde bulunan Padişah ve Damat Ferit Hükümeti Anadolu'daki millî hareketin ayaklanmalarla yok edilemeyeceğini anlayınca, bunun için daha düzenli daha büyük bir kuvvet oluşturmaya karar vermişlerdir. Bunun sonucu olarak 18.4.1920'de İstanbul hükümeti'nce Kuva-yı İnzibatiye Kararnamesi çıkarılmıştır. Bu karar-

Levent Şahverdi Arşivi

Mutasarrıf Vekili Kadri Bey, 2 Haziran 1920 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazısında, Kuva-yı İnzibatiye tahsisatından 52.827 kuruş 10 para harcadığını belirtmektedir[19]. Bu yazının ekinde sunduğu çizelgede de Kadri Bey, sözkonusu para ile Jandarmaların yanısıra 5 subayın Zonguldak Kuva-yı İnzibatiye Müstakil Bölüğü emrine tayin edildiğini bildirmektedir[20].

Kadri Bey anılan bölüğün askerlerini, Zonguldak'ta bulunan Jandarmalardan temin cihetine gitmiştir. Bu konuda Kadri Bey, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 1 Haziran 1920 tarihli yazısında özetle şöyle demektedir:

"Ödenekleri yeterli olmayan Jandarma erlerinin birer birer silahlarını alarak firar etmelerinin görülmesi üzerine, Hükümetince Dersaadet'te bulunduğum sırada sözkonusu ödeneğin 21 liradan 26 liraya çıkarılması konusunda müzakereler yapılmıştı. Esasen Zonguldak'a gelir iken, silah ve cephane getirilemediğinden, yazılan erlerin Kuva-yı İnzibatiye için bir faydası olmayacaktır. Bu bakımdan hem eldeki Jandarmayı kaçırmamak ve hem de silâhlarından istifade etmek, ayrıca dağlardaki çetelerin miktarını da arttırmamak için 16 Mayıs 1920 tarihinden itibaren Jandarma tahsisatının 21 lira yerine 26 liradan verilmesi ilân edilmiştir. Bu, konuda Nazır-ı Celilelerine dahi bilgi arz edilmişti. Ancak bugüne kadar cevap alınamamıştır. Belirtilen zaruret sebebiyle Zonguldak merkez kazası Jandarmalarına ek ödeme yapılmıştır. Sözkonusu gaye için ödenen miktar; 36.347 kuruş 30 paradır. Bu para üsülüne uygun olarak sarfedilmiş ise de, Kuva-yı İnzibatiye tahsisatından icra-yı mahsubunu müsaade buyurulması hakkında Harbiye Nezareti Samisine arz ve iş'arını istirham eylerim"[21].

Kadri Bey'in Jandarmaları fazla ödenek vermek suretiyle Zonguldak Kuva-yı İnzibatiye Müstakil Bölüğü emrinde istihdam etmesi, İstanbul Hükümeti'nce de uygun görülmüştür[22].

---

name ile Anadolu'da Kuva-yı Milliye'ye mensup bir yüzbaşının maaşı 40 lira kadarken; Kuva-ı İnzibatiye'nin alay komutanlarına 150, tabur komutanlarına 100, yüzbaşılara 90, başçavuşlara 40, erlere 30 lira maaş verilmesi kararlaştırılmıştı. Kuva-yı İnzibatiye Komutanlığına, ordu komutanı yetkisi ile İzmit ve Havalisi Fevkalade Komutanı olarak Süleyman Şefik Paşa atamıştır (ATASE Arş. Kl: 492, D42/70), Fh:1,5).

[18] ATASE Arş., Kl: 492, D: 42 (70), Fh: 131

[19] ATASE Arş. Kl: 492, D: 42 (70) Fh: 130-7

[20] ATASE Arş. Kl: 492, D:42 (70) Fh: 130-8.

[21] ATASE Arş. Kl: 492, D:42 (70) Fh: 130-7.

[22] ATASE Arş. Kl: 492, D:42 (70) 130-1, 130-2, 130-3, 130-5.

Levent Şahverdi Arşivi

Kadri Bey, bu şekilde Zonguldak'ta teşkil etmeye çalıştığı Kuva-yı İnzibatiye bölüğü ile yöredeki millî hareket mensuplarını etkisiz hale getirmek istemiştir. Ancak TBMM Hükümeti ve O'nun başı Mustafa Kemal Paşa, Kadri Bey'in bu çalışmasına karşı tedbir almakta gecikmedi. Nitekim Mustafa Kemal Paşa ilk tedbir olarak yöre ilçelerini Kastamonu Valiliği'ne bağladı[23]. O bu konudaki talimatını 20.4.1920 tarihli telgrafıyla Devrek, Ereğli, Mudurnu, Bartın, Göynük ve Zonguldak Kaymakamlıklarına bildirdi. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa Kastamonu Valiliği'ni de bu konudan haberdar ederek gereğini rica etti[24].

Yine tedbir olmak üzere, TBMM Hükümeti henüz Kadri Bey, Zonguldak'a gelmeden önce burayı müstakil liva haline getirdi[25]. Kaymakam Ahmet Cevdet Bey de Mutasarrıf Vekili olarak görevlendirildi[26].

Kastamonu Valisi Cemal Bey de Kadri Bey'in Millî Mücadele aleyhindeki çalışmalarını engellemek için çaba harcamaktaydı. Hatta Cemal Bey, Kadri Bey'in millî harekete katılmasını sağlamak için girişimde bulunmuştur. Nurettin Peker bu konuda o günlerde Kastamonu Sıhhıye Müdürü olan Dr. Ferruh Niyazi Bey'in şu hatırasını nakletmektedir:

[23] Bu kararın alınmasında; yöre ilçelerinin Kaymakamlarının tutum ve davranışları, o günlerde Bolu ve çevresinde çıkan isyanların da etkisi olmuştur. Aynı zamanda Kastamonu Valisi Cemal Bey'in kişiliği de önemli olmuştur. Çünkü O, Millî Mücadeleye tam destek veren Valilerin başında gelmekteydi. (Bu konuda fazla bilgi için bkz. Kamil Erdeha, *a.g.e* s. 226 vd).

[24] Harp tarihi Vesikaları Dergisi, S. 48 (Haziran 1963) ves. no: 1122,

[25] *Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak Maden Kömür Havzası* (İst. 19333) adlı eserde (s. 39). 1 Haziran 1920 tarihinde TBMM Hükümetince Zonguldak'ın Mutasarrıflık haline getirildiği belirtilmektedir. Zonguldak'ın Mutasarrıflık haline getirilişi daha önceki günlerde olmuştur. Muhtemelen Mayıs 1920 başlarında olabilir. *Zonguldak 1973 İl Yıllığı,* s. 376'da Ahmet Cevdet Bey'in Mutasarrıf Vekili olarak tayin ediliş tarihi olarak 14.5.1920 gösterilmektedir. Bu bakımdan Zonguldak'ın mutasarrıflık haline getiriliş tarihi olarak 14.5.1920 tarihini almak daha doğru olur kanaatindeyim. Nitekim M. Şavran da aynı görüştedir. M. Şavran, *Karaelmas Diyarımız Zonguldak Vilayeti,* Zonguldak, 1958, s. 16).

[26] Mustafa Kemal Paşa 17.5.1920 tarihinde TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmasında bu konuda şöyle demekteydi: "...Fransızlarla alakası olduğu için diğer bir ufak vak'adan bahsedeyim. İstanbulca Zonguldak müstakil liva haline ifrağ edilmek istenilmiş ve daha evvelce tarafımızdan idareten müstakil liva yapılmış ve Kaymakam da Mutasarrıflık Vekaleti'ne tayin edilmişti ve kendisine emir verilmişti ki İstanbul'dan bir mutasarrıf gelirse mümanaat eodiniz. Son aldığımız malumatta İstanbul'dan Kadri Bey isminde bir adam gelmiş ve doğrudan doğruya Fransız karargahına gitmiş ve mutasarrıflık vazifesini orada deruhte etmiş. Bittabi biz henüz Zonguldak'ın üzerinde müessir olmak için iştigal etmiyoruz. Fakat Zonguldak'ın kaza ve mutasarrıf merkezini dahile naklini yazdık" (*TBMM Gizli Celse Zabıtları,*C. I, s. 32)

Levent Şahverdi Arşivi

"Vali o günlerde sağ kolunu kımıldatamıyacak kadar şiddetli nevralejiden muzdarip olduğu cihetle sıcak odadan çıkamıyor. Bütün ızdıraplarına rağmen yine yatakta işine devam ediyordu. Bu haber gelince[27] Hacı Hüsnü Bey'i[28] kendi namına makina başına çağırmamı söyledi. Ben de telgraf odasına giderek Hacı Hüsnü Bey'in çağrılmasını Zonguldak'a söyledim. Hacı Hüsnü Bey makina başına geldi. Vali namına makina başında Vali dili ile ben konuştum. Kapıları açarak söylediklerimi de Vali Bey dinledi. Gayet mülayim bir dille, arkadaşça bir eda ile hoşgeldiniz dedim. Senin İstanbul Hükümeti'ni kurmak için oraya geldiğini haber verdiler ben buna inanmadım. Çünkü seni hamiyetli, namuslu, bilgili ve vatanperver bir memleket evlâdı olarak tanırım. Memlekette millî iradeyi boğmaya çalışan Türk vatanını düşmanlara peşkeş çeken İstanbul Hükümeti'ne hizmet edeceğini asla tahmin etmem. Maiyetindeki polis kuvveti ile ve arkadaşın Kadri Bey'le beraber sen de bize iltihak et azizim denildi."

Verilen cevapta; "Anadolu'dakilerin memleketi uçuruma götürdükleri, harap ve bitkin bir harpten çıkmış olan memleketin, milletin büyük devletlerle nasıl savaşabileceğini düşünmeden atılan bu adımların memlekete daha büyük felâket getireceği kanaatında bulunduğunu, mutasarrıf olarak gelen Kadri Bey'in de yakın akrabası olduğunu söyleyerek memlekete iyilik yapmak istiyorsan sen bize iltihak et dedi"[29].

Daha sonraki günlerde ise Kadri Bey'in faaliyetlerine engel olmak üzere Kastamonu Valisi Cemal Bey tarafından Şevket Turgut Bey[30] Zonguldak'a gönderildi. Şevket Turgut Bey, Zonguldak'ta Kuva-yı Milliye'ci yurtsever, işçi ve polislerle birlikte Kadri Bey ve taraftarlarına karşı mücadeleye girişti. Sonunda Millî Mücadele'ye düşman subay ve memurlar tutuklanarak Devrek'e gönderildi[31].

Vali Cemal Bey'in Dahiliye Vekaleti'ne gönderdiği ve TBMM'nin 2 Haziran 1920 tarihinde yapılan 22.ci oturumunda okunan telgrafında be-

[27] Kadri Bey'in Zonguldak'a Mutasarrıf olarak gelmesinden söz edilmektedir.

[28] Hacı Hüsnü Bey; Kadri Bey'ye İstanbul'dan gelen Mülkiye Müfettişidir. Aynı zamanda Kadri Bey'in yardımcı durumundadır.

[29] Nurettin Peker, *İSVR* s. 187.

[30] Kastamonu Askerlik Şubesi Başkanı olan Binbaşı Şevket Turgut Bey Safranbolu olayını da bastırmak üzere görevlendirilmişti. (Hulusi Yazıcıoğlu, Mustafa Al; *Safranbolu*, Özer Matbaası Karabük 1082, s. 130).

[31] Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, Başnur Matbaası, Ankara 1970, s. 195.

Levent Şahverdi Arşivi

lirtildiğine göre; Kadri Bey'in İstanbul'dan getirdiği polis jandarma ve diğer memurlar Kuva-yı Milliye emrine girmişlerdir. Bunlar aynı zamanda Ferit Paşa Hükümeti'ni tanımadıklarını Mutasarrıf Vekili Kadri Bey'e bildirmişlerdir. Kuva-yı Milliye aleyhtarı olan Mal Müdürü Mevlüt Lütfi, Jandarma Komutanı Yüzbaşı Cemil Beyler ve ayrıca Kuva-yı İnzibatiye Kumandanı tutuklanarak Devrek'e gönderilmiştir. Mutasarrıf Kadri Bey de istifa etmiştir[32]. Daha sonra da Kadri Bey, Hacı Hüsnü Bey'le birlikte limanda bekleyen bir Fransız harp gemisine binerek İstanbul'a kaçmıştır[33].

Kadri Bey'in Zonguldak'tan ayrılmasıyla, daha önce Mutasarrıf Vekili olarak tayin edildiğini belirttiğimiz Ahmet Cevdet Bey de yeni görevine başladı[34].

Böylece İstanbul Hükümeti'nin Zonguldak'taki yönetimi son buldu.

2. Diğer Memurların Tutum ve Davranışları:

Daha önce de ifade edildiği gibi genellikle millî teşkilâtlanmayı engellemeye çalışan İstanbul Hükümetleri özellikle Damat Ferit Hükümeti, Haziran 1919'da Vali ve Mutasarrıflara gönderdiği telgrafta, millî ordunun teşkilinin yasaklandığını bildirerek, buna uymayanlara pek insafsız davranılmasını, gerekirse İstanbul Divan-ı Örfi'ye gönderilmesini emretti[35].

Bu emre uymayan Vali ve Mutasarrıflar olduğu gibi, bazıları da verilen emirleri harfiyen yerine getiriyorlardı. Millî Mücadele'nin ilk günlerinde Bolu Mutasarrıfı Ali Haydar Bey de bu emre uymuştur. Bu sebeple, Bolu livası'ndan Sivas Kongresi'ne delege dahi gönderilmemiştir[36].

Bolu Mutasarrıflığı 21.9.1919 tarihinde İstanbul Hükümeti ile olan bağlantısını resmen kestiği halde; yöre ilçe yöneticileri hala İstanbul taraftarı bir politika izlemekte idiler. 20.4.1920 tarihinde Devrek, Ereğli, Mudurnu, Bartın, Göynük ve Zonguldak ilçelerinin Kastamonu Valiliğine bağlanmasında; İstanbul Hükümeti'nce Zonguldak'ın müstakil mutasarrıf-

[32] Kastamonu Valisi Cemal Bey'in telfrafının tam metni için bkz. *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 2, s. 38.

[33] Nurettin Peker, *İSVR*, s. 187.

[34] *Dertli*, 7 Haziran 1336, No: 11.

[35] ATASE Arş. Kl: 243, D: 16, Fh: 94.

[36] Kamil Erdeha, "Milli Mücadele'de Valiler ve Mutasarrıflar" *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Sayı: 45, s. 38.

Levent Şahverdi Arşivi

lık haline getirilmesinin yanısıra, belirtilen ilçelerin kaymakamlarının tutumları da etkili olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın daha önce de bahsettiğimiz 20.4.1920 tarihli telgrafında kullandığı ifadeler dikkat çekicidir. Aynı zamanda anılan ilçelerin kaymakamlarına ihtar niteliğinde olan bu telgrafında Mustafa Kemal Paşa şöyle demekteydi:

"Bu telgrafı aldığınız dakikadan itibaren Kastamonu Vilâyetine merbutsunuz, Vilâyet-i Müşarünileyhadan verilecek her türlü evamir ve tebligatı harfiyen ve katiyen icra eylemeniz matluptur.

Herhangi bir sebep ve bahane ile taallül vukuunda terettüp edecek mesuliyetin şedit olacağını beyan ederim"[37].

Mustafa Kemal Paşa'nın belirtilen talimatına rağmen, yöre kaymakamlarının İstanbul Hükümeti taraftarı tutum ve davranışlarını devam ettirdiklerini görüyoruz. Bunlardan Ereğli Kaymakamı Sabri Bey, Ferit Paşa'nın Zonguldak'a Mutasarrıf Vekili olarak gönderdiği Kadri Bey ile ilk önce teşriki mesai eylemiştir[38].

Ayrıca Sabri Bey Fransızlar'ın 8 Haziran 1920 tarihinde Ereğli'yi işgal etmelerine tepki göstermediği gibi, ilgili makamları işgalden altı saat sonra haberdar etmiştir. Fransız işgalinin ilk gününde Ereğli'ye gelen Bolu Milletvekili Tunalı Bey'i dahi durumdan haberdar etmemiştir. Aynı zamanda Sabri Bey, Ereğli Hürriyet ve İtilâf mensupları ile teşriki mesaide bulunmaktan da kaçınmamıştır[39].

Sabri Bey, belirtilen tutum ve davranışları, özellikle Fransızların Ereğli'yi işgalleri karşısında takındığı davranışı sebebiyle Tunalı Hilmi Bey'in şikayeti üzerine görevinden alınmıştır[40].

Bartın Kaymakamı Durmuş Bey de İstanbul Hükümeti taraftarı bir politika izlediğinden, Bartın ve Havalisi Komutanı tarafından görevinden alınarak yerine Tavşanlı Eski Nahiye Müdürü Hüsnü Bey tayin edildi[41].

Devrek Kaymakamı Şükrü Bey de İstanbul ile olan ilişkisini yurt sever halkın baskısıyla kesmiştir[42].

[37] *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, (HTVD),* Sayı: 48, (Haziran 1964) Ves. no: 1122.

[38] *TBMM Zabıt Ceridesi,* C. 20, s. 73.

[39] *Aynı Ceride* gös. yer.

[40] *Aynı Ceride,* s. 72-76.

[41] Nurettin Peker, *İSVR,* s. 193-195.

[42] Ali Sarıkoyuncu *Milli Mücadele'de Zonguldak ve Havalisi,* AÜTİTE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1990 s. 177.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine 1920 Nisan'ının son haftasında meydana gelen Safranbolu olayında ilçe kaymakamı Mahmut Sami Bey de İstanbul Hükümeti taraftarı bir tutum içinde bulunmuştur. Hatta suçlu olduğu için olay sonrasında firar etmiştir[43]. Daha sonra Safranbolu'ya Millî Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren Anadolu'daki millî harekete katılmış olan Hüseyin Hüsnü Bey kaymakam olarak atanmıştır[44].

Öte yandan 2.8.1920 tarihinde Zonguldak Mutasarrıf Vekili Ahmet Cevdet Bey de görevinden ayrıldı[45].

O'nun niçin görevinden ayrıldığına dair bir belgeye rastlayamadık. Ancak Kastamonu Telgraf Başmüdürü Enver Bey; 22.8.1920 tarihinde Erkan-ı Hariye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'e gönderdiği telgrafında Ahmet Cevdet Bey'in İstanbul'a firar ettiğinden sözetmektedir[46].

Ahmet Cevdet Bey'in ayrılmasıyla, ileride sık sık kendisinden sözedeceğimiz Ahmet Nusret Bey, Zonguldak Mutasarrıflığına tayin edildi[47]. İyi derecede Fransızca bilen Ahmet Nusret Bey bu görevi esnasında Millî Mücadele açısından fevkalâde hizmetler verdi[48].

[43] *Açık Söz,* 19 Mayıs 1336.

[44] 22 Aralık 1923 tarihine kadar Safranbolu Kaymakamlığı görevini yürüten Hüseyin Hüsnü Beker, bu görevinden önce Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti emrinde çalıştı. Bölgeyi gezerek Millî Hükümet aleyhindeki hareketleri önleme hususunda gayret göstermiştir. (Ali Çetinkaya, *Yeni Mülkiye tarihi ve Mülkiyeliler,* C. III, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, s. 1043).

[45] *Zonguldak 1973 İl Yıllığı,* s. 376; Ali Çetinkaya, Ahmet Cevdet Ertuğrul'un Eylül 1920 tarihine kadar Zonguldak Mutasarrıf Vekilliği görevini yürüttüğünü belirtmektedir (Ali Çetinkaya, *a.g.e* C. III. s. 998).

[46] ATASE Arş.KI: 556, D: Fh: 96.

[47] Ahmet Nusret Doğruer, Teselya Yenişehiri ileri gelenlerinden Mehmet Şevki Efendi ile Resmiye Hanım'ın oğludur. 1881 yılında Fener Yenişehir'de doğdu. Yedi yıllık İzmir idadisinde orta ve Lise öğrenimini tamamladı. Temmuz 1904'te Mülkiye'nin yüksek kısmından pekiyi derecede mezun oldu. Eylül 1904'te tayin edildiği Dahiliye Nezareti Mektubi Kalem-i Katipliğinde Nisan 1906'da nakledildiği İzmir Vilayeti Maiyyet Memurluğunda stajını bitirip Kaymakamlığa terfi etti. Eylül 1909'da Pasinler, Temmuz 1910'da Tercan; Mayıs 1912'de Marmaris, Ağustos 1916'da Torul kazaları kaymakamlıklarına; Aralık 1916'da Mülkiye Müfettişliğine atandı. Mülkiye Müfettişi iken 1920'de Millî Hükümet emrine girdi. Eylül 1920'de Zonguldak Mutasarrıflığı'na atanan Ahmet Nusret Bey daha sonra sırasıyla, Cebel-i Bereket, Kozan Mutasarrıflıklarına; Şarki Karaağaç, Manisa ve Kütahya Vilâyetleri Valiliklerine getirildi. Mayıs 1933'te Danıştay üyeliğine seçilen Ahmet Nusret Bey 1946 yılında bu görevinden ayrıldı. Ekim 1967'de vefat etti. (Ali Çetinkaya, *a.g.e.* C. III, s. 1028) ayrıca Ahmet Nusret Doğruer için bkz. *120. Yılında Danıştay,* Ankara, 1988, s. 132.

[48] Ahmet Nusret Bey, bu görevi; 3.9.1920-23.6.1921 tarihleri arasında başarı ile yürütmüştür (*Zonguldak 1973 İl Yıllığı,* s. 376).

Levent Şahverdi Arşivi

Diğer taraftan Millî Mücadele'nin ilk yıllarında başta Telgrafhane Memurları olmak üzere kamu görevlileri arasında tâtil-i işgal (Grev) eylemleri sık sık tekrarlanıyordu[49].

Ayrıca; Telgrafhane memurları millî hareketin ilk günlerinde İstanbul Hükümeti taraftarı bir tutum içinde bulunmuşlardı. Bunlardan Ereğli Telgraf Müdürü Tevfik Bey ile Memur Haydar Bey, İstanbul Hükümeti için çalıştıkları anlaşılınca firar etmişlerdir[50].

Öte yandan İstanbul Hükümeti, yöreye özellikle Zonguldak'a Millî Mücadele aleyhinde olan telgraf memurları göndermiştir. İrşâd (aydınlatma) görevi sebebiyle bölgede bulunan Trabzon Milletvekili Hüsrev Bey, 23-24 Mayıs 1920 tarihinde Düzce'de İsmet (İnönü) Bey'e gönderdiği telgrafında bu konuda özetle şöyle demektedir:

"1 — Düzce'deki tahkikata nazaran Zonguldak'a İstanbul'dan yeni memurlar gelmiştir. Bu sebeple mezkûr yer telgraf merkezi güvenilir olmaktan çıkmıştır.

2 — Bundan dolayı Ankara ile Ereğli, Devrek, Safranbolu ve Kastamonu üzerinden muhabere yapılmasını arz ve hürmet ederim efendim"[51].

Bartın Telgrafhane memurlarının da yine millî hareketin ilk yıllarında aynı yer Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin telgraflarından ücret istemek suretiyle zorluk çıkarttıklarını görüyoruz. Nitekim Bartın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafında; "Verilen telgraf ve muhaberatı bura postanesince ücretsiz kabul olunmuyor. Bu suretle teşkilâtın te'hire uğradığını arz eylerim"[52] demek suretiyle şikayette bulunmaktadır.

Konu, Mustafa Kemal Paşa'nın 5.2.1920 tarihli cevabî telgrafında Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin teşkilâtla ilgili telgraflarından ücret alınmayacağını bildirmesi üzerine çözümlenmiştir[53].

Safranbolu Posta Müdürü Sabri, Polis Müdürü Ragıp, Katib-i Umumî Ali Natık Beyler de İstanbul Hükümeti taraftarı idi[54]. Safranbolu olayı

[49] Necdet Sakaoğlu, *Amasra'nın Üç Bin Yılı*, İstanbul 1987, s. 167.

[50] ATASE Arş.Kl: 586, D: 4, Fh: 96.

[51] ATASE Arş.Kl: 607, D: 25 A(179) Fh: 22.

[52] ATASE Ata Özel Arş.Kl: 29, D: 1336-25, Fh: 16.

[53] ATASE Ata Özel Arş. Kl 29, D:1336-25, Fh: 16-1

[54] *Açık Söz*, 9 Mayıs 1336.

Levent Şahverdi Arşivi

esnasında isyancılarla birlikte hareket ettiğinden, Sabri Bey daha sonra cezalandırılmıştır[55].

B. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Faaliyetleri:

Hürriyet ve İtilâf Fırkası ilk kez, 21 Kasım 1911 yılında kuruldu. Fırka bir yıl sekiz ay faaliyet gösterdikten sonra kapatıldı. Ancak 10 Ocak 1919 tarihinde siyasî hayata yeniden başladı[56].

İstanbul Hükümeti'nin politikasını tutan Hürriyet ve İtilâf Fırkası her fırsatta millî heyetlerin faaliyetlerini ve Kuva-yı Milliye'nin gelişmesini önlemeye çalıştı. Fırka ikinci defa faaliyete geçişinden 12 gün sonra, yani 22 Ocak 1919 tarihinde bir beyanname yayınlayarak millî harekete karşı olduğunu bildirdi[57].

Millî teşkilâtlanmanın oluşmaya başladığı günlerde adıgeçen fırka yöneticileri, halkı böyle bir harekete girmekten veya bu hareketi desteklemekten menetmeye çalıştı. Onların gözünde bu hareket, İttihat ve Terakki'nin hala bir uzantısı olup, memleketi çöküşe götüren çetecilik faaliyetlerinden başka bir şey değildi. Bu yüzden gelişmeye fırsat vermeden daha kuruluş arafesinde, halkı millî teşkilâtlanmaya girmemeye, onlara karşı cephe almaya ikna etmek lâzımdı. Bunları yaparken de halkın dinî duygularından faydalanmayı ihmal etmediler. Nitekim, daha önce de belirttiğimiz gibi, Bolu livasında millî teşkilâtlanmayı önlemek için Teceddüt Fırkası'nın programındaki kadınların toplantılara katılmaları maddesini ele alarak; "Teceddütçüler, Şeriatı dahi ayak altına alıyorlar" diye propagandaya başlamışlardı. Bolu'da çıkardıkları Kürsi-i Millet adlı gazeteleri vasıtasıyla bütün çevreye yaymışlardır[58].

Bu çalışmaları neticesinde, Hürriyet ve İtilâf Fırkası kısa zamanda yöre halkını elde ederek güçlü duruma gelmiştir. Fırkanın, Bolu Livası'ndaki taraftarlarını Mutasarrıf Ali Haydar Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 2.4.1920 tarihli telgrafında şöyle belirtmektedir :

"Bolu livasının vaziyeti hiçbir yerle mukayese edilemez. Onaltı muhtelif unsuru ihtiva eder. Ve İtilâfçılık cüzzam hastalığı gibi ekserisinin ilikle-rine işlemiştir."[59]

[55] *TBMM Zabıt Ceridesi, C. 14, s. 20.*

[56] Yücel Özkaya, "Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. IV, S. 10 (Kasım 1987), s. 177.

[57] Yücel Özkaya, *agm.*, s. 177-178.

[58] Rahmi Apak,*a.g.e* s. 117-118.

[59] ATASE Ata Özel Arş. Kl: 23, D9 1336/12-71, Fh: 4.

Levent Şahverdi Arşivi

Hürriyet ve İtilâf Fırkası mensupları Ali Haydar Bey'in telgrafından çok kısa müddet sonra, 18 Nisan 1920 tarihinde Bolu Hilâfet Kurulu'nu oluşturdular. Bu Kurul yöneticileri[60] 18 Nisan 1920 tarihinde Mutassarrıf Ali Haydar Bey'in Düzce'de tutsak edildiği haberini alınca Bolu'da ayaklanmayı başlattılar[61].

Bu ayaklanmayı bastırmak üzere, Zonguldak, Çaycuma ve Devrek bölgesinde bulunan 32. Kafkas Piyade Alayı görevlendirilmişti[62].

Ayaklanmacılar Bolu'yu ele geçirdikleri tarihte (18 Nisan 1920) bu alay da Bolu yakınlarına gelmişti. Bolu Hilafet Kurulu, Alay Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey'le görüşerek, O'nu kendi saflarına çekmeyi başardılar[63]. Hatta Binbaşı İsmail Bey asilere karşı silâh kullanmaktan vazgeçtiği gibi "ben de sizinle birlikteyim. Ben de Halifeci ve Padişahçıyım"[64] demiştir.

Bolu'da yönetimi eline geçiren Hilâfet Kurulu, her yerde ayaklanma çıkartmak için var gücüyle çalışmaya başladı. Ortam müsait olduğu için bu kurul desteğindeki ayaklanmalar, kısa zamanda çevreye yayıldı. 19 Nisan'da Beypazarı, 20 Nisan'da Gerede, 22 Nisan'da Nallıhan ve 23 Nisan'da da Safranbolu ayaklandı[65].

19 Nisan 1920 tarihinde de Zonguldak'tan İstanbul'a Padişah'a bağlılık ve Kuva-yı Milliye'ye karşı olunduğu yolunda telgraflar çekildi[66].

Bu olaylar Bartın'da, halkın Kuva-yı Milliye'ye yardımda isteksiz görünmesi şeklinde tezahür etmiştir. Nitekim Bartın ve Havalisi Komutanı Cevat Rıfat Bey, 4.6.1920 tarihinde Kastamonu ve Havalisi Komutanlığına gönderdiği telgrafında Bartın hakkının zengin olmasına rağmen, Kuva-yı Milliye için 500 lira bile vermekten çekindiklerinden söz etmektedir[67].

[60] Hacı Abdülvehap ve Hacı Hamdi

[61] Selim Sarıbay, *İtiklal Savaşı'nda Mudurnu, Bolu, Düzce,* Aydın 1943, s. 32-33.

[62] *Türk İstiklal Harbi,* C. VI. s. 102, Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz,* 2. baskı Türkiye Yayınları, İstanbul, 1969, s. 606.

[63] Kamil Erdeha, *agm,* Sayı : 45, s. 39.

[64] *Türk İstiklal Harbi,* C. VI, s. 102.

[65] Kamil Erdeha, *agm,* gös. yer.

[66] Tahsin Aygün, *Kurtuluş Savaşında Karadeniz Ereğlisi,* Tekışık Matbaası, Ankara, 1984, s. 11; İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler,* Gür Yayınları, İst. 1965 s. 152.

[67] ATASE Arş. Kl: 1289, D: 3, Fh: 22-2.

Levent Şahverdi Arşivi

Ereğli Askerî Polis Teşkilâtı Müdürü Şükrü Bey'in 21.10.1920 tarihinde Kastamonu ve Bolu Havalisi Komutanlığına gönderdiği telgrafında kendilerine Anadolu heyeti süsü veren yirmi dört kişinin Bartın civarında tedarik ettikleri motorla İstanbul'a gittiklerini, bu heyet içerisinde İnebolu ve Safranbolu'dan da ikişer Hürriyet ve İtilâf mensubu bulunduğunu, bunların "Gerede'li Sadık'ın başkanlığında Padişah'la görüşerek Anadolu Hükümeti'nin mezalimi hakkında maruzatta" bulunduklarını belirtmektedir.

Ayrıca Şükrü Bey telgrafında; bunların Gerede ve Bolu çevresinde Kuva-yı Milliye aleyhinde propaganda yapmakta olduklarını bildirmektedir[68].

Kastamonu ve Havalisi Komutanı Muhiddin Paşa da Bolu Mutasarrıflığına, Bolu Mevki Komutanlığına ve Gerede Şube Başkanlığı'na gönderdiği 2.11.1920 tarihli telgrafında; Şükrü Bey'in telgrafında belirttiği hususları bildirerek, sözü edilen kişiler gibi müfsitlerin Kuva-yı Milliye aleyhinde faaliyet göstermelerine izin verilmemesi, bunun için de daima müteyakkız bulunmalarını emretmektedir[69].

C — Azınlıkların Faaliyetleri:

1 — Yöredeki Azınlıkların Demografik ve Sosyal Durumları:

Savaş ortamının gereği olarak pek tabiidir ki nüfus durumu sık sık farklılık gösterebilmektedir. Bu yüzden özellikle, Millî Mücadele yıllarına ait nüfus bilgilerini ihtiyatla karşılamak lâzımdır.

Ayrıca daha önce belirtildiği gibi, kömür rezervlerinin işletilmeye açılması sebebiyle, özellikle 1882 yılından itibaren Zonguldak ve çevresine yerli yabancı göçler başlamıştır. Bu göçler esnasında işçi olarak gelen Türklerin yanısıra maden işletmecisi olarak Rumlar, Ermeniler, Fransız ve İtalyanlar da gelmişlerdir. Sonunda 1899 öncesinde Ereğli'nin Elvan Köyünün bir mahallesi iken, bugün il merkezi olan Zonguldak ortaya çıkmıştır. Bu kent merkezinin nüfusu; çok hızlı bir şekilde artarak 1916 yılında 30.563 kişiye ulaşmıştır.

1916 Yılı Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi'nde belirtilen bu 30.563 kişinin 28.707'si Müslüman, 1856'sı gayri müslim olarak gösterilmektedir[70].

[68] Bu telgrafın tamamı için bkz. ATASE Arş. Kl: 1952, D: 13, Fh: 34.

[69] ATASE Arş. Kl: 952, D: 13, FGh: 34-1.

[70] *Müstakil Bolu Sancağı Salname-i Resmisi 1334 Sene-i Hicriyesine Mahsus, s. 278.*

Levent Şahverdi Arşivi

Aynı salnamede, araştırma alanımıza gören yöredeki diğer yerleşim merkezlerindeki Türk ve azınlıkların nüfusu hakkında da bilgiler verilmektedir. Bu Salname'ye göre;

a) Ereğli'nin toplam nüfusu 41.794'dür. Bunların 40.567'si Müslüman, 1227'si de Rum'dur[71].

b) Bartın'ın toplam nüfusu 64.290'dır. Bunun dağılımı da; 63.354 Müslüman, 556'sı Rum ve 370'i ise Ermeni'dir[72].

c) Devrek'in toplan nüfusu 55.228'dir. Bu nüfusunun 54.149'u Müslüman, 405'i Rum ve 674'ü ise Ermenidir[73].

d) Çaycuma'nın toplam nüfusu 12.004'dür. Bunların dağılımı da; 11.600 Müslüman, 370 Rum ve 34 Ermeni şeklindedir[74].

Ayrıca Amasra'da 13.273[75], Kurucaşile'de ise 8390 Müslüman oturmaktadır[76].

Bunları bir tablo halinde şöyle gösterebiliriz:

	Müslüman	G.Müslim	Rum-Ermeni		Toplam
Zonguldak	28 707	1856	—		30 563
Ereğli	40 567	—	1227	—	41 794
Bartın	63 354	—	556	370	64 280
Devrek	54 149	—	405	674	55 228
Çaycuma	11 600	—	370	34	12 004

[71] Aynı Salname, s., 164.
[72] Aynı Salname, s., 226.
[73] Aynı Salname, s., 238.
[74] Aynı Salname, s., 248.
[75] Aynı Salname, s., 231.
[76] Aynı Salname, s., 234.

Levent Şahverdi Arşivi

Amasra	13 273	—	—	—	13 273
Kurucaşile	8 390	—	—	—	8 390

Léon Maccas ise, araştırma alanımıza giren yörenin nüfusunu şöyle vermektedir[77].

	Türk	Grek	Ermeni	Toplam
Safranbolu	53 962	4 137	—	58 099
Ereğli	38 583	3 845	—	42 428
Bartın	51 572	712	—	52 284
Hamidieh (Devrek)	50 675	—	—	50 675

Léon Maccas buralardaki Rum halkının dini ve eğitim müesselerinin dökümünü de yaparak, erkek ilkokullarını 6, kız ilkokullarını 2 olmak üzere, ilk eğitim müesselerini toplam 8 olarak göstermiştir. Bu okullardaki öğrencilerin miktarı 510'nu erkek, 170'i kız olmak üzere 680 idi. Okullarda ise toplam 19 öğretmen bulunuyordu. Bunların da 14'ü erkek, 5'i ise kadındır[78].

Yine aynı yerlerdeki Rum halkına ait dini müesseseler ve din adamları ise şöyle gösterilmiştir[79].

[77] Léon Maccas, *L'Hellenisme de L'Asie-Mineure Son Histoire Sa puissance Son Sort*, Paris/Nancy 1919, s. 82.

[78] Léon Maccas, *a.g.e.*, s. 99.

[79] *a.g.e* s. 108, D. Not Botçaris'e göre, Bolu Sancağı'nda oturan Rum halkının sayısı 5007 dir. Bunlara ait Kilise sayısı 6, din adam ise 11'dir. (D. Not. Botzaris, *Les Hellenes et L'Asie-Mineure*, çev. Leon Maccas, Paris/Nancy 1919, s. 58-5.)

Levent Şahverdi Arşivi

	Safranbolu	Ereğli	Bartın	Toplam
Kilise	7	4	1	12
Dinadamı	8	9	1	18

Görüldüğü gibi Leon Maccas, Zonguldak'ta oturan azınlık nüfusundan sözetmemektedir. Buradan Zonguldak'ta azınlık oturmadığı sonucuna varılmamalıdır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi Zonguldak, yerleşim merkezi olarak çok yeni olan bir yerdir. Bu bakımdan XX. yüzyılın başlarında Ereğli özellikle Ereğli Fransız Kömür Şirketi vasıtasıyla, daha çok tanınmaktaydı. Ayrıca; Leon Maccas kitabında D.Not Botzaris'in 1912 yılında esas aldığı yerleşim merkezlerini aynen almıştır. Belirtildiği gibi o tarihlerde Zonguldak isim olarak pek meşhur değildi. Bu yüzden Leon Maccas muhtemelen Zonguldak'daki Rum azınlığı Ereğli'de göstermiştir. Zira daha önce de belirtildiği gibi Yunanlı Arvandis kardeşler İtalyanlarla birlikte, Kozlu Kömür Madenleri Osmanlı Anonim Şirketi'ni kurmuşlardı[80].

Diğer taraftan da Zonguldak Kömür havzasına yabancılarla birlikte, yerli Rumlar da kömür işletmeciliğine el atmışlardı. En zengin münferit ocaklara yerli Rumlar sahip olmuşlardı. Bunların en önemlisi 60 Nolu Rumbaki ocağıydı. Ocağın sahibi ise Rumbaki adındaki yerli bir Rum idi[81].

İşletmeci Rumların yanısıra, mühendis, mühendis muavinlerinin çoğunluğu da azınlıklardan idi. Bunlardan başka, Zonguldak kömür havzasındaki maden başçavuşları, ustabaşıları, memurlar, ajüstörler, makinistler, ateşçiler hatta ocaklardaki kazmacıların çok az bir kısmını da azınlıklar teşkil ediyordu. Bu konuda, Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası tarafından yayınlanan, *Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası* adlı eserde isimler de verilmektedir. Bu isimleri, konumuza açıklık getireceği için aynen alıyoruz:

[80] Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Sarıkoyuncu *agt.*, s. 22.

[81] Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası. Uzun Mehmet'ten Bugüne Kadar*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1934, s. 70-71.

Levent Şahverdi Arşivi

"Üzülmez'de hava varagelesinde işçi Macar oğlu Yani.
Sarafim ocağında ambarcı Aksakal oğlu Koldulos Veledi Dimitri
Kozma ocağında müstahdem Yorği oğlu Hiristos.
İhsaniye ocağında kazmacı Panayot Veledi Lazari.
Saracazedeler Ocağında Kazmacı Mihail oğlu Pandeli
Ahmet Ali ocağında Dimitri oğlu Yorği
Ahmet Ali ocağında Panavot oğlu Yorği
68 Numaralı ocak harman çavuşu İnebolulu Lefter oğlu Yordan.
183 Numaralı ocak katibi Mığırdiç oğlu Onnik
Ereğli şirketi merkez ambarında Kasbi oğlu Iraklı
Ereğli şirketi merkez ambarında Mardiros
Ereğli şirketi merkez ambarında Dimitri oğlu Andriya.
Ereğli Romorköründe ateşçi Simon Yuvan oğlu.
Ereğli Romorköründe ateşçi Kiryako.
Ereğli Sais İliya oğlu Yanayot.
Ereğli Gelik ocağında Seis Ravli oğullarından Nikola
Toma Fotyadis ocağında tahmil memuru Dimitri Kiramidis oğlu.
Rombaki ocağında başkatip Haralambos Kapoyolos
Ereğli şirketinde çavuş Küçük Nikola oğlu Yorgo.
Boyacı oğlu ocağında Lagımcı Yani oğlu İlya" [82].

Ayrıca İtilâf güçleri özellikle Samsun'daki İngiliz işgal kuvvetlerince, Kafkasya üzerinden gelen Rumlar'ın Karadeniz sahillerine hicretleri teşvik edilmektedir [83].

Bütün bunların sonucu, Tunalı Hilmi Bey'in TBMM'nin 21.10.1920 tarihli otorumunda yaptığı konuşmasında da belirtildiği [84] gibi; Zonguldak şehir merkezindeki yabancı Rum ve Ermeni nüfusu artmıştı. Bu durum karşısında Tunalı Hilmi Bey, Zonguldak'taki Müslüman Türk nüfusunu

[82] *Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak ve Maden Kömürü Havzası,* s. 137. Ayrıca aynı eserde bu isimlerin dört-beş yüz rakamına çıkacak kadar belgeye sahip olunduğu belirtilmektedir.*(A.g.e.,* gös. ter).

[83] Bu konuda bilgi için bkz.*HTVD* 111/8 (1954) Ves. No: 181

[84] Tunalı Hilmi Bey, sözü edilen konuşmasında; Zonguldak'ta 50 Müslüman Türk evine karşılık, 1500'e aşkın yabancı, Rum ve Ermeni evi bulunduğu bildirmekteydi.

Levent Şahverdi Arşivi

arttırmak için kanun taslağı hazırlayarak TBMM'ne bile sunmuştu. Ancak askerlik hizmetini yapmak istemeyenlerin hep Zonguldak'a göç edecekleri gerekçesiyle Tunalı Hilmi Bey'in teklifi kabul edilmedi[85].

Öte yandan Millî Mücadele'nin ilk günlerinde Safranbolu, Bartın, Ereğli, Devrek ve Çaycuma'daki azınlıklar da bu yerlerdeki varlıklarını devam ettiriyorlardı. Nitekim Zonguldak Mutasarrıfı Nusret Bey imzasıyla, Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı'nın 20.11.1920 tarihli telgrafına cevap olarak gönderdiği 6.12.1920 tarihli telgrafında; Zonguldak, Devrek ve Bartın'da birer Ermeni mektebi ve Kilisesi bulunduğu belirtilmektedir[86].

Ayrıca; Zonguldak Mevki Komutanı Remzi Bey, yine Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı'nın 20.11.1920 tarihli telgrafına verdiği 10.12.1920 tarihli cevabi telgrafında; "Devrek'te kaza merkezinde biri mektep diğeri kilise olmak üzere iki Ermeni müessesesi mevcut olup her ikisinin de faaliyette bulunduğu,

Bartın'da bir mektep ile bir kilise mevcut ise de, Seferberlikten bu ana kadar hiç bir mesaiyet ve ifa-i aynda bulunmadığı,

Ereğli'de mektep olmadığı, Zonguldak'ta ise, Çaydamarı mahallesinde dört dershaneli bir mektep mevcut olup, mesaide bulunduğu" bildirilmekteydi[87].

Açık Söz gazetesinin Zonguldak Muhabiri Tahir Karaoğuz da Ağustos 1920 tarihinde Çaycuma'ya yaptığı seyahat sırasında anılan gazetede yayınlanan yazısında Çaycuma'da 10 000 kadar Müslümanın yanısıra, 400 kadar Rum ve Ermeni'nin oturduğunu bildirmektedir[88].

25.9.1919'da Bartın'dan Mustafa Kemal Paşa'ya ve 3. Ordu Komutanlığı'na çekilen telgraflarda da görüldüğü gibi, Bartın Belediye Başkanı ile Müftüsü'nün yanısıra, Bartın Rum Cemaatı Başkanı'nın da imzası bulunmaktaydı[89]. Bu belgeler belirtilen günlerde Bartın'da hala Rumlar'ın bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca ileride de söz edileceği gibi, Kastamonu ve Havalisi Komutanı Muhiddin Paşa, Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyaseti'ne (EHUR) gönderdiği 20-21 Haziran

[85] Bu konuda daha fazla bilgi için bkz.: *TBMM zabıt Ceridesi*, C. 5, s. 121 vd.

[86] ATASE Arş. Kl: 952, D: 13, Fh: 68-1.

[87] ATASE Arş. Kl: 952, D:13, Fh: 68

[88] *Açık Söz*, No: 75 (2 Eylül 1336) s. 4.

[89] Cum. Arş. A: III/3, D: 14, Fh: 45-10, 45-11

Levent Şahverdi Arşivi

1921 tarihli telgrafında; Bartın Rumları'nın Safranbolu'ya nakledildikleri belirtilmektedir[90].

Öte yandan Millî Mücadele esnasında sayıları tam tesbit edilememekle birlikte Ereğli'de de çoğunluğu maden işletmecisi olan bir hayli Rum bulunuyordu. Nitekim kendisiyle görüştüğümüz, Tevfik Oğuz, "Millî Mücadele yıllarında Ereğli'de azınlıklar var mıydı?" sorumuza, "Burada sadece kahveci bir Ermeni vardı. Onlar da bir iki kişi. Fakat bir hayli Rum vardı." demektedir[91].

Mübeccel Belik Kıray da yaşlı Nüfus Memuru İsmail Efendi'den naklen Ereğli merkezinin nüfusunun beşte birini Rumların oluşturduğunu bildirmektedir[92].

Yukarıdanberi verdiğimiz azınlıkların demografik durumunu değerlendirdiğimizde; I. Dünya Savaşı başlarından itibaren bölgedeki mevcut varlıklarını Bartın dışında korudukları, hatta Millî Mücadele gibi fevkalâde bir dönemde Zonguldak ve Ereğli'deki nüfuslarını daha da arttırdıkları gözlenmektedir. Demografik durumla ilgili bu gelişmeler, pek tabiidir ki, ekonomik ve sosyal şartlarla yakından ilgilidir. Zira Rumlar maden işletmeciliği yanısıra aynı zamanda yörenin ticaret hayatına da hakim idiler. Kayseri ve Konya dolaylarından gelen Ermeniler de madencilik ve ticarette başarı sağlamışlardı. Konyalı Boyacıyan Efendi, ön planda gelen kömür ocağı sahiplerinden birisiydi. Kayserili Yuvan Ağa ise, Anadolu limanlarına ve Kuzey Afrika'ya ihracat yapacak kadar kerestecilik işini geliştirmişti[93].

Azınlıkların yörenin ticarî hayatına hakim olduklarını anlamak için sadece, 30 Temmuz 1919 yılında kurulan Zonguldak Ticaret ve Sanayi Odası kurucularına bakmak yeterlidir. Çünkü, odanın ilk kuruluşundaki 9 yönetim kurulu üyesinden sadece iki tanesi Türk'tür. Bunlar da Madenci Maksut ve Bekir Sıtkı Beyler'dir. Odanın diğer yönetim kurulu üyeleri azınlıklardan oluşmaktaydı. Ayrıca bu kuruluşun 1919-1922 yılları arasındaki kayıtlı 280 üyesinden sadece 40'ı Türk'tü. Bunların sınıflarına göre dağılımı ise şöyleydi[94]:

[90] ATASE Arş. Kl: 1014, D: 14, A, Fh: 20

[91] Ali Sarıkoyuncu, *agt*, s. 186.

[92] Mübeccel Belik Kıray, *Ereğli Ağır Sanayi'den Önce Bir Sahil Kasabası*, Ankara, 1984 s. 43.

[93] Mübeccel Belik Kıray, *a.g.e*, s. 43.

[94] *Cumhuriyetin On Yılında Zonguldak...*, s. 56-59.

Levent Şahverdi Arşivi

Sınıflar	Türk Olmayan	Türk	Toplam
1.	9	2	11
2.	26	18	44
3.	45	8	53
4.	160	12	172
Toplam	240	40	280

Devrek'teki Ermeniler de ilçe ve çevresinin ticaretini ellerinde bulunduruyorlardı[95].

Maden işletmeciliğinin yanısıra, yörenin ticaretini de ellerine geçiren azınlıklar, Zonguldak ve havalisinde sosyal bakımdan refah içinde yaşamakta idiler.

2. Fransız İşgalinin Başlangıcından İtibaren Yöredeki Azınların Davranışları:

a) Azınlıkların Tutum ve Davranışları:

Refah ve huzur içinde yaşıyan Rum ve Ermeniler, işgallerin başlamasıyla birlikte Türk Devleti ve Milleti aleyhine tutum ve davranışta bulunmaya başladılar. Daha 8 Mart 1919'da Zonguldak'a gönderilen 400 Fransız askeri, Ereğli Şirketi personelinin ve orada bulunan Rumların yardımıyla iki saat gibi kısa zamanda pavyonlara yerleştirildi[96].

Fransız askerinin Zonguldak'ta bulunmasından da cesaret alan Rumlar, Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'e asker çıkarması üzerine büsbütün taşkınlıklarını artırtırdılar.

[95] Ali Sarıkoyuncu, *agt*, s. 191.

[96] ATASE Arş, Kl: 379, D: 19, Fh: 3-3; Aynı Arş. Kl: 76, D: 4, Fh: 24.

Levent Şahverdi Arşivi

Rumlar bu taşkınlıklarını o kadar ileri götürdüler ki, Ereğli Kaymakamı'nın yakasına yapışmaktan çekinmemişlerdir[97].

Devrek'teki Ermeniler de işgallerin başlamasıyla taşkınlık yapmaya başlamışlardı. Hakkı Durna, Ermeniler'in Devrek'teki taşkınlıklarını "Karıları bile horazlanır olmuşlardı"[98] diyerek özlü bir şekilde ifade etmektedir.

Azınlıklar; Fransızlara tercüman ve rehberlik yapmaktan da geri durmadılar[99]. Ayrıca Rumlar, Ereğli işgalinde düşmanla birlikte hareket etmişler, Kuva-yı Milliye'ye karşı silâh kullanmışlardır[100]. Bu suçları yargılama sonunda sabit görülen Ereğli Rum ileri gelenlerinden onbir kişi ile bir papaz Düzce'de idam edilmişlerdir[101]. Zonguldak'taki Rumlarda Türklere karşı silâhlandırılmıştır[102]. Aynı zamanda Rum ve Ermeniler taşkınlıklarını burada da sürdürmüşlerdir[103].

Rum ve Ermeniler İtilâf Devletleri lehinde casusluk faaliyetlerinde de bulunmaktan kaçınmadılar. Nitekim 23 Ocak 1921'de İstanbul'dan Kuva-yı Milliye tarafından Ereğli'ye kaçırılan Alemdar Gemisi'ni Fransız ve İtalyanlara telefon ve özel kişilerle haber verenler Ereğli Rumları idi[104]. Öte yandan 31 Kasım 1920 tarihinde Kuva-yı Milliye tarafından Ereğli'de ele geçirilen Yunan vapurunun Fransızlarca kurtarılmasını Rum İlkiyoyadi Efendi sağlamıştı[105].

Nişan ismindeki bir Ermeni de Fransız Müslüman askerlerinin firarlarını sağlamak için Zonguldak'ta Kuva-yı Milliye tarafından yürütülmekte olan çalışmaları Fransızlar'a ihbarda bulunmuştur. Nitekim EHUR'nin 1

[97] Tevfik Oğuz bu konuda şöyle demektedir: "Bunlar (Rumlar) Yunanlılar İzmir'e çıkar çıkmaz taşkın hareketlere başlamışlardı. Bunlar işi o kadar ileriye götürdüler ki Bozhane yokuşunda fırının yanında Kaymakamın yakasına yapışmışlardır" (Ali Sarıkoyuncu, *agt*, s. 192.)

[98] Ali Sarıkoyuncu, *agt*, s. 192.

[99] ATASE Arş. Kl: 556 D: 4, Fh: 95.

[100] ATASE Arş. Kl: 594, D: 8, Fh: 28, ATASE Arş. Kl: 680, D: 421, Fh: 12

[101] *Dertli*, 5 Temmuz 1336, N: 15.

[102] ATASE Arş. Kl: 567, D: 36, Fh: 22.

[103] ATASE Arş. Kl: 563, D: 14, Fh: 1-1.

[104] Nurettin Peker, ÖEO, s. 30.

[105] İlkiyoyadi Efendi, Kastamonu İstiklal Mahkemesi'nde bu suçunda dolayı yargılanması sonucu 15 sene müddetle pranga cezasına çarptırılmıştır. *(Açık Söz* 23 Kanun-i Evvel 1336).

Levent Şahverdi Arşivi

Ağustos 1920 tarihli Garp Cephesi'ne gönderdiği telgrafında bu ihbar sebebiyle sözkonusu "çalışmaların akim kaldığı" belirtilmektedir[106].

Ayrıca, Zonguldak'taki zengin Rumlar Yunanlılar'a silâh ve mühimmat bakımından da yardımcı oluyorlardı. Bu konuda Ali Şeker; "Bu Rumlar'ın bir kısmı bizden gözüküyordu. Ama bu sahteydi. Meselâ Zonguldak'ta *Boyacıoğlu* diye zengin bir Rum vardı. Zonguldak Hastanesi'nin yapımında yardım etmiştir. Fakat o aynı zamanda Yunanlılara top mermileri temin etmiştir. Mermilerde Boyacıoğlu ismi tesbit edilince sürülmüştür. Bunlar böyle adamlardır" demektedir[107].

Diğer taraftan Muhiddin Paşa'nın EHUR'ne gönderdiği 14.7.1921 tarihli harp raporunda; Bolu'nun Sığlıca Köyü ile Ereğli'nin Alaplı kasabası arasında 10-15 kişilik bir Rum çetesinin eşkiyalık yaptığı, bildirilmektedir[108].

Azınlıklar yukarıda belirtilen faaliyetlerinde hiç şüphe yok ki İtilâf güçlerinden özellikle Fransızlardan yardım ve destek alıyorlardı. Zira Zonguldak'daki Rumları silâhlandıranlar Fransızlar idi[109]. Öte yandan yöre sahillerine yaklaşan Yunan donanması da Rumlarla ilişki içerisindeydi. Nitekim 2 Rum tüccarın ihbarı üzerine, anılan donanma, 2.6.1921 de Ereğli'yi bombardıman etmişti[110].

Bunlardan başka Fener Patrikhanesi'nin, yörenin asayişini bozmak üzere İstanbul'dan Zonguldak'a kişiler gönderdiğini görüyoruz. Nitekim 29 Ekim 1919 tarihinde 10. Kafkas Tümeni Komutanı Yarbay Kemalettin Sami imzasıyla Zonguldak'taki 32. Alay Komutanlığı'na gönderilen bir yazıda şöyle denilmektedir:

"Tatavla Muhtarı olan Sanlis Boncerdin isimli birinin Patrikhane tarafından Rumları himaye etmek maksadıyla Zonguldak'a gönderildiği bildirilmektedir. Binaenaleyh adıgeçen oraya geldi mi? Geldiyse bugün neredir. Adıgeçenin polis marifetiyle takip ettirilmesiyle beraber Zonguldak

[106] ATASE Arş. Kl: 680, D: 42, Fh: 7.

[107] Ali Sarıkoyuncu, *agt.* s. 193.

[108] ATASE Arş. Kl: 292, D: 1, Fh: 68.

[109] ATASE Arş. Kl: 567, D:36, Fh: 27.

[110] Çünkü Rum tüccarları, Kuva-yı Milliye tarafından Ereğliye (Batı Cephesi'ne sevkedilmek üzere) getirilen silah, cephane ve mühimmatı bildiklerinden, bunu Yunan donanmasına haber vermişlerdi (Nurettin Peker, *İSVR*, s. 326).

Levent Şahverdi Arşivi

asayişinde bugünlerde daha ziyade güvenlik işlerine itina edilmesi ve bunun gibilerin bildirilmesini rica ederim"[111].

Bu yazının ekinde bulunan suret yazıda da; "Kuva-yı Milliye'nin Zonguldak'taki teşkilâtında bir müşkülât icat ederek, (Rumların yapacakları bir ihtilâl neticesinde) mezkür şehrin asayişini korumak maksadıyla Yunan veya diğer İtilâf güçleri tarafından işgalini sağlamak üzere Patrikhane kararıyla Tatavla Muhtarı Sanlis Boncerdin Efendi oraya gönderilmişti" denilmektedir. Aynı yazıda Boncerdin'in "Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin yardım toplama sırasındaki ifsat ve suistimalinden faydalanmak" istediği de belirtilmektedir[112].

Başka bir belgede de 5.6.1921 tarihinde ismi bilinemeyen bir Rum kadının casusluk yapmak üzere Jean Vapuru ile gizlice Zonguldak'a gönderildiği bildirilmektedir[113].

Azınlıkların bu faaliyetlerine ise, Askerî Polis, Tetkik Heyeti, İstihbarat Personeli ve yurtsever halkın yardımı ile karşı konulmaya çalışılmıştır. Bunda başarı da sağlanmıştır. Ancak biraz sonra aşağıda izah edileceği gibi bir tedbir olarak azınlıkların tehcirine de gidilmiştir.

b) *Azınlıkların Tehciri:*

Fransız işgalinin başlangıcından itibaren yöredeki azınlıkların büyük bir çoğunluğunun düşman hesabına faaliyet gösterdiklerini açıklamıştık.

Azınlıklar aynı faaliyetlerini işgal edilen Anadolu'nun diğer bölgelerinde de sürdürmekte idiler. Özellikle Yunan işgal bölgelerinde azınlıklar bu faaliyetlerini artırmışlardır[114].

Ancak Ermeni ve Rumların düşman hesabına olan sözkonusu faaliyetleri tam manasıyla önlenemiyordu. Bu durum Türk makamlarını azınlıklar konusunda daha köklü tedbirler almaya yöneltti. Bu tedbirlerden en uygun olanı da harp mıntıkasındaki Ermeni ve Rumların cephe haricine çıkarılmaları idi. Böyle bir tedbiri ilk gerekli görenlerin başında 57. Tümen Komutanı Şefik Bey geliyordu. Şefik Bey, bu konuda Rumlar'ın

[111] ATASE Arş. Kl: 379, D:2-7, Fh: 182.

[112] ATASE Arş. Kl: 379, D: 2-7, Fh: 182-1.

[113] ATASE Arş. Kl: 1304, D:9, Fh: 12.

[114] Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları,* Ankara, 1990, s. 203-229.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunan ordusuna gönüllü olarak katılmalarına ve bu suretle meydana getirdikleri vahim durumlara engel olmak için, "bizim gerilere çekilmekliğimiz icap ettirdiği takdirde, içinden çekileceğimiz yerlerin bütün Rum halkını da Denizli ve daha gerilere çektirmeye karar verdim"[115] demektedir.

Nitekim I. Dünya Savaşı sırasında Türk halkının güvenliğini sağlamak için 14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihli "Tehcir Kanunu'na dayanılarak Ermeniler ve Rumlar stratejik yerlerden iç kısımlara doğru uzaklaştırılmışlardır[116].

Tehcir Kanunu, savaş sırasında ordu, kolordu, fırka ve müstakil mevki komutanlıklarına, hükümete ve asayişe ait tedbirlere karşı mukavemet ve muhalefeti "esasından imha etmeye" yetki veriyordu. Ayrıca casusluk ve hıyanetleri hissedilen kasaba ve köy halkının ferden olduğu gibi, toplu olarak da diğer bölgelere iskanı yetkisi Kanun'da gösterilmiştir[117].

1920 yılı içerisinde harp mıntıkasının genişlemesi tabii olarak tehcir sahasını genişletmek zaruretini ortaya çıkardı. Nitekim Şefik Bey'den sonra Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa da tehciri gerekli görmüştür. O, 1 Eylül 1920 tarihinde 24. Fırka Komutanlığına, TBMM Riyasetine, Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyasetine, Müdafaa-i Milliye ile Dahiliye Vekaletlerine ve ilgili yer Mutasarrıflıklarına gönderdiği telgrafıyla Ermeni ve Rumlar'ın harp mıntıkaları dışına çıkarılmalarını istemiştir. Ayrıca Ali Fuat Paşa, telgrafında Rum ve Ermenilerin tutum ve davranışlarından bahsettikten sonra alınacak tedbirleri de bildiriyordu. Tamamı altı madde olan bu telgrafın ilk iki maddesini önemine binaen aynen alıyoruz:

"1 — Yunanlıların İslâm halkını katl, ırz ve namuslarına tecavüz ettikleri Bursa-Gemlik-Yalova-Karamürsel-Uşak havalisinde Müslümanlara vahşiyane hareketlerine devam ettikleri, Ermeni, Rum vatandaşlarımızın casusluk ve her nevi ihaneti yapmaktan geri durmadıkları.

2 — Ermeni ve Rumlar'ın bu durumları karşısında Anadolu'nun galeyanını durdurmak maksadıyla cephe mıntıkası addolunan Geyve-Bilecik-Bolu-Eskişehir-Kütahya, Afyonkarahisar-Denizli-Burdur-Isparta livaları da-

[115] M. Şefik Aker, *İstiklal Larbinde 57. Tümen ve Aydın Milli Cidali,* C. 3, İstanbul 1937. s. 150.

[116] Seçil Akgün, General *Harbourd'un Anadolu ve Ermeni Meselesine Dair Raporu (Kurtuluş Savaşı Başlangıcında)* İstanbul, L981, s. 26-29.

[117] Nuri Yazıcı, *Milli Mücadele'de (canik Sancağında) Ponkuşçu Faaliyetler 1918-1922* AÜ Basımevi Ankara, 1989. s. 111.

Levent Şahverdi Arşivi

hilinde bulunan Rum ve Ermeni unsurlarına mensup 20 yaşından 40 yaşına kadar olan erkekler cephe mıntıkası haricine çıkarılacağı, bunların sevklerinden mülkî hükümetin mesul olacağı"[118] belirtilmekteydi.

Batı Cephesi Komutanlığı'nın 1920 yılı sonlarında kendi sorumluluk bölgesinde başlattığı belirtilen uygulamaya, 1921 yılı içerisinde Karadeniz sahillerinde de ihtiyaç duyuldu. Zira Yunan donanmasının Karadeniz kıyılarını özellikle 9 Haziran 1921 tarihinde bombardıman etmesi ve asker çıkarma tehlikesini dikkate alan Vekiller Heyeti'nin 12 Haziran 1921 ve 16 Haziran 1921 tarihli toplantılarında konu ile ilgili kararlar alındı.

İcra Vekilleri Heyeti'nin 12.6.1921 tarihli toplantısında; Yunan donanmasının Ereğli, Araç ve İnebolu'yu bombardıman etmesi, ayrıca yine Yunan donanmasının Bartın sahillerindeki davranışından söz edilerek buralardaki Rumların düşmanla işbirliği içerisine girerek milletimiz aleylinde faaliyetlerde bulunmalarına engel olmak için Karadeniz sahillerindeki kazaların harp mıntıkası içerisine alınmasına karar verilmiştir[119].

İcra Vekilleri Heyeti'nin 16 Haziran 1921 tarihli toplantısında ise, Yunan donanmasının İnebolu'yu bombardıman etmesi ve çıkartma yapma ihtimalinin bulunması sebebiyle, 15 yaşından 50 yaşına kadar eli silâh tutabilen Rumlar'ın dahile sevkleri kararlaştırılmıştır[120].

Alınan bu kararlar uyarınca, Bartın Rumları Safranbolu'ya nakledilmişlerdir. Nitekim, Kastamonu ve Havalisi Komutanı Muhiddin Paşa, Erkân-ı Harbiyye-i Umumiyye Riyasetine gönderdiği 20-21 Haziran 1921 tarihli telgrafıyla Bartın'daki Rumlar'ın Safranbolu'ya nakillerine başlandığı bildirmektedir[121].

Ereğli'deki Rumlar daha önce (işgal sırasında Fransızlara yardımcı oldukları için) Bolu'ya sevk edilmişlerdi[122]. Bunlardan 22'si Ereğli Kaymakamı Sabri Bey tarafından teşkil ettirilen Komisyonda suçlu görülmesi üzerine, adıgeçen kaymakamın talimatı ile Bolu'ya gönderilmiştir[123]. Bazıları da Kastamonu İstiklâl Mahkemesi'nin kararı ile, bölge dışına ikamete

[118] ATASE Arş, Kl: 900, D:32, Fh: 14.

[119] ATASE Arş. Kl: 1292, D: 15, Fh: 58.

[120] ATASE Arş. Kl: 1170, D: 91, (10), Fh: 32. Ayrıca bu konuda bkz. *Pontus Meselesi* Ankara, 1338, s. 16-21.

[121] ATASE Arş. Kl: 1014, D:14-Fh:20.

[122] ATASE Arş. Kl: 680, D:42, Fh: 12.

[123] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C. 20, s. 73.

Levent Şahverdi Arşivi

mecbur edilmişlerdir. Nitekim Yunanlılar'ın İzmir'i işgalleri üzerine, Türkler aleyhine konuşan, gösteri yapan Rumlar'dan Zonguldak Laskaridis ocağında çalışan Perikli oğlu Todor'un "Mücadele-i Milliye'nin hitamına değin Erzurum'da hapsine" karar verilmiştir[124].

Dahile sevkedilen Rumlar'a isterlerse aileleriyle birlikte gitme hakkı verildiği gibi, geride kalanların güvenliğinin sağlanması hususunda yetkililere emirler verilmiştir. Ayrıca verilen emirleri uygulamakta ihmali görülenlerin de ağır suretle cezalandırılacakları bildirilmiştir[125].

Diğer taraftan Aralık 1920'de Zonguldak'tan Yunan vatandaşı olan toplam 99 hane (225 kişi) de çıkarılmıştır. *Açık söz*'ün belirttiğine göre bunların bütün eşyalarını beraberlerinde götürmelerine Türk yetkililerce müsaade edilmiştir[126].

Bütün bunların yanısıra, savaş yıllarında ve Mondros Mütarekesi'nden sonra doğan otorite boşluğu yüzünden, bazı yerlerde olduğu gibi Zonguldak ve havalisinde de yer yer eşkıya türemiştir. Özellikle Millî Mücadele'nin ilk günlerinde eşkıya da, yörede asayişi bozucu, Kuva-yı Milliye'nin kuvvetlenmesini ve ikmalini engelleyici faaliyetlerde bulunmuştur[127].

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan millî hareketin gelişmesini önlemek için, Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi Zonguldak ve havalisinde de bir takım menfi girişimlerde bulunulmuştur. TBMM Hükümetince yerinde ve zamanında bazı tedbirler[128] alınmamış olsaydı, sözkonusu faaliyetler Millî Mücadele'ye ciddî bir şekilde zarar verebilirdi.

[124] Açık Söz, 2 Mart 1338.

[125] *Pontus Meselesi*, s. 10.

[126] *Açık Söz*, 27 Kanun-u Evvel 1336, s. 4.

[127] Zonguldak ve havalisindeki eşkiya faaliyetleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., *Ali Sarıkoyuncu, agt*, s. 199-200.

[128] Bu konuda bkz., Ali Sarıkoyuncu, *agt*, s. 221-252.

Levent Şahverdi Arşivi

31 MART VAKASININ ÇIKIŞ NEDENLERİ ÜZERİNE ÇEŞİTLİ YORUMLAR VE ATATÜRK VE HAREKET ORDUSU ÜZERİNE ORGENERAL İZZETTİN ÇALIŞLAR'IN BİR MAKALESİ

SADİ BORAK

GİRİŞ

31 Mart Vakası (13 Nisan 1909), Atatürk, zamanında el-koyup ayaklanmayı bastırmasaydı, sonucu uzun yıllar sürecek bir çöküntüye götürebilirdi Türkiye'yi. Bu incelemenin odak noktası ve amacı Mustafa Kemal'in bu kurtarıcı rolüne gereğince açıklık getirmektir. Aynı zamanda 83 yıldan bu yana konu üzerinde yapılmış olan çeşitli yorumları— bir noktada birleşilememiş de olsa— bir araya getirerek araştırmacılara yardımcı olmaktır.

31 MART VAKASI'NIN ÇEŞİTLİ YORUMLARA GÖRE NEDENLERİYLE ÖNÜNDE VE ARKASINDA OLANLAR

13 Nisan 1909 (31 Mart 1325) sabahı patlak veren ve İstanbul'u günlerce heyecan ve korku içinde titreten "31 Mart Vakası"nın nedenleri hakkında 83 yıldan bu yana çeşitli yorumlar ileri sürülmüştür. Olayın oluşumuna geçmeden önce bu konuda ayaklanma nedenlerini irdelemiş olan çeşitli ve dağınık kaynakların özetlerini madde madde sıralayalım :

1 — Meclisi dağıtmak ve meşrutiyet yerine istibdadı getirmek; sonuç olarak Türkiye'yi bir bağnaz yönetimin güdümünde yüz yıllarca geriye götürmek. Kaynaklar, hemen hemen ağız birliği ile isyan körükçüsü olarak Abdülhamit II'nin olayla bir ilgisi olmadığı üzerinde birleşiyor.[1]

2 — İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin el-altından yaptığı terör hareketi ve sık sık birbirini izleyen siyasi cinayetler. Katillerin İttihat Terakki'ce himaye görmesi. Bütün bunların halkta hükümete karşı güven duygusunu yitirmesi;

3 — Devlet dairelerinden açığa çıkarılan memurların muhalefete katılması ve bu cepheyi kuvvetlendirmesi;

[1] Ali Fuad Türkgeldi, Görüp İşittiklerim, Ankara 1984, s. 43.

Levent Şahverdi Arşivi

4 — Bazı kimselerin askerliği hakkında verilmiş olan kanun teklifinin medrese öğrencileri arasında hoşnutsuzluk yaratması;

5 — Subayların erler üzerinde yaptığı din konusundaki telkinler, onları hocalarla temastan men'e kalkmaları, İttihat ve Terakki Cemiyeti üzerinde kuvvet bulunmadığı kanaatini aşılamaları;

6 — Ordudan çıkarılan alaylı subayların, menfaatleri haleldar olduğu için hiddete kapılmaları, İttihat ve Terakkiye düşman kesilmeleri, kendilerine tercih edilen "mektepli" subayların "kâfir" olduğu hakkında halk ve asker arasında yaygın bir propaganda yapmaları;

7 — İttihatçılar, İstanbul'daki Hassa askerlerine güvenmedikleri için kendilerine bağlı "Kahraman-ı Hürriyet" (Avcı) taburlarından üçünü İstanbul'a getirmeleri, bunlar arasında isyan kışkırtmacılığı yapılmış olması. Bu taburlar Taşkışla'ya yerleştirildikten sonra subaylar erleri çavuşların yönetimine terk etmiş, kendilerinin de siyasetle meşgul olmaya ve bu arada İstanbul'un zevk ve safa yerlerinde vakit geçirmeye başlamış olmaları;

8 — 1908 İhtilâlinin başarıya ulaşmasında kendilerini birinci derecede âmil sayan askerlerin böylesine kendi hallerine terkedilişleri; başlarında bulunan çavuşların ise muvaffak bir ihtilâlin nimetlerinden uzak tutuluşu;

9 — Bir iddiaya göre de, İttihat ve Terakki yöneticileri, halk üzerinde büyük etkisi olan ikinci Abdülhamid'i düşürebilmek için kuvvetli bir sebebe dayanmak gereğini duymuş ve 31 Mart olayını kendileri tertip etmişlerdir;

10 — Derviş Vahdeti'nin Volkan gazetesiyle yaptığı yayınları ve kışkırtmaları, bu ayaklanmanın baş sebebi sayanlar çoğunluktadır. Vahdeti, orduda ve idarede yeniliğe taraftar değildir; padişahtan gayri bütün idarecilere cephe almıştır. Yani 1908 olayının ve bu olayı hazırlayanların aleyhindedir. Her fırsattan faydalanarak ağır ve kışkırtıcı neşriyat yapmış, bu suretle toplumun hassas noktalarını tahrike muvaffak olmuştur.

İhtilâli besliyen ve hazırlayan sebepleri 10 madde içinde özetledik. Bu faktörlerin hepsi, ihtilâlin patlak vermesinde derece, derece etken olmuşlardır.

Muhafeletin, yapıcı olmak şöyle dursun, âdeta bir kan davası güdücüsü, kin ve ihtirasiyle saldırıları, İttihat ve Terakki'nin de siyasi cinayetlere kadar varan çok sert mukabelesi de havayı büsbütün germiş ve elektriklemiştir. Bilhassa Volkan Gazetesinin kışkırtıcı neşriyatı da gayri-

Levent Şahverdi Arşivi

memnunlar üzerinde, hususiyle Avcı Taburlarının çavuşa kadar olan küçük rütbeli üstleri üzerinde etki yapmıştır.

İHTİLALİN SAKLADIĞI SIR!...

İhtilal hazırlığı 13 Nisan (30 Mart) Pazartesi günü başlamıştır. O gün ve gece Taşkışla'daki subaylar bağlanmış ve hapsedilmiştir. Ertesi sabah başlayacak harekât esnasında kimlerin katledileceği de o günden tesbit olunmuştur. Deniz erlerinin muhtemel müdahalesini de aynı gün önlemişler ve hallletmişlerdir. Bütün sorun, askerlerin başındaki birkaç çavuş kendi insiyatifleriyle mi hareket etmişler, yoksa harekât planını bunlar mı hazırlamıştır? Ya da Derviş Vahdeti'nin —yahut da bir başka kodaman muhalifin— direktifiyle mi eyleme geçmişlerdir? İşte, İhtilalin bugüne kadar çözümlenememiş sırrı budur.

Buraya bir nokta koyarak ekleyelim ki, ihtilali yöneten asıl "baş"'ın kim olduğu çeşitli sorgulama yöntemleriyle niçin saptanmamıştır, ya da saptanamamıştır? Bu, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in sağladığı zaferin şerefine zahmetsiz konmak isteyen Mahmut Şevket Paşa'nın gafletidir, beceriksizliğidir. Yoksa, baştaki âsilerin nereden, ya da kimden emir aldıklarını, perde arkasında kimler olduğunu gerekli yöntemlerle saptamak pekâlâ mümkündü. Son anda yönetim Mustafa Kemal'in elinden alınmasaydı 80 yıldır ihtilalin perde arkasındakilerin kimler olduğunun saptanması için çile çekmeye gerek kalmazdı.

HAREKÂT NASIL OLDU?

31 Mart sabahı kışlalarından fırlayan ihtilalciler, ellerinde yeşil bayraklar dillerinde "Şeriat isteriz" teraneleriyle Sultanahmet'e doğru ilerlerken ilk karşılaştıkları genç subay İlyas Bey'i, mektepli olduğu için Köprü üzerinde katletmişlerdir.

Meclis-i Mebusan'a doğru yürüyen ihtilalcileri Şeyhülislam Ziyaettin Efendi karşılamış, ne istediklerini, dertlerinin ne olduğunu sormuştur. Âsilerin verdiği cevap şudur :

— "Hüseyin Hilmi Paşa ile Bahriye Nazırı Rıza Paşa çekilmelidir. Ahmet Rıza, Hüseyin Cahit, Talat ve Bahaettin Şakir beyler mebusluktan kovulmalıdır. Başımızdaki mektepli zabitler atılmalıdır. Bizler de affedilmeliyiz."

Ziyaettin Efendi'nin ilettiği bu istekler üzerine Hükümet istifa etmiş, Abdülhamit II tarafından Tevfik Paşa, Kabineyi kurmaya memur edilmiştir. Harbiye Nezareti'ne de Dömeke kahramanı Ethem Paşa getirilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Kabine değişikliğine karşın ayaklanma bastırılamamıştır. Çünkü, kana susamış âsiler, kendilerine verilen isimleri ortadan kaldırmak için her tarafa saldırmaya başlamış, bu arada Lazkıye Milletvekili Aslan Bey'i - Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'e benzeterek — ve Nazım Paşa'yı katletmişlerdir. Bu arada süvari teğmeni Sabahattin ve Asar-ı tevfik süvarisi Ali Kabuli Bey de şehit edilenler arasındadır.

GÖRÜLMEMİŞ BİR GAFLET!

Üç-beş bin kişilik âsi çapulcuya karşılık Mahmut Muhtar Paşa kumandasındaki 30.000 kişilik Muhafız Alayları harekete geçirilememiş, hatta bu kuvvetlerin de âsilere katılmasına sebebiyet verilmiştir. Bu durum karşısında büsbütün şımaran ve cesaret bulan âsiler, zaptedilemez bir çılgınlık içinde birçok gazete idaresini tahrip etmişler, ellerindeki listeye göre kelle aramaya çıkmışlardır. Derviş Vahdetî de bu arada gazetesiyle durmadan ihtilali körüklemiştir.[2]

BİR YABANCI GÖZLEMCİYE GÖRE SAAT SAAT İHTİLAL HAREKÂTI

Olayın geçtiği tarihte Lillustration dergisinin Balkanlar muhabiri de İstanbul'da bulunduğu için 31 Mart Vakası'nı adım adım izlemek olanağını bulabilmiştir. Pek dikkate değer bilgiler veren bu yazının İsmail Hami Danişmend tarafından çevirisini (özetleyerek yaptığı çeviriyi) sunuyoruz:

"... Akşam olunca askerler, Hassa Ordusu Komutanlığı'ndan istifa etmiş olan Mahmut Muhtar Paşa'nın görkemli konağını abluka altına alıp hapsedilmek üzere Paşa'nın teslim olmasını istediler.

MAHMUT MUHTAR PAŞA BİR İNGİLİZİN EVİNE SIĞINIYOR

"Yatağından taşmış bir sel gibi nereye saldıracaklarını bilemeyen ve ağızlarından köpük saçan gözü kararmış bu âsilerin şerrinden ve ölüm tuzağından kurtulmak için Paşa, komşusu bir İngilizin evine kaçmaya muvaffak oluyor. Daha sonra İngiltere Sefareti'nin emrindeki harp gemisi kendisini himayesine alıyor.

"Adetleri gittikçe artan ve 1500'ü bulan ve evin önüne top bile getirmiş olan muhasara kuvvetleri geceyarısı aldıkları bir irade üzerine çekilmek zorunda kaldılar. Bu irade, İngiltere Sefirinin Saray'a müracaatı üzerine çıkarılmıştır.

[2] Vahdetî sonradan İzmir'e kaçmışsa da yakalanarak İstanbul'a getirilmiş ve idam edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

DIŞARIYA HABER SIZDIRILMIYOR

"Bütün bu olayların şöyle bir bilançosu düzenlenebilir: Tethiş tehdidi altında kalan Meclis tamamiyle emre âmade bir duruma geldiği için yukarıdan gelecek bir emre bir meşruiyet şekli vermek mecburiyetindedir. Basın hürriyeti filan kaldırılmıştır; telgraflar sansüre tabidir; her sokak başında yeniden nöbet tutmaya başlayan hafiyeler zehirli mantarlar gibi tekrar üreyip türemişlerdir; özgürlük rejiminin diriltilmesi, rejimine girişimlerine karşı en emniyetli silah olarak askerle halkın taassupları tahrik edilip mütemadiyen körüklenmiştir; hristiyanlar da jön Türklere katıldıkları takdirde bir katliam (soykırım) tehdidi altında kalacaklardır.

"... Ben salı günü birtakım sivillerle sarıklıların âsi askerlerin hükümete sadık askerlere karşı tahrik edip durduklarını hem gördüm, hem işittim. Mukabil ihtilalin muvaffakıyeti üzerine tahrikçilerle teşvikçiler mütemadiyen halk arasında dolaşıp İttihatçıların genç subayları aleyhine söylemediklerini bırakmadılar. Bu iftiralara göre Cemiyetin amacı, Türk askerlerine şapka giydirmek ve dinî duygularını söndürmekten ibarettir. Bu gibi tahrikçileri hem gördüm, hem işittim. Halbuki bu gibi tahrikçilerin aslı faslı olamaz. Çünkü Türk subaylarının büyük bir çoğunluğu mutaassıp olmamakla beraber son derece dindardır...."[3]

SONUÇ :

Teskin edilemez bir kin sar'ası içinde bulunan gericiler, genç iktidarı yıpratmak ve düşürmek için pek şiddetli bir kampanyaya girişmiş, halkın ve askerin dinî duygularını tahrik etmiş, kanlı bir ihtilalin körükleyicisi ve destekleyicisi olmuştur.

ORGENERAL İZZETTİN ÇALIŞLAR'IN HAREKET ORDUSU VE ATATÜRK'LE İLGİLİ ANILARI :

31 Mart faciasını yaşamış ve o olaylar içinde görev de almış bulunan Atatürk'ün silah arkadaşı ve yaşıtı Orgeneral İzzettin Çalışlar, 1940 yılında Ulus gazetesinde yayımladığı uzun bir makalede[4] bu olayın birçok bilinmeyen yönlerini açıklamış ve yorumlamıştır. Bu makalenin bir ayrıcalığı da, adını Atatürk'ün verdiği Hareket Ordusu'ndaki önemli ve etkin rolüne geniş biçimde yer vermiş olmasıdır.

Bu değerli gözlemlerle de Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu içindeki gerçek etkinliği en yakın bir tanığı tarafından yazılmış olmasıdır. Adı geçen kaynaktan aşağıya aldığımız pasajlarla incelememizi sürdürüyoruz :

[3] İsmail Hâmi Dânişmend, 31 Mart Vak'ası, İstanbul 1961, s. 216.

[4] 31 Mart ve Mustafa Kemal, Emekli Orgeneral İzzettin Çalışlar, Ulus gazetesi 13 Nisan 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

AVCI TABURLARI VE GERİCİLER

"... Son devirlerde zapt ü raptları bozulan Yeniçeri Ordusuna sırf şahsi ve hasis menfaatler gayesiyle yaptığı isyanlarda bile yeniçeri zabitleri ve askerleri birlikte harekete gelirlerdi. 31 Mart Vakası'nda Avcı taburlarında yalnız eratın kanlı bir surette isyan hareketine geçmeleri gene kendi komutanlarının ve subaylarının ihmal ve gafletleri yüzünden vuku bulmuştur.

Avcı taburları subayları İstanbul'un zevk ve sefa âlemlerine o kadar dalmışlardı ki yüksek vazifelerini bile ihmal etmişlerdi. Zaman geçtikçe gericiler askerlerle istedikleri gibi temas ediyor, onlara istedikleri şekilde telkinatta bulunuyorlar. Hatta bu Avcı askerlerinin aracılığı ile İstanbul garnizonunda ve yakınlarında bulunan diğer kıtaları da zehirlemek ve irticai kolayca hazırlamak imkânı buluyorlar. Kıta subayları ise olup bitenlerden habersiz, erlerin her gün kalplerini yoklamak hususundaki mürebbilik vazifelerini yapmak şöyle dursun basiretleri bağlanacak kadar ihmal ve gaflette berdevam. Daha büyük komutanları ise cemiyet ve parti işlerine kapılmışlar, ordunun temeli olan eğitim ve disiplini altüst eden politika ile meşguller. Yoksa, bir kıtanın isyan etmesine imkân tasavvur edilemez."

MUSTAFA KEMAL'İN HAREKÂT PLANI :

Mustafa Kemal'in harekât planında, "1 — Kıtaatı şimendiferle Hadımköyü'ne naklederek, Hadımköy Halkalı mıntıkasında toplamak 2 — Vaziyete göre İstanbul'a işgal etmek üzere ileri harekâta başlamak 3 — Nakliyatın temini için Şark Şimendifer Kumpanyası'nın yardımını temin etmek 4 — Silahlı, silahsız her türlü mukavemeti şiddetle yok etmek; 5 — Âsi kıtaları silahtan tecrit etmek; 6 — Bütün elebaşı mürtecileri tevkif etmek; 7 — Sefarethanelerin, ecnebilerle bankaların ve azınlıkların hiçbir zarara uğramaması için en lüzumlu tedbirleri almak dahil bulunuyordu.

Rumeli'den trenlerle naklolunarak Hadımköy doğusunda toplanacak olan Hareket Ordusu ile vaziyet ve hale göre ileri harekât ve İstanbul'un işgal planı tanzim edilmişti. Yıldırım muhasarası ve bir taraftan tecridi ile Abdülhamit'in nezaret altına alınması işgal planının başında geliyordu.!"

Mustafa Kemal civar ordu ve tümen komutanlarıyle de temasa geçerek onların da harekâta katılma derecesini saptamış ve orduyu İstanbul üzerine yürüyüşe geçmeye hazır bir hale getirmiştir. Mustafa Kemal'in bütün bu hummalı faaliyetleri sürerken Üçüncü Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, olup bitenlere karşı sadece seyircidir. İstanbul'daki âsi

Levent Şahverdi Arşivi

kuvvetlerin miktarı hakkında abartmalı haberler geldiği için Mahmut Şevket Paşa, ne olur ne olmaz, ihtiyatı elden bırakmamakta ve harekete geçmek için en uygun ânı beklemektedir.

Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın anısına bıraktığımız yerden devam edelim:

"İkinci Ordu Komutanı Salih (Paşa) ve Dördüncü Ordu Komutanı İbrahim (Paşa)..... Ordunun karar ve icraatına ... İkinci Ordu bir müretteb Fırka ile İstanbul üzerine yapılacak harekâta iştirak edeceğini bildiriyordu. Dördüncü Ordu'nun uzaklığı hasebiyle fi'len iştirakinden —vaki olacak gecikmeler yüzünden— onun yalnız manevi yardımı kâfi görülmüştü."

İzzettin Çalışlar daha sonra 'İrticai bastırmak harekâtına katılmak için Meşrutiyetin ilanından memnun olan Rumeli'deki azınlıkların da, yani Bulgar, Rum, Sırp ve Arnavutlar'ın da Hareket Ordusu'na katıldıklarını, mürettep alaylar ve livalar, komutanlarının ismiyle yani 'Miralay Hasan İzzet Bey Livası, Binbaşı Muhtar Bey, Binbaşı Ali Hikmet Bey Alayı' gibi... gibi anıldıklarını belirten bilgiler verdikten sonra anılarını şöyle sürdürmektedir:

"Mustafa Kemal'in bu teşkilatta en çok dikkat ettiği nokta, Kumandan meselesi idi. Hareket Ordusu'nun başına kim getirilecekti? Bir defa, kendisi, teşekkül edecek ordunun kurmaylığını almayı teklif ve bu teklifini kabul ettirmişti." (III. Ordu Kumandanı, Mustafa Kemal'in teklif ettiği Tümgeneral Suphi Paşa yerine Hüseyin Hüsnü Paşa'yı uygun görüyor).

ORGENERAL İZZETTİN ÇALIŞLAR, ATATÜRK'Ü ANLATIYOR :

"Suphi Paşa, Mustafa Kemal'i çok severdi. O'nunla rütbe farkı gözetmeksizin pek sıkı arkadaşlık yapardı. Zaten, büyük küçük herkes Mustafa Kemal'in muhabbetine ve arkadaşlığına meftun bulunuyordu. Çünkü, O'nun arkadaşlığı çok samimi idi. Kalayani (manasız ve faydasız sözler) lakırdılar söylemez, memleket ve millet için faydalı fikirler ortaya atardı. Cevval (hareket ve davranışlarını çabuk ve akıcı olan) bir zekânın, selim (sağlam) bir aklın, mantıkî, pürüzsüz bir nâtıkanın (söz söyleme yeteneğinin) mahsulü sözlerle konuşurdu, günlük çalışmalarının sonunda Selanik'in lüks ve temiz yerlerinde O'nu çok seven arkadaşlariyle kurduğu samimiyet toplantıları, Atatürk'ün Çankaya sofrasındaki fikir ve hayatiyet meclislerini andırırdı. Her defasında etrafında başka başka arkadaşlar yer alırdı. Arkadaşlarına karşı mükrim, cömert ve civanmert idi.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bu hayat, her ayın ancak iki haftasında devam edebiliyordu. Ondan sonra Mustafa Kemal görünmez olurdu. O, bir hafta içinde sevdiği arkadaşlariyle memleketin terakki ve itilasına (yükselmesine) dair yaptığı temaslarda, muhabbet ve münakaşalarda zaten az olan kolağalık muhassasatını (ödeneğini) bitirmiş olurdu. Paraya hiç ehemmiyet vermezdi. Ayın ilk haftasından sonra evine gider, mütalaa ile, kitap yazmakla meşgul olur ve çalışırdı. Kolağası Mustafa Kemal'in birçok kitapları ve askerî yazıları vardır. Onların hepsini vazife haricinde, evinde geçirdiği zamanlarda yazmıştır. İşte böyle, samimi ahlakı ve kuvvetli zekâsiyle büyüklerine de yüksekliğini tasdik ettirdiği için Mustafa Kemal, Suphi Paşa ile birlikte en doğru kararlar almak ve en seri ve canlı icraatta bulunmak mümkün olacağına kani bulunuyordu.

"MUSTAFA KEMAL'İN İSTANBUL ÜZERİNE YÜRÜME HAZIRLIĞI

"... Vaziyetler üzerine fazla bir tesir yapması zan ve tahmin edildiğinden Üçüncü Ordu Kumandanı, Hareket Ordusu İçin Selanik Redif Fırkası Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'yı tercih ve tensip etmişti. Gariptir, Suphi Paşa, Süleyman Şefik Paşadan sonra Kuva-yi İnzibatiye Kumandanlığını deruhte eden (üstlenen) generaldir. "Bunu niçin yaptınız?" diye sordukları zaman: "Mustafa Kemal'e mağlup olmak için" cevabını vermişti. Hüsnü Paşa daha yaşlı ağırbaşlı, ve kibar hissiyata alışık bir zat idi. Zaten Kolağası Mustafa Kemal'in asıl komutanı da O idi. Mustafa Kemal'i çok severdi. Zekâsına ve malumatına da cidden hürmet gösterirdi. Binaenaleyh, ilk Hareket Ordusu karargâhı bu suretle Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kumandasında ve Mustafa Kemal'in kurmay başkanlığında pek mahdut subaylardan teşekkül etti. Bu hareket yalnız memlekette değil, tekmil Avrupa'da, hatta tekmil dünyada mühim akisler uyandırmıştır.

"Fransızlar, Hürriyet Ordusu'nun ileri hareketi (L'avant merche de l'armée libération) ve Almanlar (Die vormarsch der jurgen Türken) "Genç Türklerin ileri hareketi" adını verdikleri bu teşebbüsü alkışladılar. Redif bölüğünün seferberliğini ve kıtaların nakliyesini idare için Hareket Ordusu Karargâhı iki üç gün Selanik'te çalıştıktan sonra hususi bir trenle Hadımköyü'ne hareket etmişti. Kıtaların nakilleri de canlı bir faaliyetle devam ediyordu..

M. KEMAL, ENDİŞE DUYAN ÜSTLERİNE MORAL VERİYOR

Hadımköyü'ne kadar olan tren yolculuğunda, Kumandan (H. Hüsnü Paşa), İstanbul'a yaklaştıkça vesvese (içi rahat etmeme, şüphe, kuruntu)

Levent Şahverdi Arşivi

duyuyordu. Kurmay Başkanı Mustafa Kemal muvaffakakıyetin muhakkak olduğunu söyleyerek bir taraftan kumandanın her türlü endişesini gidermekte, bir taraftan da asker için ve İstanbul halkı için beyannameler ve emirler hazırlamakta idi. Hareket Ordusu'nun büyük maksadı ve ciddi teşebbüsü İstanbul'da anlaşılır anlaşılmaz gericilerden ve âsilerden başka bütün halka büyük bir emniyet geldi; birer köşeye çekilip mustarip bir halde neticeyi bekleyen birçok aydınlar, subaylar koşarak Hareket Ordusu'na katılmaya başladılar. Milletvekilleri ve Âyan üyeleri İstanbul'dan çıkarak Yeşilköy'de toplanmaya başladılar. Hadımköy, Ispartakule, Halkalı mıntakalarında toplanan hürriyet askerleri, Mustafa Kemal'in keskin zekâsiyle düşünerek inceden inceye teferruatiyle hazırladığı plan dairesinde muhtelif ve muhtelit (karma) kollar halinde *İstanbul üzerine harekâta geçtiler. Üçüncü Ordu kıtaları İstanbul ve Beyoğlu üzerine, İkinci Ordu kıtaları da Şevket Turgut Paşa kumandasında Yıldız'a yönelmişti.* Âsilerin maneviyatı bozulmaya başladığı ve halkın kurtarıcı olarak bekledikleri Hareket Ordusu'nun bir an evvel şehre girmesini tehalükle (büyük bir istekle) beklemekte oldukları haberleri gelmekte idi. Gericiler de çalışıyordu. Çatalca'daki askeri kendilerine çevirmişlerdi. Gümülcine mıntakası ile de fazla meşgul oldular. Oralara da birçok propagandacı yollamışlardı. Vaziyet, İspanyol harbi gibi dahilî bir harbe sürüklenecek kadar tevessü edebilirdi (genişleyebilirdi). Ancak, alınan güzel tedbirler sayesinde İstanbul'un işgalinde tasavvur olunan müşkülatın hiçbiri çıkmamıştı. Gericiliğinde bastırılmasında büyük tehlikeleri göze aldırmak lüzumu başgöstermedi."

UCUZ ŞÖHRET PEŞİNDEKİ MAHMUT ŞEVKET PAŞA İSYAN BASTIRILDIKTAN SONRA HAZIRA KONUYOR

Görülüyor ki Mustafa Kemal'in aldığı önlemlerle isyan söndürülmüş, İstanbul'un işgali temin olunmuş, bundan sonrası dahilî, haricî ve idarî sorunların çözümlenmesi ve gericilerin cezalandırılması gibi hususların çözümüne kalmıştır.

Harekâtı, Selanik'ten dikkatle izleyen Mahmut Şevket Paşa, bu aşamada komutayı ele alıp ucuz bir zafer şöhreti elde etmek için yedi vagonluk bir askerî kuvvetle İstanbul'a hareket etmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın İstanbul varoşlarına varışı, isyanın başlamasının 10. günüdür. Mustafa Kemal Paşa olmasaydı bu gecikme bir felaketle neticelenebilirdi.

Atatürk'ün adını ağızlarına ve kalemlerine almayan kimi tarihçi!'lerimiz eserlerine aldıkları Hareket Ordusu konusunda Mustafa Kemal'e hiç değinmemişlerdir. Birkaç kişiyi geçmeyen bu tarihçi!'ler sayılmazsa diğer

Levent Şahverdi Arşivi

tarihçi ve araştırmacılarımızın hemen hepsi Atatürk'ün 31 Mart (13 Nisan 1909) Vakası'ndaki etkin rolüne ve Mahmut Şevket Paşa'nın sonuçlandırılmış büyük bir zaferin şerefini üstlenmek küçüklüğüne, yetersiz de olsa, işaret etmektedir. Örneğin o günleri yaşamış, deneyimli ve tarihsel olayların içinde bulunmuş değerli yazar Mustafa Ragıp Esatlı, büyük hacimli kitabında Atatürk'ün yüceliğine ve Mahmut Şevket Paşa'nın cüceliğine şöyle değinmektedir :

"... Mahmut Şevket Paşa, İstanbul üzerine yürümek, Abdülhamit'i devirmek şerefini zekâ ve kudret itibariyle ne kadar yüksek olursa olsun Mustafa Kemal Bey'e bırakmak istemiyordu. Mustafa Kemal Bey'in planı ile ikmal edildikten sonra İstanbul'a girmenin muvaffakıyet va'dettiğini anlayan III. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa, bu hareketin başında gözükmek hevesinden kendini kurtaramadı. Ve Hareket Ordusu Kumandanlığını kendisi üstlendi. Oysa 22 Nisan'da Mustafa Kemal Bey'in planı tatbik edilmiş, harekât başlamış, âsi kuvvetlere ilk mühim darbeler indirilmiş, ordu Yeşilköy'e kadar uzanmıştı. Mahmut Şevket Paşa bu hazır muvaffakıyetlerden sonra 23 Nisan'da bir beyanname yayımlayarak kumandayı üzerine almıştır... İşin içyüzünü bilenler, Mahmut Şevket Paşa'yı bir hürriyet kahramanı olmaktan uzak görüyorlardı..[5]

Tekrar Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın anılarına dönelim :

"İşte bu arada, bu işin başına geçerek Osmanlı tarihinde büyük bir şöhret kazanmak şerefi Mahmut Şevket Paşa'ya nasip olmuştur..."

Gene buraya bir nokta koyalım ve Mahmut Şevket Paşa "büyük bir şöhret" mi kazanmıştır? Yoksa "tarih"in şaşmaz yargısı hükmünü yerine getirmiş, bir büyük paşanın şöhret ve şeref kazanmak, (hak etmediği bir şöhret kazanmak) uğruna nasıl küçüldüğünü yargıya mı başlamıştır.

Mahmut Şevket Paşa, bu yalancı şöhretin cazibesini öylesine benimsemiştir ki yıllar sonra bile, Balkan Harbi'nde atandığı Alasonya Cephesi Kumandanlığını -uğrayacağı başarısızlığı ve şöhret zannettiği iğreti unvanı zedeleyeceği düşüncesiyle- reddetmiştir. Bu olayla ilgili olarak İsmail Hâmi Danişmend, Kronolojisi'nde Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'den aktararak şu anektoda yer vermiştir :

"Balkan Harbi'nde Ahmet Muhtar Paşa tarafından Yunanlılara karşı Alasonya Cephesi Kumandanlığı'na tayin edilmiş olan Mahmut Şevket Paşa bu vazifeyi kabul etmediği için o cephe, jandarmadan yetişmiş Ha-

[5] İttihat ve Terakki Tarihinde Esrar Perdesi, Mustafa Ragıp Esatlı, 1944, s. 25.

Levent Şahverdi Arşivi

san Tahsin Paşa gibi ehliyetsiz bir adamın eline verilmiş, bu itibarla da Selanik'in müdafaasız teslimine yol açılmıştır. Mabeyn başkatibi Ali Fuat Bey hatıratında bu menfi hareketinden dolayı kendisini tenkit edince Mahmut Şevket'in :

— Canım efendim, ne yapayım? Bu benim şöhretimi ve askerlik şerefimi ihlal etmek için yapılmıştır. Şöhretimi nasıl feda ederim!"[6]

Bu anektod, Mahmut Şevket Paşa'nın ruhsal durumunu çok iyi belirliyor.

Görüldüğü gibi İzzettin Paşa'nın bu anısında 31 Mart Vakası'nın diğer tarihî kaynaklarında rastlamadığımız bilgiler buluyoruz. Atatürk'ten bir yaş küçük olan yazar, birçok olayları Atatürk'le birlikte yaşamıştır. 31 Mart olayında olduğu gibi. Bu bakımdan anıya, kısıntı yapmadan devam ediyoruz :

Mustafa Kemal, icraatına karışılmasını istemiyordu. "Askerî tedabir ve icraatla İstanbul'un işgali temin olunduktan sonra dahilî, siyasi, hatta haricî pek mühim birçok meseleler karşısında kalınacaktı. Muvakkat bir diktatörlüğe de belki lüzum hâsıl olacaktı. Mustafa Kemal İstanbul üzerindeki harekâtı çabuklaştırdığı nisbette ataşemiliterliklerden ve diğer yerlerden Selânik'e koşan birçok zevat da Mahmut Şevket Paşa'nın etrafında toplanarak hususi bir sür'at hatasiyle bir an evvel Hürriyet Meydan muharebesi'ne varmak için yola çıkmışlardı. Mustafa Kemal, hazırladığı ve İstanbul'a kadar götürdüğü Hareket Ordusu'na başkalarının karışıp şuna buna âlet olmalarını istemiyordu. En büyük teşebbüsü bizzat almayı tasarlamıştı. Mustafa Kemal'in kendi nefsine ve zekâsına o kadar itimadı vardı ki Hareket Ordusu'nun icraatını ve bu icraattan doğacak... (birkaç satır silik). O zamana kadar geçen kıtaları, biriktirilen erzak ve mühimmatı öğrendikten ve zaten İstanbul'a girmiş bulunan Hareket Ordusu kıtalarının vaziyeti hakkında malumat aldıktan sonra Yeşilköy'e ve oradan Bakırköy'e varan Mahmut Şevket Paşa "Hareket Ordusu Kumandanı" namiyle harekâtı eline almış bulunuyordu.

Üçüncü Ordu Kumandanı'nın ferik rütbesinde Kurmay Reisi ve albaylar, yarbaylar rütbesinde kurmay subayları vardı. Askerî ve siyasî harekâtı Selanik'ten İstanbul'a kadar sevk ve idare eden ve İstanbul'u gericilerin ve âsi askerlerin elinden kurtaran Birinci Harekat Ordusu Kumandanı Ferik Hüseyin Hüsnü Paşa ve Önyüzbaşı Mustafa Kemal bu yeni Hareket

[6] İsmail Hâmi Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt: 4, İstanbul 1972, s. 404.

Levent Şahverdi Arşivi

Ordusu içinde kalamaz ve kaynaşamazlardı. Mahmut Şevket Paşa'nın etrafında Selanik'ten beraber bulundurduğu kişilerden başka İstanbul'da bulunan bütün askerî erkân da toplanmıştı.

Derhal askeri yeni teşkilat yapıldı. Hareket Ordusu birinci ve ikinci mürettep fırkalar namiyle iki fırka olarak teşekkül etti. Ve kısm-ı âzamı Üsküdar mıntakalarına verilen gayrımuntazam gönüllü müfrezeler de başka bir kumandaya bağlandı. Birinci Tümen Kumandanı Miralay Hasan İzzet ve İkinci Tümen Kumandanı da Miriliva Şevket Turgut Paşa oldu. İstanbul'da esasen mevcut Birinci Ordu Kıtaları'ndan irtica ile alakadar olmayanları tensik (nizama koyma) ve Birinci Ordu'nun yeni baştan teşkili vazifesi Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'ya havale edildi. Örfi İdare ilan olundu.

Bu vaziyet içinde çok mühim olan İstanbul Merkez Kumandanlığı'na Üsküdar Mutasarrıfı Kurmay Yarbay Ahmet Cemal (Ünlü Bahriye Nazırı Cemal Paşa) getirildi. Yeşilköy'de Âyan ve mebusların içtimaiyle Abdülhamit'in hal ve Reşad'ın Osmanlı Tahtına iclası (getirilmesi) kararını alan Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu karargâhı ve İstanbul'dan iltihak eden büyük generallerle —ki Nazım Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Mahmut Muhtar Paşa, Keçecizade İzzet Paşa bu arada idiler— hususi banliyö treniyle Bakırköy'den Sirkeci'ye vardı ve atla dörtnala Babıâli, Cağaloğlu, Türbe ve Çemberlitaş yolu ile Beyazıt'ta Harbiye Nezareti'ne vardı.

Birinci Hareket Ordusu'nun icraatı sayesinde (yani Mustafa Kemal'in kumanda ettiği) toplattırılmış olan bütün gericiler başlarında Nazif Sururi ve Cevher Ağa ve âsi Avcı taburları başlarında Hamdi Çavuş olduğu halde Harbiye Nezareti meydanını doldurmuşlardı. Mahmut Şevket Paşa yüksek sesle Avcı Taburları'na hitaben :

"Ben sizi mükemmel bir talim ve terbiye ile ve meşrutiyeti korumak için Üçüncü Ordu'dan İstanbul'a yolladım. Siz birer canavar kesildiniz ve âsi oldunuz. Şimdi hepinizin ve sizi teşvik edenlerin kafasını kırmak için buraya geldim." dedi.

Daha sonra maiyeti ile Harbiye Nezareti'ne gitti. Yeni padişah Harbiye Nezareti'ne getirilip orada kendisine biat olundu. Harp Divanı kurulup Bekirağa Bölüğü'nde hapsedilen mültecilerle muhakemeleri başladı. Gerici ve asiler, cinayetleri işledikleri yerlerde kurulan darağaçlarına asıldılar. Millet ve memleket tekrar sevinçlere kavuştu. Millet, istibdat yılanlarının başını bir daha kopardığından müftehir ikinci bir hürriyet bayramı yaşıy-

Levent Şahverdi Arşivi

ordu. Kim düşünüyordu ki, bu irtica vakıasında sefil ve cahillerin mahbesi olan Bekirağa Bölüğü, Büyük Harbin sonlarında bu vakanın intikamını almak üzere Vahdettin'in takip eylediği aydın vatanseverlerden yüzlerce Türk'ün de mahbesi olacaktır? Ve Vahdettin'in Harp Divanları mürteci Nazif Sururi ve Cevher Ağa'yı idama mahkûm eden Divan-ı harplere Mutasarrıf Nusret, Kaymakam Kemal ve Vali Hâzım gibi Türklüğe hizmet eden vatanseverleri idama mahkûm etmek için gûya nazire yapacaklardı.

Artık bu yeni Hareket Ordusu içinde Mustafa Kemal'i meşgul edecek bir vaziyet kalmamıştı. O, başlangıçta Hareket Ordusu'nun teşkilinde ve bu ordunun İstanbul'a kadar sevk ve idaresiyle İstanbul'un işgalinde belli-başlı mürtecilerle âsilerin toplattırılmasında hakikaten büyük hadisenin kahramanı olmuş ve çok değerli hizmetlerde bulunmuştur.

Bundan sonra O'nun âli düşünceleri ve büyük tasavvurları diğerkilerine benzemiyordu. O, ne yıldırım tasfiyesi için vazife alanlarla, ne orduda "tasfiye-i zütebe-i askeriye" namiyle teşekkül eden heyetlerle beraberdi. Mustafa Kemal, subayların orduda politika ile, siyaset işleriyle ve particilikle meşgul olmasına şiddetle ayelhtardı.[7]

31 Mart Vakası ile ilgili incelemelerin hiçbirinde, Orgeneral İzzettin Çalışlar'ın bu makalesinde olduğu gibi Atatürk'ün Hareket Ordusu içindeki rolüne ve etkinliğine böylesi geniş ve detaylı biçimde yer verilmiş değildir.

MUSTAFA KEMAL'İN HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA ADINA KALEME ALDIĞI BEYANNAMENİN TAM METNİ

Bu beyanname, "Tamim Telgraf Genelge" külliyatında yer almamıştır ve birkaç noktadan önemlidir: 33 yıl boyunca Abdülhamit II tarafından yasaklanmış ve sözlüklere bile alınmamış tehlikeli(!) kavramları içermektedir. Örneğin, Anayasa, istibdat, hürriyet, insan hakları gibi. Ayrıca, Abdülhamit'in düşürüleceği beyannamede açıkça belirtilmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın yayımladığı beyannamede ise saltanatın muhafaza edileceği hususunda teminat verilmektedir. Her bakımdan önemli ve cesurca olan Mustafa Kemal'in bu tarihsel beyannamesinin tam metnini aynen aşağıya alıyoruz :

[7] İzzettin Çalışlar, a.g.m.

Levent Şahverdi Arşivi

1 — Millet, senelerden beri icra-yi mezalim eden kuvve-i istibdadı parçalayarak Hükümet-i Meşrua-i Meşrutiyeti tesis etti. Bu kansız inkılab-ı mesuttan mutazarrır olan edâni, gayrımeşru bir surette temin-i menfaatlerine hâdım hal-i sabıkın iadesi için bin türlü hiyel ve desais ve denaete müracaat ederek Hükümet-i Meşrua-i Meşrutamızı rahnedar etmek istedi. Ve bütün Âlem-i İslamiyet'in tel'in ettiği İstanbul faciasının hudusuna sebebiyet vererek masum kanlar döktü.

2 — Millet, hayat ve istikbalinin kâfil-i yegânesi olan meşrutiyetin rahnedar edilmek ve ahkâm-ı şer'iye ve saadet ve selamet-i umumiyet-i milliyemizi zâmin olan Kanun-i Esasiyemizin ayaklar altına alınmak istendiğini gördü ve bu harekât-ı denatkâranenin müsebbib-i aslilerini tedip etmek lüzumunu takdir ederek heyet-i umumiyesiyle İstanbul üzerine yürümeye karar verdi. İlk kuvve-i icraiye olmak üzere işte bizi, İstanbul surları karşısında gördüğünüz bu Hareket Ordusu'nu buraya gönderdi.

3 — Hareket Ordusu'nun maksat ve vazifesi Hükümet-i Meşrua-i Meşruatımızı hiçbir kuvvetin sarsmayacağı surette ve sırf kuvve-i şerait-i garra ile müeyyet bulunan Kanun-i Esasinin fevkında hiçbir kanun, hiçbir kuvvet olmadığını ve olamayacağını isbat eylemek ve Meşrutiyet-i meşruamızın istikrarından memnun olmayan vatan ve millet hainlerine son ve kat'i bir ders-i intibah vermektir.

4 — Mazlum ahali ve bitaraf efrat tamamiyle himaye edilecektir. Ancak, muharrikler, müfsitler ve müşarikler behemehal layık oldukları tedibat kanuniyeden kurtulamayacaklardır.

5 — Heyet-i fazıla-i ilmiye, sertac-ı ihtiram ve ibtihacımızdır. Fakat mel'anet ve temin-i menfaat-i âdiye ve şahsiye maksadiyle yalandan kisve-i ilmiyeye bürünerek din-i şerif-i Muhammediyi istihfaftan çekinmeyerek teşmil-i menfaate kalkışan birtakım hafiyeler, menfaatperestler elbette mukteza-yi şer-i kanuna göre muamele görmekten halas edilemeyeceklerdir.

6 — Millet mebuslarının ve muhterem mebusların şayan-ı itimat görüp ihtihap ettikleri heyet-i vükelanın hayatları ve Kanun-i Esasi'nin kendilerine bahşeylediği hukuk ve nüfuz ve salahiyetleri tamamiyle ve kemaliyle temin, sükûn ve sürur-i umumi katiyen istihsal edilecektir.

7 — Selamet-i vatan ve saadet-i milliyemizin istilzam eylediği bu icraat-ı askeriyemiz esnasında memleketin inzibat-ı dahilî ve sükûnet-i tammesini ve cümlenin muhafaza-i hayat ve malını temin için her türlü tedabirin ittihazına tevessül edilmiştir.

8 — Muhterem süfeka ve bilcümle misafirin-i ecnebiyenin bî-huzur olmalarına meydan verilmeyecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

9 — İstanbul vaka-i faciasında kanları dökülen şühedanın ervah-ı muazzezesi karşısında hesap vermeye, havf ve dehşete düşmeye mahkûm olanlar, ancak bu facia-i hunaludun failleri, muharrik ve müşarikleridir. Bu hakikati herkes bilmeli ve telaş ve heyecana kapılmayıp müsterih olmalıdırlar.

6 Nisan 1325 (19 Nisan 1909)[8]

[8] Mustafa Ragıp Esatlı, a.g.e., s. 21-22.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MÜTAREKE BAŞLARINDA
2. ORDU'NUN KONYA'YA NAKLİ VE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Dr. AHMET AVANAS

1. Dünya Savaşı'nın sonlarında Osmanlı Devleti'nin, Güney Cephesi'nde 2., 3. ve 7. Ordu ile bu orduların bağlı bulunduğu Yıldırım Orduları Grubu bulunuyordu. 2. Ordu'nun Komutanı Nihat (Anılmış) Paşa, 7. Ordu Komutanı da 7 Ağustos 1918 tarihinden itibaren Mustafa Kemal idi. Her iki ordunun da bağlı olduğunu söylediğimiz Yıldırım Orduları Grubu Komutanı ise Liman von Sanders'ti. Fakat Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918 tarihinde askerî ve siyasî bakımdan çok ağır maddeler içeren Mondros Mütarekesi'ni imzaladı. Mütareke'nin askerî hükümleri gereğince Osmanlı ordusunun çeşitli kademelerinde bulunan Alman subay ve generallerinin Türkiye'den ayrılmaları gerekiyordu. İşte mütarekedeki bu hüküm gereğince, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olan Alman Genarel Liman von Sanders, görevini 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal'e 31 Ekim 1918 tarihinde Adana'da devretti[1].

Mustafa Kemal'in 7. Ordu ile Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı, eğer mezkûr orduların lağvı esas alınırsa yedi gün, Adana'dan ayrılışı düşünülürse onbir gün sürmüştür. Mustafa Kemal bir haftalık komutanlığı döneminde bir taraftan, ortaya çıkan yeni durum karşısında tarihî görevinin ne olacağını düşünürken, diğer taraftan da ilk defa mütarekenin getirdiği muhtemel tehlikeler karşısında yetkilileri uyarmaya başladı. O, mütareke hükümlerinin kötü uygulanmasına mani olmak için, Güney'de millî bir sınırın tayin edilmesini şart görüyordu. Bu maksatla da Mustafa Kemal 7. ve 6. Orduların bulunduğu hattın sınır olarak kabul edilmesini düşünüyor ve bunu İstanbul'a bildiriyordu. Ellerindeki haritalar üzerinde, cetvellerle sınır çizmeye alışmış olan İtilâf Devletleri ve özellikle İngilizler ise; Adana-Kahramanmaraş-Siirt'in kuzeyinden bir hattı sınır olarak kabul

[1] Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri. Ankara, 1989. Genelkurmay Yay. s. 10. ve Kâmil Erdeha, Millî Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler. İst. 1975, s. 266 (Burada 1 Kasım 1918 tarihi verilir.)

Levent Şahverdi Arşivi

ediyorlar ve bu sebeple de bu hattın Güneyinde kalan bütün Türk birliklerinin teslim olmalarını istiyorlardı. Mustafa Kemal, İngilizlerin bu isteğine karşı çıktığı gibi İskenderun'a asker çıkarmalarını da kabul etmedi. Onun bu düşünceleri ve tavırları hem İstanbul Hükûmeti'ni hem de İtilâf Devletlerini rahatsız ediyordu.

11. ORDU'NUN KONYA'YA NAKLEDİLMESİ: Osmanlı Devleti'nin mezkur ordularında en büyük komutan değişikliği, İtilâf Devletlerinin mütareke hükümlerini kendi menfaatlarine göre yorumlayarak Anadolu'yu, bu arada Güney vilâyetlerini işgale başlamaları üzerine meydana geldi. İşte, büyük bir ihtimalle, bu işgaller üzerine olmalıdır ki Osmanlı Devleti, mezkur orduların teçhizatlarının İtilâf Devletlerinin eline geçmesini önlemek için Konya'ya naklini kararlaştırmıştır. Nitekim Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği 6 Kasım 1334 (1918) tarih ve (195 sayılı) telgrafla Yıldırım Orduları Grubu ile 2. Ordu'nun bütün cephane ve personeli ile Konya'ya nakledileceğini bildirerek, ihtiyaç duyulan vagon miktarının bildirilmesi istendi[2]. 7 Kasım 1334 (1918) tarihli başka bir telgrafta da 2. ve 7. Ordular ile Yıldırım Orduları Grubu'nun lağvedildiği bildirilerek, teşkilâtlanmaya gidilmesi ve nakil hazırlığının yapılması bildirildi[3]. Ayrıca, lağvedilen her üç orduya bağlı bütün kıtaatın 12. Kolordu'ya bağlandığını, Konya'ya nakil sorumluluğunun da bu Kolordu'nun uhdesine verildiğini 8 Kasım 1334 (1918) tarihli telgraftan öğreniyoruz[4].

İstanbul Hükûmeti'nin mezkur orduları Konya'ya nakletme kararının hemen ardından Mustafa Kemal'i de İstanbul'a çağırdı. Zaten, daha önce de belirttiğimiz gibi O'nun düşüncelerinden hem İstanbul Hükûmeti, hem de İtilâf Devletleri rahatsız oluyorlardı. Mustafa Kemal, 10 Kasım 1334 (1918) tarihinde; "Yıldırım Grubu Mıntıkası'nda bulunan bilcümle kıtaat'ın 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa Hazretlerinin taht-ı emrine tebliğ" edildiğini bildiren bir genelge yayınladı[5]. Bu genelgeden bir gün sonra da 11 Kasım 1334 (1918) tarihinde de bir veda tamimi yayınladı. Mustafa Kemal yayınladığı tamimde; "...Bu gece 10/11 Kasım 1334 (1918) tarihinde hareket edeceğim. Bütün silâh arkadaşlarıma şimdilik arz-ı veda

[2] Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başk. Klasör. 239 Dosya, 12-21 Fihrist, 7.

[3] A.T.A.S.E. K.300 D. 48-4 F. 14 ve Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyoğrafileri, s. 11. Kamil Erdeha (5 Kasım 1919) tarihini verir ki bu kesinlikle yanlıştır, s. 266).

[4] A.T.A.S.E., K. 300, D. 48-4, F. 20.

[5] A.T.A.S.E., K. 300, D. 48-4, F. 20.

Levent Şahverdi Arşivi

ederim. Yıldırım Grubu Mıntıkası'nda ve cephede bulunan bilcümle kıtaat 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa Hazretlerinin taht-ı emrine tevdî edilmiştir.

Fahrî yâver-i Şehriyârî Mustafa Kemal"[6].

Mustafa Kemal'in bu tamimlerinden sonra, 2. Ordu Kumandanı Nihat Paşa da aynı gün kıtalara gönderdiği tamimle bölgedeki bütün kıtaların kendi uhdesine bağlandığını bildirdi[7].

2. Ordu'nun 1918 yılının Kasım ayının ortalarından itibaren Konya'ya nakledilmeye başlandığını tahmin ediyoruz. Nitekim yoğun nakil günlerinde, Adana İstasyon Komutanlığı'nın İç Anadolu'ya yapılan yolcu treni seferlerinin kaldırdığını görüyoruz[8]. Bu arada 12. Kolordu Kumandanlığı, Konya Merkez Kumandanlığı'na bir telgraf göndererek; "12. Kolordu'nun merkezi Konya olacaktır. Kolordu Karargâhı'nın yakında hareketi muhtemeldir." diyerek gerekli hazırlıkların yapılması istenildi[9].

Askerî yazışmalardan öğrendiğimize göre; ilk nakil 22 Kasım 1334 (1918) tarihinde yapılması muhtemeldir. Nitekim Adana Menzil Sevkıyat Komisyonu Başkanlığı, Ulukışla Menzil müfettişliğine çektiği 22 Kasım 1334 (1918) tarih ve (239 sayılı) telgrafla içerisinde silâh ve dinamit ile benzeri cephanelerin bulunduğu 42 vagon teçhizatın gönderildiği bildirilmiştir[10]. Yine aynı tarihte uçak ve çeşitli mühimmatların bulunduğu üç vagon askerî teçhizatın gönderildiğini görüyoruz[11]. Yine bu yazışmalardan anladığımıza göre en büyük nakil harekâtı 27 Kasım 1334 (1918) tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu tarihte 12. Kolordu'ya bağlı kıtaların büyük bir kısmı gönderilmiştir. Sevkıyat öyle mükemmel yapılmıştır ki her nakilde sevkedilen askerlerin ve mühimmatların listeleri verilmiştir. Askerlerin isim listeleri doğum tarihlerine göre tanzim edilirken, mühimmat listeleri cinslerine göre tesbit edilmiştir[12]. 28 Kasım 1334 (1918) tarihinde Adana Hat Komiserliği'ne gönderilen başka bir telgrafta 12. Kolordu Karargâhı ile teçhizat ambarında bulunan mühimmatın Konya'ya gönderilmesi için 4

[6] A.T.A.S.E., K. 300, D. 48-4, F. 20.
[7] A.T.A.S.E., K. 300, D. 48-4, F. 20.
[8] A.T.A.S.E., K. 247, D. 35-37, F. 53
[9] A.T.A.S.E., K. 300, D. 48-4, F. 53 (Telgraf tarihi yoktur.)
[10] A.T.A.S.E., K. 239, D. 15-18, F. 35.
[11] A.T.A.S.E., K. 239, D. 15-18, F. 43.
[12] A.T.A.S.E., K. 300, D. 48-4, F. 59-4.

Levent Şahverdi Arşivi

vagon ayrılması istenmiştir[13]. Bu tarihte mezkür teçhizat ile iki sandık tahrip kalıbı ile bir istihkam müfrezesi de gönderilmiştir[14]. Ayrıca 30 Kasım 1334 (1918) tarihinde 10,5 metrelik ağır toplar ile 4 vagon dolusu cephânenin gönderildiğini aynı tarih ve (84 sayılı) telgraftan öğreniyoruz[15]. 12. Kolordu'nun Konya'ya sevki esnasında, sevkıyatın çeşitli kademelerinde her türlü binek hayvanlarından, bu arada petrollerin taşınmasında kağnılardan da istifade edildiğini görüyoruz[16].

12. Kolordu'nun Konya'ya nakil işleminin Aralık (1918) ayının ilk haftalarına kadar devam ettiğini tahmin ediyoruz. Yine bu nakil iki, bazen de üç kademede yapıldığını askerî yazışmalardan öğreniyoruz. Adana'dan gönderilen askerî teçhizat ve personel önce, Ulukışla ve Pazantı'ya, oradan da Konya'ya sevkedilmişlerdir. Üç kademede yapılan sevkıyatlar ise; önce Pozantı'ya getirilen teçhizatlar buradan Ulukışla'ya bilahare de Konya'ya gönderilmiştir. Sevkiyâtın böyle kademeli bir şekilde yapılmasının sebebi; Mütareke'nin uygulamaya konulmasıyla birlikte meydana gelebilecek menfî olayları önlemek istenilmesi ile aşağıda kısaca bahsedeceğimiz zorluklardan olacaktır.

Pozantı ve Ulukışla'ya getirilen askerî teçhizat 1918 yılının Aralık ayı içeresinde Konya'ya sevkine başlanmıştır. Nitekim 20. Kolordu Komutanlığı, 18 Aralık 1334 (1918) tarih ve (537 sayılı) telgrafla Ulukışla'da çok az miktarda cephanenin kaldığını 2. Ordu Komutanlığı'na bildirilmiştir[17].

12. Kolordu'ya bağlı Süvari Bölüğü Yüzbaşı Galip komutasında 4 Aralık 1334 (1918) tarihinde Adana'dan ayrıldı[18]. Bu Süvari Bölüğü ancak 13 Aralık'ta Konya'ya gelebildi[19]. Kolordu'nun Karargâhı ise; önce Ulukışla'ya oradan da 15 Aralık 13345 1918) tarihinde Konya'ya hareket etti[20].

12. Kolordu'nun sadece teçhizatı, personeli nakledilmemiştir. Bu orduya ait 50 kadar binek "presto" ve "mercedes" marka otomobil ile uçaklar, gaz maskeleri, para varlığı da Konya'ya nakledilmiştir[21]. Ayrıca uçak-

[13] A.T.A.S.E., K. 247, D. 35-37, F. 41.
[14] A.T.A.S.E., K. 300, D. 48-4, F. 59-2.
[15] A.T.A.S.E., K. 390, D. 18-b, F. 95 ve K. 239, D. 15-18, F. 62.
[16] A.T.A.S.E., K. 390, D. 18-b, F. 115.
[17] A.T.A.S.E., K. 241, D. 39-10, F. 49 ve K. 306, D. 32(29), F. 14.
[18] A.T.A.S.E., K. 245, D. 26-28, F. 43-3.
[19] A.T.A.S.E., K. 307, D. 1-32, F. 4-6.
[20] A.T.A.S.E., K. 241, D. 27-8, F. 44.
[21] A.T.A.S.E., K. 239, D. 15-18, F. 36.

Levent Şahverdi Arşivi

ların Konya'ya nakledilmesi üzerine Pozantı'da bulunan 2. Ordu'ya ait uçak benzin depolarının da Konya'ya sevk edildiğini 2. Ordu Komutanlığı'nın 23 Kasım 1334 (1918) tarih ve (893 sayılı) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliği'ne çektiği telgraftan anlıyoruz[22].

Hemen hemen iki aydan fazla süren bu sevkıyat esnasında bir çok güçlüklerle karşılaşılmıştır. Bunların başında bu senenin çok soğuk geçmesidir. Ayrıca, askerî yazışmalardan öğrendiğimize göre vagon ve şimendiferler için odun ve kömür sıkıntısı çekilmiştir. Bu sıkıntıyı gidermek için Pozantı ve Ulukışla'da bulunan müfrezeler yakın ormanlardan ağaç kesimiyle görevlendirilmişlerdir[23]. Ayrıca iaşe sorunu çok büyük boyutlara ulaşmıştır. Çünkü o sıralarda çok küçük bir kasaba durumunda olan Pozantı ve Ulukışla'da askerlerin ve hayvanların iaşesinin karşılanması oldukça zordu[24]. Nakil esnasında karşılaşılan en büyük güçlüklerden biri de bazı askerlerin firar etme olaylarıdır. Nitekim sevkıyat esnasında 565 asker firar etmiştir. Bunların bir kısmı yakalanarak birliklerine gönderilmişlerdir[25].

2. Ordu Konya'ya naklinden sonra kendi içinde yeni teşkilâtlanmaya gitti. Önce hemen şunu belirtelim ki 2. Ordu'nun Konya'ya nakline kadar şehirde hiç bir askerî birlik yoktu. Sadece şehrin güvenliğini sağlayan Mevki Kumandanlığı ile asker alma işlemini yürüten Ahz-ı Asker (askerlik şubesi) vardı. Birinci Dünya Savaşı boyunca şehirde Mevki Kumandanı olarak Miralay Yusuf Ziya Bey bulunuyordu[26]. İkinci Ordu Konya'ya yerleştikten sonra Mevki Kumandanlığı ve Levâzım Heyeti lağvedilerek bu görevi 12. Kolordu Komutanlığı üstlendi[27]. Ayrıca Kolordular ile Tümenlerin yerleşimi de şöyle yapıldı: 12. Kolordu'nun Karargâhı Konya merkezi olmasına karşılık, bu Kolordu'ya bağlı 41. Tümen Karaman'a, 56. tümen Akşehir'e yerleştirildi. 20. Kolordu'nun Karargâhı ise Ereğli oldu. Bilahare bu Kolordu Ankara'ya nakledilerek bütün teçhizat ve cephanesi 12. Kolordu'nun emrine verildi[28].

[22] A.T.A.S.E., K. 1, D. 126-2, F. 75.
[23] A.T.A.S.E., K. 1, D. 126-2, F. 75.
[24] A.T.A.S.E., K. 327, D. (3) 8, F. 31 ve 31-1.
[25] A.T.A.S.E., K. 304, D. 23-21, F. 26.
[26] Babalık 23 Şubat 1330 (1914) s. 283.
[27] A.T.A.S.E., K.241, D. 39-10, F.33 ve K. 1, D. 126-2, F.75.
[28] A.T.A.S.E. K. 133, D. 20-487, F.36-10.

Levent Şahverdi Arşivi

2. Ordu'nun Konya'ya nakli ile birlikte komutanlık kademesinde de yeni değişiklikler meydana geldi. Nitekim Nihat (Anılmış) Paşa, İtilâf Devletlerinin İstanbul Hükûmeti'ne yaptıkları baskı sonunda görevinden alındı. Yerine Cemal (Mersinli) Paşa İkinci Ordu Komutanı olarak tâyin edildi[29]. 12. Kolordu Komutanlığı'na da Fahreddin Altay getirildi[30].

2. ORDU'NUN KONYA'YA NAKLİ ÜZERİNE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR: 2. Ordu'nun, Mondros Mütareke'sinin uygulamaya konulması üzerine, acele olarak zor şartlar içerisinde, soğuk kış aylarında ve Konya'da gerekli tedbirler alınmadan nakledilmesi çeşitli sorunları da beraberinde getirdiği görülür. Bunların başında; cephaneler için depo ile subay ve askerler için ev sorunu idi. Çünkü Konya'da daha önce de belirttiğimiz gibi büyük askerî birlikler olmadığı için, ne ordunun cephanesini saklıyacak depolar, ne de askerler için büyük binalar mevcut idi. Bu sebeple şehire getirilen silahlar cami ve medreselere yerleştirildi[31]. Konya'ya getirilen bu cephaneler sadece şehir merkezine değil, merkeze yakın kasabalardaki camiler ile bağ ve bahçelere de yerleştirildiler. Meselâ Meram kasabasındaki bağ ve bahçeler ile Hatıpoğlu camisi bunlardan biridir[32]. Bu durum iki yönlü sorunun ortaya çıkmasına sebep oldu. Bunlardan birincisi; şehirde bulunan ve Mondros Mütarekesi'nin şartlarını uygulamak istiyen işgal kuvvetlerinin özellikle de İngiliz işgal komutanlığının bu silâhlardan haberdar olması ve bunlara el koymak istemeleridir. Nitekim 1 Mayıs 1335 (1919) tarihinde İngiliz İşgal Komutanlığı Konya'ya getirilen 2088 adet Rus tüfeği ile 1816 adet mantin'e el koymak istedi. Fakat 12. Kolordu Kumandanlığı bu silâhların İstanbul'a gönderileceğini bahane ederek bu isteği reddetmiştir[33]. Bundan başka İngilizler 2. Ordu'ya ait olan çok sayıdaki Mercedes ve Presto marka otomobilleri de kendi hizmetlerinde kullanmak istediler. İngiliz İşgal Komutanlığı'nın bu istekleri de bu arabaların "bozuk ve şoförleri olmadığı" bildirilerek reddedildi[34]. Şehirde meydana gelen diğer bir sorun da halkın memnuniyetsizliği idi. Mahallelerindeki cami ve medreselere yerleştirilen cephanelerden, patlayıcı maddelerden rahatsız olan birçok mahalle sakinleri valiliğe resmen şikâyette bulundular. Bunlar, bu cephanelerin mahallerine ve şehir halkına çeşitli yönlerden zararı dokunacağına ina-

[29] Fahreddin Altay, On Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922), İst. 1970, s. 79.

[30] a.g.e.

[31] a.g.e., s. 79.

[32] A.T.A.S.E., K. 312, D. 41-54, F. 25.

[33] A.T.A.S.E., K. 301, D. 19(9), F. 99-12.

[34] A.T.A.S.E., K. 77, D. 112-126, F. 35 ve K. 179, D. 7-77, F. 123.

Levent Şahverdi Arşivi

nıyorlardı[35]. Yine Meram kasabası halkı da 12. Kolordu Komutanlığı'na ve Valiliğe müracaat ederek, hem bağ ve bahçeleri ile camilerde bulunan cephanelerin taşınmasını, hem de askerlerin ekili bahçelere zarar verdiklerini belirterek Meram kasabasına yerleştirilmemesini istediler.

Kasaba halkının valiliğe gönderdiği telgraf şöyledir:

"Sadaret-i Uzmaya *19 Aralık 1334*

Konya'da sakin 60 bin nüfusun yegane sayfiyesi olan kamilen escar-ı müsmireyi bağ ve bahçeleri havi bağ-ı Meram'a bu kerre buraya vurud eden efrad-ı askeriyenin yerleştirilmekle ve asırlarca masraf ve emeklerle meydana getirilen mahfedilmekde olduğu muşahade edilmektedir. Nihayet Seferberlikten beri hükûmet-i seniyenin her türlü emir tekliflerini müftehir ifa etmiş ve bu uğurda yüzbinlerce evladı feda etmiş olan ve sayfiye olmak üzere gayr-ı mezbut bir tarzda inşaa olunarak esasen hiç bir maksadı temin edemiyecek olan Meram'a asker yerleştirilmesi keyfiyetinden sarf-ı nazar olunarak, zaten kuytu ve asker ikâmetine elverişli ve mahrukatı havi cibale karib bulunan ve bu sebeple seferberlik esnasında asker ikame edilegelen ve tahribata maruz olması dahi mümkün olmayan Sille nahiye merkezi gibi mahallerde ikamesi esbabının temini ve kanunen hiç bir ferdin rızası istihsal kılınmaksızın emlâkine vaziyed-i memnu edildiğinden şu mühimme-yi kanun temami-yi muhafazasıyla şu muameleden pek meyus bulunan binlerce sayfiye teşebbusatın binihaye bahçevanlıklar ve memleketin sebzevat ihtiyacını temin etmekle geçinen teba'yı sadıkanenin me'yusiyyetinden vikayesini, makam-ı Hilafet-i Kübraya ve Hükûmet-i seniyelerine fard-ı ihlânın ve sadakatımız iclasıyla kemal-i ehemmiyetle niyaz eyleriz.

Halil Ağa Zade Cemil — *Hacı Muhsin Efendi Zade Şükrü*

Tahir Paşa Zade Cevdet Tahir — *Derviş Bekir Zade Mehmet*

Nakib Zade Tevfik — *Nakib'ül Eşraf Mehmet Veli"*[36]

2. Ordu'ya bağlı 12. Kolordu 1920 yılının Temmuz ayına kadar Konya'da kaldı. Bu tarihte, Afyonkarahisar'ın cepheye daha yakın olması ne-

[35] A.T.A.S.E., K. 309, D. 53-39, F. 9-5.

[36] A.T.A.S.E., K. 301, D. 19-9, F. 92-6. ve K. 42, D. 27 (161), F. 118-76 Daha Geniş Bilgi İçin Ahmet Avaı as, Millî Mücadele'de Koı ya, Selçuk Üı i. Sosyal Bilimler Eı stitüsü (Basılmamış Doktora tezi). Konya 1988, s. 81-83.

Levent Şahverdi Arşivi

deniyle Batı Cephesi Komutanlığı'nın emri ile 12. Kolordu Karargâhı'nın bu vilâyete nakli uygun görüldü[37]. Kolordu'nun Afyon'a taşınmasına rağmen, Konya vilâyeti 12. Kolordu'nun mıntıkasında kalmaya devam etti. Kolordu Karargâhı 20 Temmuz 1336 (1910) tarihinde trenle Afyonkarahisar'a gece saat 12.00'de hareket etti. Sevkiyatın gece yapılmasına rağmen, Konyalılar büyük bir sevgi gösterileriyle uğurladılar[38].

2. Ordu ile 12. Kolordu'nun Konya'ya nakledilmesinin en büyük etkisi, şüphesiz şehir halkının Kuva-yı Milliye'ye kazanılmasında oynadığı roldür. Çünkü 1918-1919 yıllarında şehir henüz Millî Mücadele saflarına tam olarak katılmamıştı. Konya'da vâli olarak bulunan Cemal Bey, İstanbul Hükûmeti yanlısı idi. Halbuki ordu komutanları Kuva-yı Millîye-ye taraftar idiler. Bu durum şehirde, İstanbul Hükûmeti yanlısı mülkî amirler ile askerî makamlar arasında sürtüşmelerin meydana gelmesine sebep oldu[39]. Bu sürtüşmeler sonucunda özellikle 2. Ordu'nun üst kademesinde sık sık komutan değişikliği meydana geldi. Bu durum, Kuva-yı Milliye aleyhtarı olan vâli Cemal Bey'in Konya'yı terkine kadar devam etti (25-26 Eylül 1919).

12. Kolordu'nun Afyonkarahisar'a nakline kadar gerek, 2. Ordu'da gerekse, 12. Kolordu'da şu şahıslar komutanlık yapmışlardır.

İKİNCİ ORDU

Komutanın Adı	*Başlama Tarihi*	*Ayrılışı*
1 — Nihat Anılmış	*Adana'da bulunduğu sırada*	
2 — Cemal (Mersinli) Paşa	*1919*	*1 Temmuz 1919*
3 — Selahaddin Bey (vekil)	*1 Temmuz 1919*	*Ekim 1919*
4 — Ali Sait Paşa	*11-12 Eylül 1919*	*21-22 Ekim 1919*
5 — Kara Sait Paşa	*Hiç göreve başlayamadı.*	

12. KOLORDU

Komutanın Adı	*Başlama tarihi*	*Ayrılışı*
1) Albay Fahreddin	*7 Mayıs 1918*	*12 Nisan 1919*
2) M. Selahaddin Bey(vekil)	*Nisan 1919*	*11-12 Eylül 1919*
3) Ali Sait Paşa	*11-12 Eylül 1919*	*21-22 Eylül 1919*
4) Albay Fahreddin	*25 Ekim 1919*	*?*

[37] A.T.A.S.E., K. 642, D. 3-4, F. 4.

[38] Öğüt, 21 Temmuz 1336 (1920) s. 413.

[39] Ahmet Avanas, Millî Mücadele'de Konya s. 101-122.

Levent Şahverdi Arşivi

PARİS KONFERANSI'NDAN SEVR'E TÜRKİYE'NİN PAYLAŞILMASI MESELESİ

SUAT AKGÜL

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı boyunca Müttefik ülkeler, birçok vesile ile Türkiye'ye veya merkezî güçlere ait bölgenin ilhakı yönünde herhangi bir istekleri bulunmadığını, amaçlarının bir yayılmadan çok Türk ve Almanların kötü yönetimindeki (!) halkların özgürlüğü olduğunu bildirdiler. A.B.D'lerinin savaşa girmesi bu düşünceye daha da önem kazandırdı[1]. A.B.D.'leri Başkanı W.Wilson 8 Ocak 1918 yılında "Ondört Madde"sini ortaya attığında, savaş sonrası oluşacak dünyada nüfuz bölgeleri elde ederek önemli bir güç haline gelmek istiyordu.

Özellikle Wilson'un 12. maddesi Türkiye açısından da büyük bir öneme sahipti. Bu madde şöyleydi, "Türkler'e ait olan kesimden Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet haklarından emin olarak istifadesi temin edilmeli fakat Osmanlı hâkimiyeti altında olan diğer halkların da hayatlarından emin olarak bağımsız bir usul dairesinde ilerlemeleri teminat altına alınmalı ve Çanakkale bütün milletlerin ticaret gemilerine devletlerin garantisi altında açık bulunmalıdır."

Dünya savaşı sonuçlandığında üç önemli olayı da beraberinde getirdi. Bunlardan birincisi Amerika'daki gelişmiş endüstri ile aynı ayardaki İngilizler'in kurduğu petrol endüstrisinin geniş hesaplar içinde olmaları. İkincisi Amerika'nın kendi kaynaklarını kullanmayıp dış kaynaklara yönelmesi ve bunun sonucunda da Avrupa'daki güçleri uyandırması. Üçüncü olarak; savaş sonrasında Ortadoğu'da yeni politikalar oluştu. Böylece Güdümlü Sistemler ve Batılı güçlerin bu bölgede kullandıkları çeşitli oyunların gelişmesine ve çoğalmasına sebep oldu[2].

Ortadoğu ve Türkiye konusu büyük anlaşmazlıklara yol açan sorunlarda çok önemli bir yer tutmaktaydı.

[1] H.W.V. Temperley., A History Of the Peace Conference Of Paris Vol, VI London 1924, s. 500.

[2] Stephen Hemsley Longriss, Oil the Middle East its Discovery and Development, Oxford University Press, London 1961, s. 34.

Levent Şahverdi Arşivi

Barış konferansında Asya'da yeni kurulacak bir Türk Devleti ve ayrı ayrı ortaya çıkacak Ermeni, Kürt, Arap, Mezopotamya, Suriye ve Hicaz Devletleri problemi vardı. Barış Konferansı; bir taraftan Türkiye'yi, Fransa, İngiltere, Rusya ve İtalya arasında bölen gizli anlaşmalar, diğer taraftan da İngiliz'lerin Araplara verdiği taahhütler karşısında kaldı.

Rus İhtilâli, gizli anlaşmaların açıklanıp yayınlanması ve A.B.D.'lerinin savaşa katılması ile Avrupa ve Dünya politikasına yeni bir tavır geldi.

Bu yüzden de Konferansta Kuvvetler arasında bir anlaşmazlık ortaya çıktı[3].

Paris Barış Konferansı Ocak 1919'da toplandığı zaman bütün kuvvetler (Rusya hariç) Türkiye'nin parçalanması gerektiğinde hemfikirdiler. Boğazlar uluslararası bir duruma getirilecek, Ermenistan, Suriye, Filistin ve Mezopotamya Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılacaktı. Özellikle Fransa ve İngiltere arasında Anadolu'nun hangi bölgelerine sahip çıkılacağı konusunda çetin anlaşmazlıklar da çıktı[4]. Bu arada Lloyd George Türkiye'den koparılacak bu bölgelere bir yenisini daha ekledi. Bu da "Mezopotamya ve Ermenistan arasında kalan Kürdistan" idi[5]. Böylece İngilizlerce ortaya atılan Kürdistan'in, Türkiye'den koparılması konusu diğer devletler tarafından hemencecik kabul gördü[6].

I. TÜRKİYE'NİN PAYLAŞILMASI MESELESİ

Dünya savaşının başlamasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nu hasta adam olarak niteleyip ölümüyle mirasını paylaşmayı bekleyen Avrupa büyük devletleri, bu projelerini karşılıklı anlaşmalarla uygulama sahasına koydu. Bu gizli anlaşmalarda sadece müslüman olmayan bölgelerin taksimi değil, Anadolu'nun da taksimi öngörülüyordu.

Mart 1915'de Fransa, İngiltere ve Rusya İstanbul Anlaşması ile boğazdan ticaret gemilerinin serbestçe geçmelerini sağlarken İstanbul'da serbest şehir olacaktı. Ayrıca birçok bölge Türk yönetiminden koparılacaktı. 26 Nisan 1915'de bu devletlere İtalya'da katılarak Londra anlaşması imza-

[3] Harry Howard, The Partition of Turkey 1913-1923'den bir bölümü çeviren Müge Yılmaz: B.T.T.D. sayı: 35 ve 36 1970, s. 35.

[4] a.g. çeviri, s. 36.

[5] a.g.ç., s. 38.

[6] Paul C. Helmreich, From Paris To Sevres, Columbus 1974, s. 26-27.

Levent Şahverdi Arşivi

landı. Oniki ada ve Libya İtalya'ya vadediliyordu[7]. Mayıs 1916'da İngiltere, Rusya ve Fransa'nın katılımıyla Sykes-Picot anlaşması imzalandı. Anlaşmaya göre Türkiye'nin doğusu Rusya'ya, Suriye ve Adana Fransa'ya Güney Mezopotamya ve Bağdat İngiltere'ye verilecekti. İngiltere ve Fransa'nın güdümünde bir Arap konfederasyonu kurulacak, Kutsal yerler anlaşma devletlerinin kararıyla ayrı bir rejime sokulacaktı. Son olarak Nisan 1917'de İngiltere, Fransa ve İtalya arasında St.Jean de Maurienne Anlaşması imzalandı. Anlaşmayla İtalya'ya Güney Anadolu'da bir takım imtiyaz bölgeleri veriliyordu[8].

A.B.D. Monroe Doktrini dolayısıyle kendi kıtasına çekilip kaldığından, Avrupa sorunlarıyla pek ilgilenme imkânını bulamamıştı. Bu paylaşma girişimlerinden hisse sahibi olamamışlardır. Ancak bu anlaşmalardan Wilson'un ve müşaviri Albay House'un haberleri vardı[9]. Rusya'nın Bolşevik ihtilâliyle bu anlaşmalar zincirinden kopması, İtalya'nın da özellikle İngilizler tarafından ileride kendilerine problem çıkarabileceği gerekçesiyle dışlanması, bu devletlerin yerine A.B.D.'ni ve Yunanistan'ı getirmiştir. Bu ittifak zinciri, savaş sonrası dünyasının oluşmasında tek etkin güç olacaktır. Önce Mondros Ateşkes Andlaşmasında sonra da Paris Barış Konferansında bu güçlerin yönlendirdiği görüşler ve ilkeler etkili olmuştur.

II. PARİS BARIŞ KONFERANSI'NDAN SEVR'E ERMENİSTAN ve KÜRDİSTAN MESELESİ

a. İngiliz Politikası

İngiltere ilk plânda Rusya ile Türkiye arasına bir set çekmek istiyordu. Bunun için de Ermenistan'ın bir manda yönetimiyle kontrol altında tutulmasını ve bu mandanın da A.B.D'ne verilmesini istiyordu[10]. Böylece İngiltere, Fransa, Rusya ve Türkiye'nin arasına A.B.D'nin bir tampon olarak konulması[11] İngilizler'in bölgeye nüfuz etmelerini daha da kolaylaştırabilecekti. Ayrıca İngiltere ekonomik sebeplerden dolayı Ermenistan'a yapamadığı yardımı Amerika kanalıyla gerçekleştirmiş olacaktı.

[7] Yılmaz Altuğ, Türk Devrim Tarihi Dersleri, İstanbul 1980, s. 3-4.

[8] Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1987, s. 135-136.

[9] Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi 1838'den 1995'e, İstanbul, 1981, s. 302 ve Laurance Evans, Türkiyenin Paylaşılması, Çev; Tevfik Alanay, İstanbul 1971, s. 28-29.

[10] John de Novo, American İnterests and Policies in the Middle East 1900-1939 İstanbul Minneopolis 1963, s. 118.

[11] Abdülahat Akşin, Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi C.I. İstanbul 1966, s. 72.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz Başbakanı Lloyd George, Ermeniler'in "olağanüstü zekâ" ya sahip olduklarını ve 40 bin kişilik bir ordu kurarak kendilerini bizzat savunmaları gerektiğini, İngiltere'nin o zaman Ermeniler'e silah ve malzeme yardımı yapacağını belirtti. Böylece hem İngilizler hem de müttefikler bu ordunun yetiştirilmesini memnumiyetle üstlenirlerdi[12]. Barış Konferansı boyunca İngiliz diplomatları Yunan ve Ermenilerin bütün iddialarını gönüllüce kabul ediyorlardı. Lloyd George Türkiye'den alınacak topraklara bir yenisini daha ekledi. Bu bölgenin Ermenistan'dan farklı bir özellik gösterdiğini fark edememişti. Ermenistan'ın burayı da içine alacağını sanıyordu. Sözünü ettiği bu bölge Mezopotamya ve Ermenistan arasında kalan Kürdistandı. Sonuçta bütün güçlü devletler Türk devletinden; Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın tamamen ayrılması konusunda anlaştılar[13].

Kürtlerin mandaterliğini İngiltere üzerine almak istiyordu. Böylece İngiliz nüfuz alanı olan Mezopotamya ve İran'da yeni bir koz elde etmiş olacaktı. Rusya'ya karşı duvarın tamamlanması, Kürtler'in Türkler'e hatta Araplar'a ve İran'a karşı kullanılması mümkün olabilecekti[14].

Türkiye'den alınacak toprakların listesine Kürdistan'ın da katılması İngilizlerin yeni politikalarının bir göstergesiydi. Hatta İngilizlerce 1918 yılında yaz aylarında İngilizlerin gözetiminde bağımsız bir Kürt devleti kurulması göz önüne alınmıştı. Böylece Türkiye'nin Ermenistan ve Mezopotamya arasındaki bölgeyi muhafaza etmesi önlenecekti. Dahası burası İngiltere ve Musul arasında bir supap teşkil ettiği gibi aynı zamanda petrol bölgeleri için de tampon bölge durumundaydı. İngiliz Sivil Komiseri Arnold Wilson 1919'un Ocak ayına kadar İngilizler'in rehberliği altında Lider rolündeki kabileler arasında bulunduğunda "İngilizlerin yardımı ile bağımsız bir Güney Kürdistan Devleti kurmakla görevlendirildi. A.Wilson ise esas çözümün Kürdistan'ın otonom bir bölge olarak Mezopotamya ile birleşmesinde yattığını belirtti"[15].

Paris Barış Konferansı'ndaki askerî temsilciler bir rapor hazırlayarak Konferans "Onlar"ına 5 Şubat 1919'da sundular. Rapor İngiliz birliklerinin Filistin ve Mezopotamya'yı işgal etmesini ve İtalya'nın Kafkas bölgesini ve Konya civarını işgaline izin verilmesini sağlıyordu. Suriye (Kilikya ve

[12] Ömer Kürkçüoğlu, Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926, Ankara 1978, s. 67.

[13] Harry Howard, a.g.e., s.398 ve Paul Helmreich, a.g.e, s. 26-27.

[14] Abdülahat Akşin, a.g.e., s. 74.

[15] Paul Helmreich, a.g.e., s. 27-28.

Levent Şahverdi Arşivi

Filistin hariç) Adana, Halep, Humus, Şam demiryolu Fransız birliklerince işgal edilecekti. Eğer Ermenistan ve Kürdistan bölgelerinin işgali ihtiyacı ortaya çıkarsa ve Milletler Cemiyeti isterse Amerika bu bölgelere birliklerini gönderebilecekti. Ancak 1919 sonbaharına kadar bölgeleri paylaşma kararına varılamadı[16]. 12 Eylül 1919'da yapılan toplantıda L. George bağımsız bir Kürdistan kurulmasına Türkler'in izin vereceği taahhüdünde bulundu[17].

San Remo'da hazırlanan tasarıda ise; yalnızca Trabzon ve Erzurum'la kalmayıp, denize de kıyısı olan bir Ermenistan kurulması isteği ağırlık kazındı[18]. Ermenistan'ın mandaterliği konusunda Amerika'nın isteksizliği İngilizler tarafından burukluk ve serzenişle karşılandı. A.B.D'nin Ermenistan konusunda takındığı tavır dokunaklı bir yorumla karşılık buldu[19].

Ancak Wilson'un Amerika'ya dönmesi üzerine Konferanstaki etkisini tamamen güçlendiren İngiltere, bütün proje, plân ve çalışmalarını Sevr Andlaşmasına taşıdı ve orada kabul ettirdi. Sevr Andlaşmasında özerk bir Ermenistan ve Kürdistan'a yeşil ışık yakıldı.

Ermenistan konusunda Amerikan mandaterliği öngörülürken Amerika'ya da atlama taşı olabileceği bir yer verilecekti[20]. Kürdistan'ı da denetimi altında tutan İngiltere bölgede en etkili güç haline geliyordu.

b. Amerikan Politikası ve Wilson Prensipleri'nin Etkisi

Wilson Prensipleri'nin 12. maddesinde, muhtariyetleri sağlanacağı vaad edilen kavimlerin başında Ermeniler geliyordu. Wilson bu maddede bunu açıkça belirtmemekle beraber, Amerika'da Ermeniler lehine yapılan propagandalar ve onlara yapılan maddi yardımlar, hatta ileri gelen devlet adamlarının Ermeniler lehindeki çabaları, Ermenilerin muhtariyetleri sağlanacak kavimlerin başında geldiğini gösteriyordu. Wilson, Paris Barış Konferansı'na hareket etmeden on gün önce (7 Şubat 1919'da) Temsilciler Meclisinde E.C.Little adlı bir milletvekili, Ermeniler lehinde ve Türkler aleyhinde uzunca bir konuşma yaparak Ermeniler'in, Türkler'in idaresinden kurtarılmasını, bunların Amerika tarafından himaye edilmesini istemişti.

[16] a.g.e., s. 28-29-30.

[17] Harry Howard, a.g.e, s. 23.

[18] Harry Howard, a.g.e., s. 24.

[19] Paul Helmreich, a.g.e., s. 306-307.

[20] Winston Churchill, The World Crisis The Aftermath, London 1929, s. 374-37.

Levent Şahverdi Arşivi

Wilson, Barış Konferansına gelince Boğazlar projesi gibi Ermenistan'ın bir manda altında bulundurulması fikri de tasvip gördü. Wilson'un düşüncesine göre Milletler Cemiyeti mandası altında bulundurulacak olan Ermenistan şu bölgeleri ihtiva ediyordu:

"Ermeniler Van gölünün kuzeyinde küçük bir sahada, Kars ve Erivan'dan maada her yerde azınlıktadırlar. Nüfüsun % 30 ve 35-den fazlasını meydana getirmezler. Ermenilerin binlercesi sürülmüş, katledilmiş ve tabiat felâketlerine uğramış, bundan dolayı nüfusları azalmıştır. Aynı zamanda onlar beynelmilel entrikalara da hedef olmuşlardır. Haritada görülen hudutlar tabii hudutlardır. Bu hudutlar arasında kurulacak Ermenistan'a iktisadi hayatları için Karadeniz ve Akdeniz'de olmak üzere iki çıkış noktası verilmelidir.

Ahlat, Kars, Erivan ve Kilikya Ermeni bölgesidir. Ayrıca Ermenilerin bir avantajı da Trabzon'un kendilerine verilmesi ile oradaki Rumlarla birleşerek çoğunluğu teşkil etmesidir." [21]

Görüldüğü gibi Trabzon'u da içine alan büyük bir Ermenistan özellikle Amerikanın mandası altına alınarak önemli bir imtiyaz bölgesi ele geçirilmek isteniyordu. Aslında bu durum Wilson'un kendi tespit ettiği prensiplere de aykırı bir durum arzediyordu. Wilson çoğunluk esasına dayanmasını istediği savaş sonrası düzenlemelere yine kendi çizdiği zorlama sınırlarla ters düşüyordu. Bir taraftan da Trabzon bölgesine Amerikan Yakındoğu Yardım Teşkilâtı ve Amerikan Konsolosluğu kanalıyla Ermeni nüfusu kaydırması yapılıyordu. Bundan amaç bölgede nüfus yoğunluğu ile birlikte baskı gruplarının oluşturulmasıydı[22]. Amerikan kamuoyu da Ermenistan mandası konusunda harekete geçiriliyordu. Bunlardan en önemlisi İstanbul Robert Koleji Müdürü Dr. Gates'in Barış Konferasına gönderdiği mektupdur. Gates bu mektubunda, Ermeniler ve Rumlarla birlikte kötü idare edilen Türklerin de kurtarılması gerektiğini belirtiyordu[23].

Paris Barış Konferası'nda görevle Türkiye'ye tahkik için gönderilen Charles Orane ve Curchill King heyeti de konferansa bir rapor sunarak, Türkiye'de yapmış oldukları araştırmalardan sonra edindikleri kanaata

[21] Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920, Giresun 1972, s. 18.

[22] Tevfik Bıyıklıoğlu, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1962 s. 173.

[23] Mine Erol (Sümer), "Robert Koleji Müdürü Dr. Gates'in Paris Sulh Konferansı Dolayısıyle Gönderdiği Bir Mektup" A.Ü.D.T.C.F., Tarih Araştırmaları Dergisi c. II, sayı: 2-3.

Levent Şahverdi Arşivi

göre A.B.D'nin yalnızca İstanbul ve Ermenistan değil Suriye ve Filistin de dahil olmak üzere bütün imparatorluk topraklarını kapsayacak bir manda yönetimi kurulmasının uygun olacağını belirtiyorlardı[24].

Ermenistan'ın A.B.D. tarafından manda yönetimine alınmasını daha çok üzerlerinden maddî ve ekonomik sorunların kalkacağı gerekçesiyle İngiltere ve Fransa istemekteydi. Aslında Amerika da bu problemli bölgeye pek el atmak istemiyordu[25]. Fakat Amerika kendileri için Ermenistan'ın atlama taşı olacak bir yerde bulunmasını istiyordu[26]. İşte bu yüzden Amerika sadece hissi yakınlıktan ve kamuoyu baskısından değil, yeni oluşacak bir dünyada iyi bir ekonomik çıkar kapma isteğinden Ermenistan'ın himayesi konusuna büyük önem vermiştir[27].

A.B.D.'leri bir Ermeni Devletini ve onun manda yönetimini menfaatlerine ve prensiplerine daha uygun gördüğünden bölgede başka bir gücün varlığını istemiyordu. Özellikle de İngilizlerin arka çıktığı Kürdistan konusunda A.B.D'leri, Ermenileri, tehdit eden güçlerden birisinin kürt grupları olduğuna inanıyordu[28]. Ancak buna rağmen Ermenistan sınırına dahil edileceklerin dışında Doğu Anadolu'daki dört vilayetin bir Kürt devleti olarak İngilizlerin himayesine bırakılmasına ses çıkarmadı[29].

İngilizlerin himayesinde bir "Kürdistan"a ses çıkarmayan Amerika'ya, Sevr Andlaşmasında Ermenistan'a özerklik tanınması ile atlama taşı olacak bu yerde hâkimiyet imkânı sağlanmıştır[30].

C. Fransız Politikası

Mondros Mütarekesi'nden sonra Fransız birlikleri Kilikya bölgesini işgale başladıklarında kendilerine 3 Ermeni taburundan oluşan bir güçle yardımda bulunuldu. Fransız Georges Picot "Suriye ve Ermenistan Yüksek Komiseri" unvanı ile Kilikya'ya geldi[31]. Mersin, Antep, Maraş, Urfa, Tarsus, Adana ve Pozantı bölgeleri Ermeni intikam birlikleri ile tamamen işgal edildi[32].

[24] Osman Ulagay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1971, s. 52.

[25] Paul Helmreich, a.g.e., s. 201.

[26] Winston Churchill, a.g.e., s. 374.

[27] J.de Novo, a.g.e., s.127.

[28] Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İst, 1982 s. 182-196.

[29] a.g.e., s. 196.

[30] Winston Churchill, a.g.e., s. 374.

[31] Yahya Akyüz, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922 Ankara 1988, s. 179.

[32] Ali Kemal Meram, Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi, İstanbul, 1969, s. 231.

Levent Şahverdi Arşivi

Ermeniler'den oluşan bu birliğin temeli Fransız Başbakanı Briand tarafından 1916'larda atılmıştı. Ermeni Alayı dünyanın dört bir tarafından gelen 5-6 bin Ermeni gönüllüsünden oluşuyordu. Fransa böyle bir olayı Ermenileri Kilikya'nın kurtuluşuna iştirak ettirmek ve böylece onların millî emellerinin gerçekleşmesi için yeni deliller ve destekler sağlamak maksadıyla olaya dahil ediyorlardı. Ermeni gönüllüleri Fransız bayrağı ve üniforması ile Türkler'e karşı çarpışıyorlardı. Ayrıca Fransızlar idari işlerde ve memur, polis, demiryolları, posta vs. gibi hizmetlere Ermeniler'i atamışlardı[33].

Kısacası Fransa, Mondros Mütarekesinden sonra Paris Barış Konferansı süresince Kilikya'da-Fransız Generali Gourad'un deyimiyle-"Ermeni politikası" izlemişti[34].

King-Crane Komisyonu Paris Barış Konferansı'na verdiği raporda Kilikya'nın da Ermenistan'a bağlanmasını istemişti[35]. Fransızlar İngilizler gibi Trabzon'dan Kilikya'ya uzanan, Ermenileriin devlet isteklerini pek gerçekçi bulmuyorlar bu yüzden bölgenin A.B.D.'leri mandasına alınmasını istiyorlardı[36].

Clemenceau Ermenilerin bir Cumhuriyet olmasını, hatta ne istiyorlarsa verilmesini desteklemekle beraber aslında bu konuda tek başına bir taahhüde girmek istemiyordu. Bundan dolayı Fransa, İngiltere ve İtalya ile birlikte uluslararası bir fon oluşturmaya çalışıyordu. Bu konuda kendi yardımlarının yetmeyeceği, başka devletlerin de katılması isteniyordu[37]. Ancak asıl amaçları ise A.B.D'lerinin yardımının sağlanmasıydı.

Clemenceau, Kilikya üzerinden Ermenistan'a ancak 12 bin Fransız askeri gönderebileceğini bildirince, A.B.D. Başkanı Wilson Ermenistan mandasını üzerine almayı kabul etti[38]. Fransız Dışişleri Bakanı Polk, Fransa'nın Ermenistan'a yardımını "Anadolu'ya bir çeşit adım atma" olarak nitelendiriyordu[39].

11 Ağustos 1919'da Balfour memerandumuna göre İngiltere Ermeniler'i koruma sorumluluğunu üzerine alan Fransız birliklerinin Ermenis-

[33] Yahya Akyüz, a.g.e., s. 181.
[34] a.g.e., s. 180.
[35] Laurance Evans, a.g.e., s. 154.
[36] Paul Helmreich, a.g.e., s. 201.
[37] a.g.e., s. 203.
[38] Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 65.
[39] Laurance Evans, a.g.e., s. 183.

Levent Şahverdi Arşivi

tan'a gönderilmesini kabul etmiştir. L.George bu Memerandumu 13 Eylül'de özel bir buluşmada Clemenceau'ya sundu[40]. Amerikan senatosunda aynı tarihlerde Ermenistan'a Fransız birlikleriyle veya müstakil olarak Amerikan birlikleri gönderilmesi gündeme getirildi. Bu öneri kabul edilmemesine rağmen Amerikan Ermenilerine Ermeni ordusuna katılma izni verildi. Bu arada Fransızlar Kilikya'da Maraş, Urfa ve Antep'e doğru ülke içine girmeye başlamıştı. Fransız birlikleri içindeki askerlerin çoğu "Doğu Lejyonu"na katılan Ermeniler'di[41].

Ancak güneydeki Türk direnişi ve Millî Mücadele hareketinin başarıya ulaşmaya başlaması Fransız birliklerini tehdit eder hâle geldi. Öte yandan İngilizler, Paris Barış Konferansı boyunca ve Sevr Andlaşmasının etkisiyle Fransızları yeni arayışlar içine itti. Sevr'de Fransa'ya beklentisinden daha küçük ve önemsiz bölgelerde imtiyazlar verilmesi Fransız kamuoyunda olumsuz etkiler yaptı. Bu durum Fransızları ister istemez Türk Milliyetçileri ile irtibat kurma yollarını aramaya ve kendileri için makul anlaşmalar yapmaya sevk etti.

ç. Ermeni Faaliyetleri

Ermeniler Mondros Mütarekesinden sonra Paris'teki Barış Konferansı'na üç propaganda heyeti gönderdiler. Bunlar Bogos Nubar Paşa'nın "Avrupa Millî Ermeni Delegasyonu" başkanlığında "Ermeni Cumhuriyeti Delegasyonu" ve Ermeni Patriği Terzian'ın başkanlığında din adamlarından kurulmuş bir delegasyondu[42].

Öte yandan Ermeniler'in isteklerini ve meselelerini ortak bir duyguyla dünya kamuoyuna duyurmak maksadıyla Ermeni Matbuat Cemiyeti kuruldu[43]. Eski Patrik Zaven Efendi de Osmanlı İmparatorluğu içinde ve dışında çeşitli faaliyetlerde bulunarak Ermenilerin Barış Konferansında, önemli tavizler almasına çalıştı. Ermeni temsilcileri tarafından Paris ve Londra'da çeşitli görüşmeler yapıldı[44]. 24 Şubat 1919 tarihinde Paris'te Ermeni Birliği Kongresi toplandı ve bu toplantı iki ay sürdü[45].

[40] a.g.e., s. 215.

[41] a.g.e., s. 259.

[42] Yahya Akyüz, a.g.e., s. 126.

[43] Mehmet Ali Ayni, Milliyetçilik, İstanbul 1943, s. 360.

[44] a.g.e., s. 362.

[45] Esat Uras, a.g.e., s. 657.

Levent Şahverdi Arşivi

26 Şubatta iki Ermeni delegesi Bogos Nubar ve Aharonian konsey önünde isteklerini ayrı ayrı açıkladılar. Ermenilerin devlet kurmak istedikleri bölgeler şu şekilde konseye açıklandı.

1 — Kilis ile Kozan, Cebel-Bereket, Adana ve İskenderun'u içine alan Maraş Sancağı,

2 — Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Harput, Sivas vilayetleri ile Karadeniz'e açılan bir kapı olması için Trabzon'un birleşmesi.

3 — Erivan Tiflis'in güneyi, Elizabetpol (Gence) ve Ardahan'ın kuzeyi hariç Kars'ı içine alan Kafkas Ermeni Cumhuriyeti.

Bu yöreler Türkiye'den ayrılacak ve yirmi yıllık bir süre için manda altına alınacaktı[46].

Ermeniler isteklerini gazeteler, broşürler, kitaplar, dostluk ve yardım cemiyetleri ve Paris, Marsilya gibi kendi topluluklarının da kalabalık olduğu büyük merkezlerde düzenledikleri konferanslarla, Yunan propagandası ile işbirliği yaparak kamuoyuna duyurmaya, benimsetmeye uğraştılar[47].

A.B.D'nde ise bir Ermeni gönüllü ordusunun oluşturulması ve Ermenistan'a yardım konusunda "Yakın Doğu Yardım Teşkilatı", Ermeni cemiyetler tarafından destekleniyordu[48]. Kilikya'daki Fransız kuvvetlerine de Ermeni Cemiyetleri kanalıyla askerî destek veriliyordu[49]. Böylece kurmaya çalıştıkları Kilikya'yı da içine alan Büyük Ermenistan'ın gerçekleşmesine çalışıyorlardı. Ermenilerin Paris'teki siyasî mücadeleleri sürerken, Amerikan kamuoyu da Ermeniler yönünde etkileniyor, "doğu lejyonu"nun Ermeni güçlerince desteklenmesi sağlanmaya çalışılıyordu.

Diğer yandan da kendilerine karşı sürekli bir tehdit olduklarına inandıkları Kürtlerle irtibat ve anlaşma sağlanıyordu. 20 Kasım 1919'da Barış Konferansına, Ermeni Millî Delegasyonu Başkanı Bogos Nubar, Ermenistan Cumhuriyet Delegasyon Başkan Vekili Dr. H. Ohanciyan ve Kürt Millî Delegasyonu Başkanı Şerif Paşa imzasıyla "Birleşik Bağımsız Ermenistan ve Bağımsız Kürdistan" konusunda bir önerge sundular[50]. Böylece

[46] Harry Howard, a.g.e., s. 40.

[47] Yahya Akyüz, a.g.e., s. 129.

[48] Tevfik Bıyıklıoğlu, a.g.e., s. 173.

[49] Yahya Akyüz, a.g.e., s. 181.

[50] Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri, Stockholm 1986, s. 165.

Levent Şahverdi Arşivi

müttefik güçlere ortak ve anlaşmış bir şekilde hareket ettikleri intibaı verilmek isteniyordu.

A.B.D. Fransa ve Yunanistan'ın desteğini sağlayan Ermeniler, Kürt gruplarıyla da bir takım müşterek konularda anlaşmışlardı.

İngilizleri de yanına çeken Ermeniler yine İngilizlerin yardımıyla bir Amerikan manda yönetimine doğru yönlendiriliyorlardı. Ermeni örgütleri İngilizlerin tam desteğini elde etmek maksadıyla çeşitli senaryolar düzenliyorlardı. Mart 1920'de İstanbul İngilizler tarafından işgal edildiğinde, İngiliz askerlerinin geçtiği yollara dizdirilen çok sayıdaki Ermeni çocuklarına İngiliz Millî Marşı söylettirilmiştir. 19 Nisan 1920'de İngiliz Dışişleri Bakanlığına Amerika Ermeni Ulusal Birliğinden gönderilen bir telgrafta, Kilikya'ya 5 veya 10 bin gönüllü yollamaya hazır oldukları, kendilerine yardım edilmesi istenmekteydi[51].

Ermeni istekleri büyük oranda kabul görmekle beraber Sevr Anlaşmasında kendilerine Wilson'un sınırlarını çizeceği bir bölgede özerk yönetim hakkı tanındı.

Churchill, Ermenilere gösterilen ilgi konusunda müttefikleri eleştirmektedir. Churchill "Ermenilerin ihanetleri belirtilmemişken, bütün barış konferansı boyunca Türkiye çok acımasız olarak eleştirilip kararlar değiştirilmiştir. Adalet ters yöne işletilmiştir" demektedir[52].

Ermenilerin isteklerini elde etmeleri durumunda birçok devletin menfaati olacağının düşünülmesinden başka, Ermeni örgütlerinin de önemli etkisi ve payı olmuştur.

d. Kürt Cemiyetlerinin Faaliyetleri

Kürt meselesine özellikle İngiltere önem veriyordu. Bunun için de Kürt unsurlarıyla irtibat tesis ediyorlar ve cemiyetlerin kurulmasını sağlıyorlardı. Bu cemiyetlerden en önemlisi de Seyid Abdülkadirin Liderliğindeki "Kürdistan Teâli Cemiyeti" idi. Bu cemiyet kendilerine özerklik getirebileceği düşüncesiyle Wilson Prensiplerinin Kürtler için de uygulanmasını istedi[53].

[51] Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 65.

[52] Winston Churchill, a.g.e., s. 368.

[53] Erol Ulubelen, a.g.e., s. 194.

[54] Harry Howard, Turkey the Straits on U.S Policy, London, 1974, s. 220.

Levent Şahverdi Arşivi

Paris Barış Konferansı'nda 30 Ocak 1919 tarihinde Türkiye'den ayrılacak topraklara İngiltere tarafından "Kürdistan"da dahil edildi[54]. Bunun üzerine İstanbul'da ve Anadolu'da yoğun bir Kürt propagandası oldu.

Paris'te ise Osmanlı Liberal Türkler temsilcisi olarak bulunan Şerif Paşa birden Kürt temsilcisi sıfatıyla Konferansı, Kürdistan diye bir meselenin varlığına ikna etmeye çalıştı[55]. Öte yandan Binbaşı Noel Anadolu'da Kürt halkının kendi kendini yönetip yönetmeyeceği kadar vasıflı olup olmadığını araştırmak maksadıyla İngilizler tarafından görevlendirildi. Kürtler arasında bölücü duyguları körükledi[56]. Noel bir Kürdistan ve Ermenistan haritası çizmeye çalıştı.

Barış Konferansı için bu faaliyetler sürerken Konferansta anlaşmayı sağladıkları intibaını vermek maksadıyla Kürt temsilcisi sıfatıyla Şerif Paşa ile Ermeni delegeleri arasında bir mutabakat sağlandı. "Birleşik Bağımsız Ermenistan ve Bağımsız Kürdistan" konusunda ortak bildiri yayınladılar. 20 Kasım 1919'da Konferansa önerge olarak sundular[57].

İngilizler Kürt meselesinin çözümünün İstanbul Hükümetinde olduğu düşüncesiyle Sadrazam Damat Ferit Paşa ile irtibat kurdular. 16 Nisan 1920'de Amiral de Robeck İngiltere Dışişleri Başkanlığına gönderdiği bir yazıda Damat Ferit Paşa'nın kendisine, Kürt lideri Seyit Abdülkadir'in, Türk Milliyetçilerine saldırmaya hazır olduğunu söylediğini belirtti. Amiral, Barış Konferansı'ndaki isteklere dayanarak bu plâna destek verilmesini istedi. Fakat Paşa ile yapılan 26 Temmuz'daki ikinci bir görüşmede Paşa'nın görüşünde ısrar ederek, Kürt liderlerin Bolşevik unsurun Kürdistan'a girmesine karşı olduklarını bu nedenle Mustafa Kemal'e karşı çıkmaya hazır bulunduklarını belirttiğini tekrarladı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu durum üzerine Amerika'dan 31 Temmuz 1920'de Sadrazamla "hiç olmazsa şimdilik kaydıyla bu tasarıya taraftar olunmadığının belirtilmesi" istendi[58].

Kürt liderlerinden bir kısmının Wilson tarafından Ermenistanla ilgili olarak çizilen haritaya razı olmamaları[59], Ermeni mandası isteyenlerle özerk Kürdistanı isteyenler arasında bir takım sürtüşmeler meydana getirdi.

[55] Garo Sasuni, a.g.e., s. 163-167.

[56] Paul Helmreich, a.g.e., s. 204.

[57] Garo Sasuni, a.g.e., s. 165.

[58] Ömer Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 67.

[59] M.Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep 1952, s. 121.

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak Sevr Andlaşmasıyla Kürdistan'a bağımsızlık verildi. Mezopotamya ve İran'daki durumlarının güvenliğini sağlamaya çalışan İngiltere, Türkiye'yi güçsüz tutmak istiyordu[60]. Amerika'nın bulunduğu bir bölgeyi Ermenistan olarak tespit etmesi[61] Türk millî hareketinin daha canlı ve kararlı bir şekilde tepkisini çekti. Ermeniler'e karşı Türk milliyetçileri ile Kürt aşiretleri ortak tavır aldılar.

SONUÇ:

Mondros Mütarekesi'nden sonra Türkiye işgal edilmeye ve müttefiklerin nüfüz bölgelerinde tam hâkimiyet sağlanılmaya çalışılmıştır. Savaş sonrasında kurulacak yeni dünyada imtiyaz ve mefaat bölgeleri elde etmeye çalışan İngiltere, Fransa ve A.B.D. hem bir takım grupları etkilemişler hem de o guruplar tarafından etkilenmişlerdir.

Bunların başında İngiltere'nin kendi doğu güvenliğini sağlamak maksadıyla Rusya, Türkiye ve İran arasında tampon bölgelerin yaratılması düşüncesi gelir. İngiltere bu maksatla Amerika'nın mandaterliğinde bir Ermenistan ve kendi güdümünde bir Kürdistanı gerçekleştirmeye çalışıyordu.

Fransa ise İngiltere'den geri kalmak istemiyordu. Fransızlar, İngilizler'in daha fazla bölgeleri ele geçirerek kendilerini etkisiz hale getirebilecekleri düşüncesiyle emperyalizm mücadelesinde önemli bir yer kapmak istiyordu. Dünya dengesinde Almanya'ya karşı kendi güvenliğini hedef alıyor, İngiltere'ye karşı ise ekonomik mücadeleler veriyordu. Bu yüzden İngiltere ile sürtüşmeler olmasına rağmen imtiyaz ve menfaat bölgelerinin elde edilmesinde ortak hareket ediyorlardı.

Amerika ise Wilson Prensipleri ile dünya siyasetine yeniden girmişti. Savaş sonrası kurulacak dünyada önemli bir pazar kapmak isteyen A.B.D. bunu da Ermenistan mandaterliği ile sağlamaya çalışıyordu. Böylece "Açık Kapı" siyasetini savunan Amerika, ekonomik ve ticari olarak Ortadoğu'ya açılma imkânını bulabilecekti. Bu da Ermenistan'ın atlama taşı olarak kullanılmasıyla mümkün görülüyordu.

Yunanistan, İtalya, Ermeniler ve Kürt grupları da kendi memfaatlerine uygun gelecek her türlü çözüm için büyük bir faaliyet içindeydiler. İşte

[60] Laurance Evans, a.g.e., s. 276.

[61] a.g.e., s. 278.

Levent Şahverdi Arşivi

Paris Barış Konferansı boyunca bu istek ve düşünceler etkili oldu.Uzun müzakereler ve mücadeleler sonucu tespit edilen ilkeler Sevr'de şekillendi.

Ancak Türk Millî Mücadelesi bütün bu plânları, projeleri, prensipleri, oyunları, açık ve gizli anlaşmaları yırtıp attı. Bütün mücadelelerine rağmen yıllar boyu Türkiye'yi parçalayıp bölmek ve etkisiz hale getirmek isteyen emperyalist güçler yeni bir Türk devletinin kurulmasına engel olamadılar.

BİBLİYOGRAFYA

AKŞİN, ABDÜLAHAT; Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi c.I İstanbul 1966.

AKYÜZ, YAHYA; Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922), Ankara 1988.

ALTUĞ, YILMAZ; Türk Devrim Tarihi Dersleri, İstanbul 1980.

ARMAOĞLU, FAHİR; 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara 1987.

AVCIOĞLU, DOĞAN; Milli Kurtuluş Tarihi (1838'den 1995'e) İstanbul 1981.

AYNİ, MEHMET ALİ; Milliyetçilik, İstanbul 1943.

BIYIKLIOĞLU, TEVFİK; Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara 1962.

CHURCHİLL, WİNSTON; The World Crisis The After Math, London 1929.

DERSİMİ, M. NURİ; Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep 1952.

EROL, MİNE (SÜMER); "Robert Koleji Müdürü Dr. Gates'in Paris Sulh Konferansı Dolayısı ile Gönderdiği Bir Mektup" A.Ü.DTCF. Tarih Araştırmaları Dergisi c.II. sayı: 2-3.

_____; Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi, Giresun 1972.

EVANS, LAURANCE; Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924) Çev: T.Alanay, İstanbul 1971.

GORDON, LELAND JAMES; American Relations with Turkey Philadelphia 1932.

HELMREICH, PAUL; C, From Paris To Sevres, Columbus 1974.

HOWARD, HARRY; The Partition of Turkey (bir kısmını çeviren, Müge Yılmaz B.T.T.D. sayı 35-36, 1970.

_____; Turkey The Starits on U.S Policy, London 1974.

KÜRKÇÜOĞLU, ÖMER; Türk İngiliz İlişkileri (1919-1926) Ankara 1978.

LONGRISS, S. HEMSLEY; Oil The Middle East İts Discovery and Developman, Oxford University Press, London 1961.

MERAM, ALİ KEMAL; Belgelerle Türk-İngiliz İlişkileri Tarihi, İstanbul 1969.

Levent Şahverdi Arşivi

NOVO, JOHN DE; American Interests and Policies in the Middle East (1900-1939) Minneapolis 1963.

SASUNİ, GARO; Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni Kürt İlişkileri, Stockholm 1986.

SONYEL, SALAHİ R; Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I, Ankara 1973.

TEMPERLEY, H.W.V; A History of the Peace Conference of Paris Vol: VI London 1924.

ULUBELEN EROL; İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul 1982.

ULUGAY, OSMAN; Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul 1971.

URAS, ESAT; Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ERZURUM KONGRESİ'NİN YAPILDIĞI GÜNLERDE MANDA VE HİMAYE KONUSUNDA KOMUTANLAR ARASINDA YAZIŞMALAR VE BASINDA TARTIŞMALAR

Dr. KADİR KASALAK

1. GİRİŞ :

Erzurum Kongresi gecikmeli olarak 23 Temmuz 1919 da açıldı. Erzurum - Trabzon kongresi niteliğinde görünen kongreye Erzurum'dan 24, Trabzon'dan 17, Sivas'tan 10, Bitlis'ten 3, Van'dan 2 delege katılmıştı. Elazığ, Diyarbakır ve Mardin'den seçilen delegelerin kongreye katılmasına Elazığ Valisi Ali Galip engel olmuştu. Kongre başkanlığına Mustafa Kemal seçilmişti ama bu duruma tepkiler ortaya çıktı ise de büyük bir sorun olmadı. Mustafa Kemal ve Rauf Bey'e itirazlar daha çok onların asker olmasından dolayı idi[1].

Mustafa Kemal kongreyi bir konuşma ile açmış, ülkenin içinde bulunduğu sorunlara değinmişti. Dünya'daki genel duruma da değinen Mustafa Kemal özel durumla ilgili şunları söylüyordu: "Şurada acıklı bir gerçek olmak üzere arz edeyim ki ülkemizde çok yabancı parası dönüyor ve birçok propagandalar oluyor. Buradaki amaç pek açıktır ki millî hareketi başarısız yapmak; millî emelleri kötürümleştirmek, Yunan, Ermeni emellerini ve bazı önemli vatan parçalarını ele geçirmek amaçlarını kolaylaştırmaktır. Bununla beraber her çağda her ülkede ve her zaman meydana çıktığı gibi, bizde de yüreği ve sınırları güçsüz, anlayışsız insanlarla beraber vatansız, aynı zamanda rahatlık ve kişisel çıkarlarını vatan ve milletin zararında arayan alçaklar da vardır. Doğu işlerini yürütmede ve zayıf noktaları arayıp bulmakta pek usta olan düşmanlarımız ülkemizde bunu âdeta bir örgüt haline getirmişlerdir"[2].

[1] Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, S. 82, Ekim 1982, s. 49 (Belge no: 1786).

[2] a.g.e., s. 49.

Levent Şahverdi Arşivi

2. KOMUTANLAR ARASINDA MANDA VE HİMAYE KONUSUNDA YAZIŞMALAR :

Erzurum Kongresi çalışmalarına 7 Ağustos'a kadar devam etmiştir. Kongrenin çalışmaları süresince en çok meşgul olunan konulardan biri manda konusu olmuştur. Yine kongre boyunca yazışmalar sürerken, İstanbul basınında da manda ve himaye tartışmaları doruktaydı.

25 Temmuz 1919'da 3. Kolordu Kurmay Başkanı Ahmet Zeki imzasıyla Mustafa Kemal'e gönderilen yazıda, İstanbul'dan aldığı bilgileri naklediyor ve şöyle diyordu: "... Amerika mandası tahakkuk ediyor. Amerikalılar şayan-ı tercihtir. Anadolu bazı kuyud ve şeriat tahtında bu mandayı kabul etmek üzere teşebbüssatta bulunmalı ve Amerikalılarla bu hususta temasa gelmelidir..."[3].

Mustafa Kemal'in Bekir Sami Bey'den aldığı telgraf manda konusunda en ilgi çekicilerinden biriydi. Eski Beyrut Valisi ve Millî Ahrar Fırkası idare heyeti üyelerinden olan Bekir Sami Bey telgrafında "bağımsızlığın şayan-ı arzu olduğunu ancak tam bağımsızlıkta ısrar edilmesi halinde bunun memleketi bölünmeye götüreceğini belirterek iki üç vilayete münhasır kalacak bağımsızlık yerine memleketin bütünlüğünü koruyacak mandanın tercih edileceğini" söylüyordu. Bekir Sami Bey ayrıca, Osmanlı ülkesinin tümünü içine alan, meşruti idare ve dışarıda temsil hakkı baki kalmak şartiyle belirli bir zaman için Amerikan mandaterliğinin en faydalı düşünce olduğunu belirtiyor ve görüştüğü Amerikan mümessiline (Amiral Bristol) bütün milletin arzusu tek olmak üzere şu şartlar altında Wilson'a ve Amerikan Senatosu'na müracaat edilmesini istiyordu :

"a) Adaletli bir hükümetin kurulması,

b) Eğitim ve öğretimin yayılması ve genelleştirilmesi,

c) Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması,

d) Gizli anlaşmaların kaldırılması,

e) Bütün Osmanlı ülkesinde geçerli olmak üzere, Amerika Hükümetinin bizi mandası altına almayı kabul etmesi.

Bundan ayrı olarak kongrenin seçeceği bir heyeti Amerika'ya göndermeyi temsilcinin üzerine aldığını" bildiriyordu[4]. Sivas Kongresi'nin ne za-

[3] ATASE, Atatürk Özel Arşivi, Kls. 1, Dos. 2, Fih. 32.

[4] Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, C.I, İstanbul 1973, s. 107-109.

Levent Şahverdi Arşivi

man toplanacağını da soruyordu. Bu telgraf karşısında Mustafa Kemal, Rauf Bey'e "—Ne garip, Bekir Sami Bey de Amerikan mandasının kabulünü iltizam ve tavsiye etmekten başka çare bulamıyor... Oh ne âlâ, mücadele yerine mandayı kabul edeceğiz ve rahata kavuşacağız. Bu ne gaflet, ne körlük ve hatta ne budalalık. İstanbul'un en büyük ricali (ileri gelenleri) de bu fikirde; içlerinden biri çıkıp da: "Ya istiklâl, ya ölüm" demiyor diye kızgınlığını belirtirken Rauf Bey'de; "— Hayret, en çok güvendiğimiz arkadaşlar bile yanılıyorlar" diyerek ona katılmıştı[5].

28 Temmuz tarihli şifreye ek olarak gönderdiği telgrafta Ali Fuat Paşa, düşüncelerini kısaca şöyle sıralıyordu; "Wilson prensiplerine göre modern bir Türk Devleti kurulmalıdır. Osmanlı İmparatorluğu kendini idareye muktedirdir. Bu duruma göre Türk Milleti Paris Konferansı'nda şu isteklerde bulunmalıdır:

"1) Wilson prensiblerinin onikinci maddesiyle Türkiye'ye kendi hududu millisi dahilinde bir istiklâl temini.

2) Türk Milleti bu istiklâl dahilinde az zamanda terakki ve faaliyet etmesi için muhtaç olduğu müzaheret-i maddiye ve maneviyenin milletin terakkisi cemiyet-i akvama karşı tekeffül edebilecek ve Anadolu'da hodkâm bir siyaset takip etmemek, tek bir hükümeti tevdi.

3) Bu müzaheret Anadolu ve Rumeli'de Türklerle meskûn vilayetde tamamiyet-i kâfi ticarî ve iktisadî terakkisini ihlâl etmeyecek tarzda tatbiki"[6].

XX. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, İstanbul'dan aldığı bilgileri de Erzurum'da Mustafa Kemal ve arkadaşlarına zamanında aktarmaya çalışıyordu. Nitekim 2 Ağustos tarihli Üçüncü Ordu Müfettişliğine gönderdiği telde Ahmet Rıza Bey'in manda hakkındaki mütalâası konusunda bilgi veriyor ve şöyle diyordu; "Balâ hatıratı ve bilnetice ehven-i şer olarak kabul edilen Amerika mandasını şimdiden ahaliye ifşa olunmamalı. İngilizlerin entrikasıyla suitefsire uğrar. Halk para ile Amerika'ya satıldı, gürültüleri meydan alır..."[7]. İtalyanların millî hareketi destekliklerini kaydeden A.Fuat Paşa, Ahmet Rıza Bey'in muhtırasındaki 2 sorunun açıklanılmasının istendiğini belirtiyordu.

[5] H. Haşit Uluğ, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, Milliyet Yayınları, 1973, s. 101.
[6] ATASE, Atatürk Özel Arşivi, Kls. 17, Dos. 38-1A-50, Fih. 4-5,6.
[7] ATASE, Atatürk Özel Arşivi, Kls. 17, Dos. 38-1A-50, Fih. 9.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir yandan bu yazışmalar devam ederken, kongrenin devam ettiği günlerde Amerikan mandası lehine gelişen havayı değiştirmek isteyen birisi çıkar. Bu Erzurum'daki İngiliz mümessili kaymakam Ravlinsondur. Ravlinson'la görüşmesi hakkında K.Karabekir Paşa şu bilgiyi veriyordu; "Erzurum İngiliz mümessili kaymakam Ravlinson 27 Temmuz 1335'te ziyaretime gelmişti. Esnay-ı muhaberede manda hakkında şöyle beyanatta bulundu. Paris Konferansında Amerika Türkiye ile Ermeni, Azerbaycan ve Gürcü mandasını kabul etmişdi. Fakat havadise nazaran galiba Amerikan âyanı bunu kabul etmemiş şu halde İngiliz mandası olacak demişdir. Esasen Amerika İslâmları sevk ve idare edemez.

Halbuki İngiliz bu babdaki tercümesi büyük olduğu gibi taht-ı idaresinde milyonlarca İslam var dedi. Mandadan maksadın ne olduğunu sordum. Cevaben meselâ Kafkasya'da büyük bir kumandanlığımız bulunur. Ayrıca da Azerbaycan, Gürcü Ermeni Cumhuriyetleri ancak çalıştığı ve asayişin idamesiyle oradaki akvamın refahına uğraştığını söyledi. Mandaya ait muhaveremiz bu kadardır"[8]. Görülüyor ki İngiliz temsilcisi Amerikan mandası ile ilgili tartışmaları yakından izlemektedir. "The Observer" gazetesi de 2 Ağustos tarihli nüshasında, Erzurum Kongresi için "Kanun kaçağı Türk Paşası" tarafından yönetilen bir toplantı olarak söz ediyor ve "yasa dışı Türkler, manda ve bölünme sorunlarına karşı toplanıyor" biçiminde habere yer veriyordu[9].

Erzurum Kongresi devam ettiği günlerde M.Kemal'i ve arkadaşlarını en çok meşgul eden husus Bekir Sami Bey ve arkadaşlarının telgrafları olmuştur. Yukarıda değindiğimiz Bekir Sami Bey'in 26 Temmuz tarihli teline Mustafa Kemal Amasya'daki 5. Tümen Komutanlığı vasıtasiyle şöyle cevap veriyordu;

"Zatıâlilerinin telgrafından çok faydalandık... Bu kongrede şimdiye kadar olan görüşmelerde, devlet ve milletin tam istiklâli ısrarla savunulmaktadır. Bundan dolayı henüz bizce de şartları ve mahiyeti bilinmeyen bir Amerika mandaterliğinden kongreye doğrudan doğruya bahsedilmesi, pek mahzurlu olacağı için, zatıâlilerinin İstanbul'da temas halinde bulunduğu kimselerle yaptığı görüşmelere dayanarak aşağıdaki noktaların açıklanmasıyla bizleri acele aydınlatmanızı bilhassa rica ederiz...

a) Tam istiklâl istendiği takdirde, ülkenin birçok parçalara ayrılacağı kesin ve şüphesizdir, buyuruluyor. Bu inancın kaynağı nedir?

[8] ATASE, Kls. 189, Dos. 104, Fih. 91.

[9] Seçil Akgün, General Harbord'un Gezisi ve (Ermeni Meselesine Dair) Raporu, İstanbul 1981, s. 81.

Levent Şahverdi Arşivi

b) Vatanın bütünlüğünden maksat, vatanın bütünlüğü mü yoksa hâkimiyet hakları mıdır?

c) Osmanlı ülkesinin bütününe hâkim meşrutiyetimiz ve dışarda temsil edilmek hakkımız eskisi gibi devam etmek şartıyla mandaterlik istemeyi en faydalı bir şekil olarak kabul buyuruyorsunuz. Ancak temsilcinin teklif ettiğini bildirdiğiniz maddeler ile bu şekil birbirine zıt görünüyor. Çünkü meşrutiyetimiz eskisi gibi devam ettiği takdirde, hükümet, yasama gücünün güvenine sahip ve denetime tâbi bir heyetden ibaret olur ki, artık bu heyetin kurulmasında Amerika'nın müdahale ve tesiri olamaz. Bu halde ya meşrutiyet devam edecektir, adaletli bir hükümetin kurulmasını Amerika'dan istemeğe lüzum yoktur, veyahut adaletli bir hükümetin kurulması Amerika'dan istenilince meşrutiyetin devamı sözden ibaret kalır.

d) Öğretim ve eğitimin yayılması ve genelleştirilmesinden maksat nedir? İlk anda hatırımıza gelen, memleketin her tarafında Amerikan okullarının kurulmasıdır. Çünkü, daha şimdiden yalnız Sivas'ta yirmibeş kadar müessese kurmuşlardır ki, yalnız bir tanesinde binbeşyüz kadar Ermeni öğrenci vardır. Bu bakımdan, Osmanlı ve İslâm öğretimi ve eğitiminin yayılması ve genelleştirilmesiyle bu teşebbüsün bağdaştırılması nasıl olacaktır?

e) Din ve mezhep hürriyetinin sağlanması maddesi de önemlidir. Patrikhanelerin imtiyazları dururken bunun farklı tarafı ve manası nedir?

f) Temsilcinin beşinci madde olarak bahsettiği bütün Osmanlı ülkesinin sınırı nedir? Yani savaştan önceki sınırlarımız mıdır? Eğer bu tabir içinde Suriye ve Irak da varsa, Anadolu halkının Arabistan adına mandaterlik isteğine hak ve salâhiyeti olabilir mi?

g) Bugünkü hükümetin siyaseti nedir? Tevfik Paşa neden Londra'ya gitti. Amerikalılar gibi İngilizlerin de ayrıca bir mandaterlik teklif ettiği görülüyor. Farkları nedir? Hükümet Amerika mandası hakkında ne düşünüyor? Yani buna yatkın mı, isteksiz mi? Amerikalılar neden Ermenistan mandaterliğini terk ettiler? Amerikalılar mandayı almağa ne dereceye kadar yatkın ve isteklidirler?

Sivas Kongresi'nin toplanması, Erzurum Kongresi'nin neticesine bağlıdır. Bununla ayrıca uğraşılmaktadır. Yüksek şahsiyetlerinin bunu bekleyerek ya Tokat'ta yahut Amasya'da bulunmaları uygundur"[10].

[10] Atatürk, a.g.e., s. 109-111.

Levent Şahverdi Arşivi

Bekir Sami Bey'e verilen cevaptan anlaşılacağı gibi, Amerikan mandası yanlılarının "denizin derinliğini bilmeden denize dalmaya çalıştıkları" görülmektedir. Ayrıca Erzurum Kongresi'nden ziyade Sivas Kongresine büyük önem vermektedirler. Bununla birlikte peşinen yenilgiyi kabul etmektedirler ki, bu teslimiyetçi düşünce galip gelmemiştir ki, Millî Mücadele başarıya ulaşmıştır.

Bekir Sami Bey bu yazıya verdiği cevapta özetle, sorulara verdiği cevapta tatmin edici olmamış ama yine de Amerikan mandasını aklamaya çalışmıştır. Bu konuda kararın büyük kısmını kongreye bırakırken, manda konusunda geniş bir raporun postayla gönderilmek üzere olduğunu belirtmiştir[11].

Mustafa Kemal, 1 Ağustos'taki telgrafında sorduğu soruyla bir yandan yumuşak üslûpla bilgi edinmeye ve arkadaşını kırmamaya çalışırken öte yandan Bekir Sami Bey'i de adam akıllı sıkıştırıyordu. M. Kemal şu sorunun cevabını istiyordu; "...Lehimizde bu kadar uygun şartlar ileri sürülmesine yatkın bulunacak olan Amerika Hükümeti, bu şekildeki mandaterliği kabul etmesine, yani buna katlanmasına karşılık Amerika adına ne gibi faydalar ve menfaatler sağlamış olacaktır. Bununla kendi hesaplarına olacak gaye nedir?.." [12]. Bekir Sami Bey'in bu mektuba verdiği kısa cevabında şöyle diyordu (3.8.1919); "Amerikalılarla şimdiye kadar yapılan görüşmeler, tabiatıyla daima özel bir şekilde cereyan etmiş ve sırf bir faraziyeden ibaret bulunmuş olduğu için, mandaterliklerin her iki tarafa yükleyeceği şartlar hakkında konuşulmamıştır. Mümkün olduğu takdirde, hazırlıklara başlanarak Sivas Kongresi'nin bir an önce açılması lüzumunu kısaca arz ederim" [13]. Erzurum Kongresi devam ederken Sivas Kongresi'nin toplanılmasının istenmesi ve Amerikalılar ile ilişkilerin sürdürülmesi düşündürücü olduğu kadar endişe vericidir. Bu durum teslimiyetci politika temsilcilerinin ne derece etki ettiğini göstermektedir.

3. TÜRK BASININDA MANDA VE HİMAYE KONUSUNDA TARTIŞMALAR:

Erzurum Kongresi'nin devam ettiği günlerde yalnız komutanlar arasındaki yazışmalarda veya kongrede değil bilhassa basında tartışmalar konunun önemini arttırmıştır. 28 Temmuz 1919'da, Anadolu basınında

[11] Atatürk, a.g.e., s. 114.

[12] a.g.e., s. 114.

[13] a.g.e., s. 114.

Levent Şahverdi Arşivi

önemli yeri olan ve istiklâl fikrinin bayraktarlığını yapmış olan Açıksöz gazetesi manda taraftarlarına "sefiller" diyor ve onları şu şekilde tenkit ediyordu; "Birbirimize karşı muhabbet kalmadı. Vatan düşüncesi kalmadı. Sandalye mevkii kavgasına başladık. Şahsi ihtiraslarla birbirimize girdik. Fedakârlık damarlarımız kurudu. Tarihimizi, şan ve şerefimizi unuttuk. Öyle hâle geldik ki şunun bunun himayesini, vesayetini kabul etmeyi düşünecek kadar sefil derecelere düştük"[14]. Açıksöz, mandacılara karşı mücadele verirken İstanbul basınında manda ve himaye taraftarı az değildi. 31 Temmuz 1335(1919) tarihli Memleket gazetesinin "Türk'ün Nazarında Manda" başlıklı makalesinde, Türkiye hakkında bir devlet tarafından mı yoksa birkaç devlet tarafından mı vekâlet icrasına muvaffak olacağını mukayese ettikten sonra "İstiklâl-i siyasî ve askeriyemiz tamamiyle mahfuz kalmak şartiyle bir devlet mandaterliğini kabul etmek muvafık olur"[15] ifadeleriyle Amerikan mandası savunuluyordu. Ertesi günkü Alemdar gazetesi ise İngiltere mandasını savunuyor ve Refi Cevad başyazısını şöyle bitiriyordu; "1 — Ahali ne istiyor? İngiltere gibi âdil bir hükümet! 2 — Şayet bir himaye vazı icab ederse hangi devletin himayesi kabul olunacağı?

— Türk istiklâliyet-i tammesini temin için âdil bir hükümetin (himaye değil) müzaheret ve refakat-ı siyasiyesine muhtaçtır. Bu hükümet de ancak ve ancak İngiltere, İngiltere, İngiltere'dir!"[16]. 2 Ağustos 1335 tarihli Türkçe İstanbul adlı gazetede bizi tanıyan ülkenin İngiltere olduğu iddia edilerek "bizim için en muvafık mandater devletin İngiltere" olduğundan söz ederek, Amerikan mandasının zararları anlatılıyordu[17].

2 Ağustos 1335 tarihli "Müzaheret ve Kabiliyet" başlıklı makale ile Vakit gazetesinde Amerikan mandası şu gerekçe ile savunulmakta idi; "...kendimizi toplamak ve ihtiyaçlarımıza göre inkişaf etmek için muvakkaten hayırhah bir müzaherete muhtaç olduğumuzu teslim etmek istiklâl-i tamdan feragat manasını haiz olmak şöyle dursun, bilakis istiklâlimize hakiki bir ruh vermek ve vahdetimizi taht-ı temine almak..."[18]. Aynı tarihli İstiklâl ise Amerika komisyonu ile yapılan görüşmelerin sukut-u hayale uğrattığını belirtiyordu[19].

[14] Ömer Sami Coşar, İstiklâl Harbi Gazetesi, 28 Temmuz 1919.
[15] ATASE, Kls. 75, Dos. 282, Fih. 32-1.
[16] Alemdar, 1 Ağustos 1335.
[17] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 2-2.
[18] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 2-1.
[19] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul basınında bağımsızlığı savunanlar da yok değildi. Nitekim 3 Ağustos 1335 tarihli İleri gazetesi "Tevliyet-i siyasiye, müzaharet-i siyasiye" başlıklı makalesinde, "İtilâf Devletleri'nin tertiplerinin manda fikrine neden olduğunu" belirterek "bizim yine millet olmak haysiyetiyle Türklerin âciz, kabiliyetsiz değil, ancak hürriyete susamış olduğunu ispat etmemiz lâzım" denilmekteydi[20]. Aynı tarihli Zaman gazetesinde "Müzaheret-Manda" makalesiyle manda reddediliyor, bunun "Türkler için bir esaret" olduğunu belirterek "rıza göstermek şöyle dursun, hatıra bile getirilemeyeceği" ifade ediliyordu[21].

4 Ağustos 1335 tarihli Vakit'te Halide Edip tarafından "Amerika Tahkik Heyetine" başlığıyla yazılan makalede Amerikan mandası tercih nedeni şöyle ifade edilmekteydi; "1 — Türkiye'yi bir kül olarak muhafaza etmek, 2 — Bütün anasırı ahenk ve sükûn içinde tekamülden men eden şeraiti kaldırmak..."[22]. Bu gerçekler Amerikan mandası yanlılarının savundukları görüşün esasını teşkil etmiştir. Aynı gün İstiklâl, manda ve himaye arasında mühim farklar olduğunu vurgulayarak "himaye altındaki ülkelerin belki de ebediyen bağımsız olamayacağı" görüşüne yer veriyordu[23]. Aynı günde Amerikan mandasını hararetle savunan Tasvir-i Efkâr gazetesi, Amerika'nın Filipinler'de yaptıklarını örnek göstererek "hakkaniyetli Amerika'nın müzaheretini istemekten başka çare yoktur, halkın çoğu bunu istiyor" ifadesine yer vermektedir[24]. 4 Ağustos 1335 tarihli İstanbul yine "Amerikan Mandasını Reddederiz" başlıklı makalesiyle İngiltere mandasını savunuyorken[25] Alemdar'da "aceleye gerek olmadığını, son sözü İngiltere'nin söyleyeceğini" belirtmekteydi[26].

Erzurum Kongresi'nin son günlerine doğru İstanbul basınında manda ve himaye tartışmaları eksilmemişti. 5 Ağustos tarihli Sabah gazetesinde Amerikan mandası reddedilip İngiltere'nin himayesi savunulurken, Tarik'te ise Muslihittin Adil imzası ile yayımlanan "İstiklâl Münakaşa Olunamaz" başlıklı makalede manda ve himaye reddediliyordu. İstiklâlin münakaşa dahi edilemeyeceği anlatılan makalede, "Hulâsa bugün istiklâl

[20] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 3.
[21] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 3-2.
[22] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 4-2.
[23] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 4.
[24] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 4-3.
[25] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 4-2.
[26] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

haricinde şu veya bu tarzda bir şekil talebine ve imzalar toplamağa hiç kimsenin hak ve salâhiyeti yoktur. Bu esaslar hakkında rey verecek, milletin bilakis kendisidir. Onun için millet meclisi içtima etmeksizin vuku bulacak temennilerin tezahürlerin fikrimizce bir nüfuz ve kıymeti olamaz. Vaziyete hâkim olacak millet ve onun vekilleridir. Bu nokta-i nazardandır ki vekil-i milletin biran evvel intihap ve içtimaına çalışmak en muğber bir vazifedir. Vatanın şeref ve istiklâlinden memleketin taşından toprağından isteye isteye fedakârlık yapabilecek bir Türk yoktur" ifadesiyle sona ermekteydi[27].

6 Ağustos'ta Zaman, manda meselesinin efkâr-ı umumiyeyi uzun uzadıya meşgul etmekte olduğundan bahisle "müzaheret" teminine çalışmak gerekiyor derken[28], Kâzım Karabekir Paşa'da, Harbiye Nezaretine gönderdiği şifre telgrafında "ajanslardan alınan bilgilere ve Ermeni gazetelerine göre Türklerin küçük ve büyük Ermenistan kurulmasına muvafakat ettikleri" yolunda çıkan haberlerin doğru olup olmadığını soruyordu. Bunun yanında hükümeti ikaz ederken, konu ile ilgili aydınlatılmasını da istiyordu[29].

4. SONUÇ:

7 Ağustos'ta Sabah, İngiltere mandasını savunurken[30]. Erzurum Kongresi de sona eriyordu. 14 gün boyunca devam eden kongrede manda ve himaye ile ilgili önemli bir karar alındığı göze çarpıyordu. Erzurum Kongresi bitiminde kararlarını da yayınlamıştı. Kongre kararlarının 7 ncisi manda ve himayenin reddi olmakla birlikte esasen ifade bu biçimde değildir. O nedenle çeşitli tartışma ve yorumlara neden olmuştur. Fakat şurası unutulmamalıdır ki, kongrede etkin rol oynayan Mustafa Kemal, Hüseyin Rauf Bey, XV. Kolordu Komutanı ve III. Ordu Müfettişi Vekili Kâzım Karabekir Paşa ve Hoca Raif Efendi manda ve himayeye şiddetle karşı olan kişilerdi. O nedenle bu maddeyi farklı bir biçimde yorumlamak zordur. Ayrıca manda yanlıları Erzurum Kongresi'nden bu konuda olumlu sonuç alamayacaklarını bildiklerinden, daha çok yazışmalardan da anlaşılacağı üzere ağırlığı Sivas Kongresi'ne vermişlerdir. Bunlarla birlikte Sivas Kongresi için manda yanlıları hazırlık yaparken Erzurum Kongresi'nde

[27] Tarik, 5 Ağustos 1335.
[28] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 6-1.
[29] ATASE, Kls. 23, Dos. 94, Fih. 28-1,2.
[30] ATASE, Kls. 78, Dos. 290, Fih. 7-1.

Levent Şahverdi Arşivi

hazırlıksız yakalanmışlardır. Kongre esnasında başta Bekir Sami Bey'in yazıları olmak üzere manda yanlılarının görüşlerinin Mustafa Kemal tarafından kongreye yansıtılmaması dikkate değer bir konudur. Kongre kararının yorumunu Mustafa Kemal'e bırakırken aynı kanaatte olduğumuzu belirtmek isteriz.

"... Hakikaten bu maddenin ifade ediliş şeklinde, ihtimal ki, mandacılıkta pek ileri giden ve sonu gelmez propagandalarıyla umumi efkârı karıştıranları susturmak ve belki bundan daha çok onların iddialarına bir cevap olmak üzere bir çeşit özellik vardır. Madde metni mantıkla okunur ve incelenirse, ne manda ve ne de Amerikanın mandaterliğini istemek düşüncesinin bulunmadığı kendiliğinden ortaya çıkar. Bu noktayı açıkça göstermek için söz konusu maddeyi aynen hatırlatmak isterim:

Madde : 7 — Milletimiz çağdaş gayelerin büyüklüğüne inanır ve teknik, sınai ve ikitisadî durumumuzu ve ihtiyacımızı takdir eder. Bu bakımdan devlet ve milletimizin içte ve dışta istiklâli ve vatanımızın bütünlüğü korunmak şartiyle altıncı maddede belirtilen sınırlar içinde milliyet esaslarına saygılı ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin teknik, sınaî ve iktisadî yardımını memnunlukla karşılarız ve bu adaletli ve insanca şartları taşıyan bir barışın da bir an önce gerçekleşmesi, insanlığın selâmeti ve dünyanın huzuru adına en özlü millî gayemizdir.

Efendiler, bu maddenin hangi noktasında manda ve mandaterin Amerika olacağı fikri vardır? Olsa olsa "Herhangi devletin teknik sınaî ve iktisadî yardımını memnunlukla karşılarız" sözlerinden manda fikrini çıkaranlar bulunabilir. Fakat mandanın mana ve maksadının bu olmadığı muhakkaktır. Her zaman ve bugün dahi, bu açıklık çerçevesinde yapılacak yardımları memnuniyetle karşılamaktayız ve karşılarız. Nitekim Ankara-Ereğli ve Keller-Diyarbakır demiryollarının yapımı için bir İsveç firmasının teknik, sınaî, iktisadî yardımını memnuniyetle kabul ettik ve meselâ Ankara şehrinin ve diğer Anadolu şehirlerimizin bir an önce kurulup yapılmalarında ve bütün öteki demiryollarımızın, yollarımızın limanlarımızın yapımları teklifinde bulunacak yabancı sermaye sahiplerinin yardımlarını memnumiyetle kabul ederiz. Yeter ki memleketimize sermaye getireceklerin devlet ve milletimizin içte ve dışta istiklâlini ve vatanımızın bütünlüğünü bozmaya yönelmiş gizli emelleri olmasın. Bu maddede geçen "milliyet esaslarına saygılı ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devlet" ifadesinden Amerika Devleti manası çıkarılması da mümkün değildir. Çünkü bu esaslara saygılı dünya devletleri arasında

Levent Şahverdi Arşivi

yalnız Amerikalılar yoktur. Meselâ İsveç Devleti, Belçika Devleti aynı vasıfta devletler değil midir? Bu devletlerden herhangi birinin mandaterliği de söz konusu olabilir mi? Bir de eğer üstü kapalı şekilde Amerika Devleti kastedilmek istenseydi, "herhangi devletin" yerine "bir devletin" veya hiç olmazsa sadece "devletin" kelimesiyle yetinmek gerekirdi. Bu bakımdan maddenin açıkladığı şartlar çerçevesinde teknik, sınaî, iktisadî yardımın iyi karşılanacağı hususunun bütün devletler için söz konusu olduğu açıktır"[31].

Mustafa Kemal, her ne kadar bu açıklamaları manda ve himaye konularının tartışıldığı zamanlardan çok sonraları yapıyorsa da, esasen o tarihlerde de aynı düşüncede olduğunu belirtelim. Kongreler sırasında Amerikaya sempati besliyor gibi davranmasının en önemli nedeni de elbette İtilâf Devletlerinin direncini kırmaktı. Bunda da Millî Mücadeleyi yürüten kadronun başarılı olduğunu ifade etmeliyiz. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti işte bu akılcı politikaların sonucudur.

[31] Atatürk, a.g.e., s. 137-139.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİ NÜFUS POLİTİKASINI BELİRLEYEN TEMEL UNSURLAR

Arş. Gör. KEMAL ARI

Cumhuriyet döneminde, genç Türkiye Devleti'nin, üzerinde özel bir önem, ilgi ve titizlikle durduğu sosyal konulardan birisi de *"nüfus"* sorunudur. Nüfus olgusunun, yeni devletin ekonomik yönden gelişmesinde oynadığı rol, genel nitelikli kimi eserlerde ele alınıp işlenmesine karşın;[1] Türk devriminin siyasal, sosyal, politik, kültürel amaçlarına dönük olarak, toplumsal oluşum ve biçimlenişindeki etkileri, yeterince ele alınıp işlenmiş değildir. Oysa, Türk devrimi denilen tarihsel olgunun özgün yanlarını belirleyen ana unsurların özünde, ülke nüfusunun nicelik ve nitelik yönleriyle önemli bir yer tuttuğu bilinmektedir. Öyle ki; eski idarelere bakarak, genç Türkiye Devleti'nde nüfus olgusuna yaklaşım biçiminin temelden farklı olduğu; bu farklılığın da, *'ulusal devlet'* olmanın gereği olarak görüldüğü söylenebilir. Ulusal Türk devletinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk: *"Biz Anadolu halkı ile sekiz milyonluk bir idare yapmak için değil, büyük imparatorluklar te'sisine heves ettik ve fütuhat yaptık"* derken;[2] geçmişteki idareleri, nüfus olgusunu gerçekçi yönden değerlendiremediklerinden dolayı, uyguladıkları yanlış ve hayalci politikalar nedeniyle eleştirmektedir[3]. Aynı zamanda da, Türk tarihinin bu yeni evresinde, eski politikalarla hiçbir ilgisi olmayan *'ulusal'* politikalarda[4], nüfus olgusuna verilen önem vurgulanmaktadır.

[1] Örneğin bkz: Orhan Türkay, *Türkiye'de Nüfus Artışı ve İktisadî Gelişme,* Ankara, 1962.

[2] Arı İnan, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları,* TTK yay., Ankara, 1982, s. 53.

[3] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C.I, 2. baskı, Ankara, 1961, ss. 199-201.

[4] *"Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin sabit, müsbet, maddî bir siyaseti vardır. O da...Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hudud-u millîsi dahilinde hayatını ve istiklâlini te'min etmeğe matuftur. Türkiye Büyük Millet Meclisi ve hükûmeti, temsil ettiği millet namına çok mütevâzıdır ve hayalden tamamen uzak ve tamamen hakikatperesttir": A.g.e.,* s. 199; *"Bizim vuzûh ve kabiliyet-i tatbikîye gördüğümüz meslek-i siyasî, millî siyasettir...Millî siyaset dediğim zaman kasdettiğim mana ve medlûl şudur: Hudud-u millîyemiz dahilinde, herşeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet ederek, millet ve memleketin hakikî saadet ve ümrânına çalışmak...Alelîtlak tülü emeller peşinde milleti işgal ve ızrar etmemek...";* bkz: G. M. Kemâl Atatürk, *Nutuk,* C.II (1920-1927), Türk Devrim Tarihi Enstitüsü yay., İstanbul, 1968, ss. 436-437.

Levent Şahverdi Arşivi

Nüfus olgusunun, ulusal politikalar içinde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Misak-ı Millî (28 Ocak 1920) ile saptanıp, Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923) ile siyasal sınırları belirlenen ulusal yurt topraklarını dolduracak Türk çocuklarının o zamana değin ihmal edilmiş toprağı işlemesi; *'Türklük'* kimliğini içine sindirmiş ve benimsemiş *'özdeş'* (mütecanis) bir toplum olarak Türk nüfusunun, ülkenin kalkınmasında etkin bir rol oynaması, yeni Türkiye'nin çağdaş, dinamik ve atılımcı yönetici kadrosunun başta gelen arzularından biriydi. Uzun savaş yılları nedeniyle gittikçe azalan nüfusun, geniş yurt topraklarına göre ekonomik, sosyal, askerî savunma v.b. yönlerden olumsuz bir etki yarattığı görülüyordu[5]. Bu nedenle, ekonomik ve sosyal plânlamalarda arzu edilen amaçlara ulaşabilmek için, nüfusu artırmaya yönelik önlemlerin alındığı bilinmektedir[6]. Aslında bütün bu niyet ve çabalar, ulusal bir toplum olarak Türklerin; öz-yurtlarına yönelik siyasal, ideolojik ve askerî saldırıları göğüsleyebilmeleri ve yurtlarını ateşin içinden çekip kurtardıkları üç-buçuk yıl içinde, önemli bir değişim ve dönüşümle gerçekleştirebildikleri *'ulus'* olma sürecini[7], berkiterek sürdürebilmeleri için, yaşamsal bir önem taşıyordu. Bu süreç paralelinde söylenebilme olanağı yaratılan ulusal yurt, ulusal devlet, ulusal iç ve dış politika, ulusal sınırlar, ulusal kalkınma, ulusal kültür v.b. pek çok kavram ile, *'Türklük'* kimliğini benimsemiş ve çekilen büyük çileler ve özveriler ile kurtarılabilen Türk yurdunu koruyabilecek *'özdeş'* nüfus, yeni Türkiye Devleti'nin *'bekası'* için, birarada ve 'topyekûn' gerekliydi. Yani bir anlamda, Türkiye'nin benimsediği çağdaş ve özgün ilkeler, siyasal-sosyal politikalar ve kültürel atılım; nüfusun -bir yandan- *'ulusal ve özdeş'* olması, -bir yandan da- tarihsel mirasa sahip çıkması için artması olguları ile paralellik taşımaktaydı.

Eski Osmanlı idaresinin, bu tür kaygı, arzu, çaba ve programları pek olmamıştır. Daha doğrusu, Türkiye Cumhuriyeti ile ele alınan ve özenle uygulanan nüfus politikası, siysal ve çağdaş anlamda ulus, ulusçuluk ve ulusal yurt kavramlarının, Türk toplumunu ve siyasal yaşamını etkileme

[5] Ratip Yüceuluğ, *Savaş Sonu Türkiye Meseleleri-Türkiye Nüfusu Üzerinde İncelemeler ve Fikirler-*, İstatistik Gn. Md. yay., Ankara, 1944, çeşt sayf; yine bkz: Celal Aybar, "Türkiye'de Nüfus Politikası Nasıl Olmalıdır?", *Siyasî İlimler,* XV/175 (Ekim 1945), ss. 368-373, 386.

[6] İsmail Arar, *Hükümet Programları* (1920-1965), Burçak yay., İstanbul, 1968, çeşt. sayf.

[7] *"İtiraf edelim ki biz, üçbuçuk sene evveline kadar cemaat halinde yaşıyorduk... Üçbuçuk senedir, tamamen millet olarak yaşıyoruz";* bkz: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C. II, 3. baskı, Ankara, 1981, s. 45; yine bkz: Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* TTK yay., Ankara, 1984, ss. 321-358.

Levent Şahverdi Arşivi

aşamalarıyla bir paralellik taşımaktadır. Eski idarelerde güç ve onur, siyasal sınırları belli bir yurt üzerinde kalkınma olgusu ile değil, coğrafî sınırların genişliği ile ölçülmüştür. Oysa, böylesine bir anlayıştan, yeni Türkiye Devleti'nin benimsediği çağdaş ulusal politikalara geçişin benimsenmesi, psikolojik yönden hiç de kolay olmamıştır. Öyle ki, yıkılan Osmanlı Devleti'nin geçmişe dönük *'devasa'* büyüklüğü yanında, ulusçuluk rüzgârlarının etkisiyle imparatorlukların gittikçe artan bir ivme ile yıkıldığı bir ortamda; Osmanlı Devleti'nden artakalan *'enkaz'* üzerinde kurulmuş olan Türkiye'nin siyasal sınırları içinde oluşan Türk yurdu, genç Türkiye'nin kurucuları çağdaş ulusçulara bir övgü ve gurur kaynağı olurken; hâlâ eski Osmanlı Devleti'nin yıkılışına hayıflanan ve *'haşmet'* ve gururu coğrafî büyüklük olarak anlayan eski zihinlerin duygusal eğilimlerini hiç de tatmin etmemiştir. Cumhuriyet ideolojisinin düşünsel oluşumunda; siyasal, kültürel ve sanatsal içerikli yazılarıyla büyük rol oynayan ve yaşamının sonuna değin resmî ideolojinin savunuculuğunu yapan Falih Rıfkı Atay bile, Hyde Park'taki kürsülerden birinde yapmayı hayal ettiği konuşmada, -sade İngiliz vatandaşına- şu biçimde seslenme isteğini duymuştur: *"Bizim İmparatorluğu fâtihler kurduğu için, tasfiye dâsitânî oldu. Sizin saltanatı tüccarlar kurduğundan, bir yazıhane tasfiyesi yapıyorsunuz...Biz Tuna'dan 'Nazlı Bodin' türküsüyle, Afrika'dan 'Cezayir Marşı' ile, Arabistan denizlerinden 'Ey Gâziler' mersiyesi ile ağlaya ağlaya, Anadolu toprağına göç ettik"*[8].

Falih Rıfkı Atay'ın çizdiği bu geniş çoğrafî parça üzerinde, Anadolu Türkü'nün ulusal olmayan politikalardan dolayı, ne gibi kazançlar elde ettiği biçimindeki bir soru, elle tutulur sonuçlar ortaya koymayı pek olanaklı kılmıyor. Böyle olunca da, yeni Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, hem bu eski politikaları nasıl değerlendirdiği, hem de, bu politikaların terkedilmesiyle benimsenen ulusal politikaların, eleştirilen noktalara dönük yanlarının ne gibi esaslar içerdiği önem kazanıyor. Sonuçta da, temelde zıt amaçlara dönük her iki politikanın, nüfus olgusuyla ilgili unsurlarının, belirgin biçimde ortaya çıkacağı anlaşılıyor.

Mustafa Kemal Atatürk'e göre, geniş çoğrafî alanlara dağılarak, bu geniş daire içerisinde iklimi çeşitli, oralarda oturan halkların alışkanlıkları çeşitli, her şey çeşitli olduktan sonra, izlenen politikalar *"akla ve kanun-u tabiata mugâyir"*di[9]. Bu tür politikaların savunuculuğunu yapanlara O, şu

[8] Falih Rıfkı Atay, *Taymis Kıyıları*, İstanbul, 1970, ss. 85-86; konunun önemine değinen bir yazı: Bernard Lewis, "Osmanlı İmparatorluğu ve Sonu", (Çev. M. Yazıcı), *Belleten*, XLVII/188 (Ağustos 1983), ss. 354-361.

[9] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e.*, C.I, s. 200.

Levent Şahverdi Arşivi

yanıtı vermekteydi: *"Milletimiz, asırlarca bu vâsi nokta-i nazardan hareket ettirildi. Fakat ne oldu?! Her gittiği yerde milyonlarca insan bıraktı. Yemen çöllerinde kavrulup mahvolan Anadolu evlâtlarının miktarını biliyor musunuz?...Suriye'yi, Irak'ı muhafaza etmek için, Mısır'da barınabilmek için, Afrika'da barınabilmek için ne kadar telef oldu, bunu biliyor musunuz?! Ve netice ne oldu, görüyor musunuz?!"*[10].

Atatürk, Türk ulusunu felâketten felâkete götüren, idam sehpası karşısına getiren şeyin, hep bu hayalci politikalar olduğuna inanır[11]. Bu politikaların, geçmişte Türk ulusuna neler kaybettirdiği açıktır. O, sözkonusu bu kaybı, Osmanlı tarihinin önemli bir kişisi örneğinde, şu biçimde açıklar: *"Sadrazam Kara Mustafa Paşa, bu milleti Viyana kapılarına sevkederken, bütün Almanya-i şimâliyi zapt ve fethederek cihanşümul bir Osmanlı İmparatorluğu yapmak hulyasına düşmüştü. Fakat; zavallı büyükbabamız düşünmüyordu ki, bütün bu fütuhat emelleri peşinde dolaşırken, bu teşebbüsât ahfada, pederden mevrûs yerlerini kaybettirmek için zemin hazırlıyordu"*[12].

Gerçekten de Viyana önlerinde başlayan toprak kayıpları, yüzyıllar sonra ancak Anadolu'nun ortasında, Ankara önlerinde, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Türklerin vermiş oldukları ölüm-kalım savaşımı ile

[10] M. Kemal Atatürk, *a.g.e.*, ss. 710-711; Atatürk, yaşamı boyunca, Osmanlı Devleti'nin *'devâsa'* büyüklüğünü eleştirmiş ve ulusal sınırlar içindeki yurt kavramını savunmuştur. O'nun gençlik yıllarında, ulusal sınırlara çekilmek gerektiği görüşleri için bkz: Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul, 1967, ss. 116-117; 24 Nisan 1920'de, yani TBMM'nin açılışının ikinci gününde, M. Kemâl Paşa meclis oturumlarında bir kaç konuşma yapmıştır. Aynı gün, gizli oturumlardan birinde, *'hudud-u millî'* ve bu hudutlar üzerindeki sorunlar üzerine konuşmuş, daha o gün, -gerçekte- bütün amacın; ulusal sınırlar içindeki ulusun, *"istirahatini, refahını ve bu hudud-u millî ile muayyen vatanın tamamıyetini mâsun bulundurmak"* olduğunu belirtmiş; *'Turancılık'* politikasını eleştirmiştir; bkz: *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.I (24 Nisan 1920-21 Şubat 1921), 2. baskı, Türkiye İş Bankası yay., Ankara, 1985, s. 2; diğer ilginç bir nokta da şudur: I. Dünya Savaşı'nda, müttefik devletlerle işbirliği içine girmiş olan Suriyeliler'in, I. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra, Fransızlar'ın mandasından pişman olmalarından dolayı, bir zamanlar istemedikleri Osmanlı Devleti çatısı altında birleşmek istedikleri görülmüştü. Bu nedenle onlar, vatanlarını kurtarmak için, kendi güçlerine dayanarak direnen Anadolu'daki milliyetçilere bir heyet göndererek, işbirliği önermişlerdi. Mustafa Kemal Paşa, sözkonusu konuşmasında şöyle devam ediyor: *"Dedik ki, artık hudud-u millîmiz dahilinde bulunan menâbi-i insâniyeyi ve menâfi-i umumiyeyi hududumuzun haricinde israf etmek istemeyiz...Bizim kendi hududumuz dahilinde müstakil olduğumuz gibi, Suriyeliler de hudud-u dahilinde ve hâkimiyet-i millîye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler"*; bkz: *a.g.e.*, ss. 2-3.

[11] Mustafa Kemal Atatürk'ün eleştirileri için bkz: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e.*, C.I, ss. 199-201; C.II, ss. 120-122; *Nutuk*, C.II, ss. 435-436 ve d.

[12] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri a.g.e.*, C.I, ss. 199-200.

Levent Şahverdi Arşivi

durdurulabilmişti. Mustafa Kemal Atatürk'ün, çağdaş dünyada uygulanabilir gördüğü politika, ulusal politika olmuştur. Bu politikanın özü ise, -yukarıda kısmen değinildiği gibi-, ulusal sınırlar içinde, tamamen Türk ulusuna dayanarak ulusal varlığı sürdürmek, ulusun ve vatanın gerçek mutluluk ve gelişip kalkınmasına çalışmak...gerçekleşemeyecek amaçlar peşinde ulusu meşgul edip, zararlara sokmamaktan oluşuyordu[13].

Verilen bu örneklerde de görüldüğü gibi, Osmanlı Devleti'nin siyasal-sosyal amaçları ile, genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin siyasal-sosyal amaçları iki ayrı uca dönüktür[14]. Birinci devlet felsefesinin ideolojik amacı, dünyanın *'fethedilmesi'* ilkesine dayanırken[15], ikincisi böylesine bir yayılmacılık politikasını reddeder ve sınırları belli yurt toprakları üzerinde, sosyo-ekonomik, kültürel, siyasal v.b. yönlerden, çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmayı amaçlar. Bu noktada sorulması gereken soru şudur: Osmanlı Devleti'nde ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde, sözkonusu bu politikalar açısından, *'nüfus'* olgusuna yaklaşım farklılıkları nelerdir? Ya da, daha başka bir deyişle, yeni Türkiye'de *'nüfus'* sorununa yaklaşım, eski idarelerin ne gibi yanlış yaklaşımlarının ortadan kaldırılmasıyla oluşturulmuştur?

Bu soruların yanıtları, Mustafa Kemal Atatürk'ün değişik zamanlarda ve değişik yerlerde yaptığı konuşmalarda, en yalın biçimde verilmiştir. O'na göre eski idareler. Anadolu'nun *'ümran'* ve *'ihyasına'* çalışacaklarına, gerçekleşmesi olanaksız hayaller peşinde, Anadolu insanını kırdırıp durmuşlardı. Osmanlı Devleti'nin fütuhat siyaseti yüzünden nüfus artmamış, gücü-kuvveti yerinde olanlar, özyurtlarından binlerce kilometre ötelerde, ne için savaştıklarını bilmeden kan dökmüş, can vermişlerdi. Anadolu'nun ihmal edilmesi yüzünden, bu güzel yurt çoraklaşıp, fakirleşmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın deyişiyle, o saraylar ve o sarayların etrafını çeviren *'hainler'*, asırlarca bu milleti gaflette bırakmış, nura koşmaktan menetmişlerdi. Onlar bu milleti ve memleketi, yalnızca paraya ve askere ihtiyaçları oldukları zaman düşünmüşlerdi. Bir taraftan milleti soyar, diğer yandan memleketten aldıkları askerle Viyana'yı, Mısır'ı, İran'ı zapt için fütuhata kalkarlardı. Oysa, ulusun o fütuhatta hiçbir ulusal amacı, hiçbir vicdanî arzusu ve çıkarı yoktu. Onların hırsı, onların şan ve şerefi için, bu memle-

[13] Bkz. 4. *dn.*

[14] *"Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alâkası yoktur", Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C.III, Ankara, 1981, s. 72.

[15] Sınırı belirsiz ülkü, *'Kızılelma'* kavramı ile adlandırılmıştır; bkz: Orhan Şaik Gökyay, "Kızılelma Üzerine", *Tarih ve Toplum,* C.V/25 (Ocak 1986), ss. 425-430; 26 (Şubat 1986), ss. 84-89; 27 (Mart 1986) ss. 137-141; 28 (Nisan 1986), ss. 201-205.

Levent Şahverdi Arşivi

ketin evlâtları, bir daha dönmemek üzere, onların arkasından sürüklenirlerdi. Sonra onların, saraylardaki *'debdebe ve darâatı'* sağlamak için paraya ihtiyaçları vardı. Bu parayı milletten, sopa ile alırlardı. *"Bütün bunların neticesi milleti fakre, harabiye, nihayet ölümün kıyısına götürdü. Hükûmetin (TBMM Hükûmeti) iki hedefi vardır. Biri milletin mahfuziyeti (korunması), ikincisi milletin refahını temin etmek. Bu iki şeyi temin eden hükûmet iyi, edemeyen fenâdır. Eski Osmanlı hükûmeti bu iki gayeyi temin etmiş midir? Bu suale kemal-i kat'iyetle verilecek cevap menfidir. O hükûmet bir defa milleti muhafaza edemediği gibi, daima ve daima kırdırmıştır. Bilir misiniz, yalnız son kırkbeş seneden beri Yemen'de mahvolan askerlerimiz ve dönmeyen evlâtlarımızın adedi birbuçuk milyona karibdir? Balkanları, Suriye'yi, şurayı burayı düşününüz. Birçok yerlerde bekçilik yapmak için öldürülen hadsiz, hesapsız evlâtlarımızı düşününüz. O hükûmetin bu milleti nasıl doğrattığını anlarsınız. O hükûmet birinci gayesini yapamadı. Bari ikinciyi yaptı mı, bari kalanlar mes'ut ve zengin midir? Bunu hiç düşünmeye mahâl yok. Maatteessüf memleket baştan nihayete kadar harabezârdır. Heryerde baykuşlar ötüyor. Milletin yolu yok, serveti yok, hiçbir şeyi yok. Bütün millet, acınacak bir fakrü sefalet içindedir"*[16].

Mustafa Kemal Paşa'nın; *"İşte bu tarz-ı idareye padişahlık idaresi denir"* dediği idare biçimini[17] yeren görüşleri, teker teker ele alınamayacak kadar çoktur. Bu tür eleştirilerde de görüldüğü gibi, kişiyi sultanın *'kulu'* olarak gören bu idare, insanı bir *'amaç'* değil, araç saymıştır. Oysa, cumhuriyet Türkiyesi'nde birey *'vatandaştı'*. Her şeyden önce devlet, bireye karşı sorumluydu ve insanın nura kavuşması için, yerine getirmesi gereken görevleri vardı[18]. Devletin bireye karşı bu doğal görevi yanında, dört yıl boyunca, saldırgan sömürgeci güçlere karşı Türk ulusunun, Mustafa Kemal Paşa önderliğinde vermiş olduğu bağımsızlık ve özgürlük savaşından sonra harap, bitkin, ekonomik kaynakları kurumuş, sosyal yönden türlü çalkantıları ve gelişmeleri bünyesinde barındıran bir durumda kurtardığı Türk yurdunun; siyasal sınırlar ötesinde ne için dövüştüğünü bilmeden savaşan insanlara değil, ülkeyi her yönden kalkındıracak vatan çocuklarına gereksinimi vardı. Bu nedenle Atatürk, şunları söylemekteydi: *"Feyyaz ve velût olan Türk milleti, mütemadi ve fennî takâyyüdât-ı sıhhîyeye mazhar olunca, Türk vatanını süratle dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur"*[19].

[16] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e.*, C.II, ss. 121-122.

[17] *A.g.e.*, s. 121.

[18] Atatürk konuya şurada değinir: A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, TTK yay., Ankara, 1988, ss. 44-49.

[19] *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, a.g.e.*, C.I, s. 347.

Levent Şahverdi Arşivi

Dünyada esen sömürgecilik rüzgârlarının kimi çarpık dalgaları da, Türk topraklarında hak iddia ederek, Türk siyasal varlığının üzerine gölge düşürmeye çalışıyordu. Kampanyanın özünü, Anadolu'nun Türk yurdu olmadığı gibi bir iddia, uygulanan politikanın özünü de, Türkiye'nin nüfusunu olduğundan küçük gösterme çabası oluşturuyordu. Akdeniz'de ve Ege'deki Türk adalarında hak iddia eden İtalya diktatörü Mussolini, 1926 yılındaki nutuklarından birinde, Türkiye'nin gerçek nüfusunun altı milyon olduğunu söylerken[20]; Fransa Dışişleri Bakanlığı sekiz milyon tahmin ediyor; hatta bir Yunanlı araştırmacı on milyon olarak tahmin ettiği Türkiye nüfusunun, yalnız 1,8 milyonunun Türk ırkından geldiğini iddia ediyordu[21]. Bu kampanyada o kadar ileri gidildi ki, Türkiye topraklarında halen yaşayan insanlar bir yana, Anadolu'nun eski halkları, örneğin Hititler ve Sumerler, Avrupalı bazı devletlerce sahiplenilerek, böylece Anadolu'ya yönelik kimi siyasal, ideolojik kampanyalara malzeme de hazırlanıyordu[22]. Gerçek, yarıgerçek ve yanlışın biraraya gelmesiyle oluşan Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkmasında, bu olumsuz kampanyanın da etkisi vardır ve bu tez ile Mustafa Kemal Atatürk, Anadolu'nun çok eski çağlardan bu yana Türk vatanı olduğunu, çünkü sözkonusu uygarlıkların da Türk olduklarını kabul ettirmeye çalışan bir karşı kampanya başlatmıştır. Diğer yandan, Türk yurdunun siyasal sınırları ötesinde macera arayışı içine girebilecek eski geniş toprakların özlemini çeken duygusal eğilimli grupların ilgisini, Anadolu topraklarına çekmeye çalışmıştır[23].

Ana hatlarıyla buraya kadar ele alınmaya çalışılan hususlar, cumhuriyet dönemi nüfus politikasının ana gerekçelerini oluşturur. Siyasal sınırları çizilmiş ve bu sınırlar ötesinde herhangi bir hayalci maceraya girmeme niyetinde olarak Türkiye, hem içteki duygusal eğilimleri gerçek amaçlara yöneltmek; hem ülkenin ekonomik, sosyal alanlardaki kalkınmasını sağlayacak insan unsuruna sahip olmak; hem de dıştan kaynaklanan iddia ve kampanyalara karşı koyup, Türk yurdunu gelecekte olası bir tehlikeden kurtarmak için, kısa zamanda olabildiğince artma esasına dayanan bir nüfus politikası izlemiştir.

[20] Türkiye üzerindeki İtalya iddiaları için bkz: Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, M.E.B. yay., İstanbul, 1963, ss. 76-79; yine bkz: Tevfik Rüştü Aras, *Görüşlerim*, İstanbul, 1976, s. 52.

[21] Ayrıntılı olarak bkz: Ratib Yüceuluğ, *a.g.e.*, çeşt. sayf; Orhan Türkay, *a.g.e.*, s. 4.

[22] *Felsefe Kurumu Seminerleri*, Felsefe Kurumu yay., Ankara, 1977, s. 262; yine bkz: *a.g.e.*, ss. 255-268.

[23] Bernard Lewis, "History-Writing and National Revival in Turkey", *MEA*, IV (1953), ss. 218-227.

Levent Şahverdi Arşivi

gi odağı olmaktan çıkacağından; yeni Türkiye'de oluşabilecek dışa dönük, yayılmacı ve maceracı politikaların önü alınabilecektir[31].

Konunun bu yönlerini ayrıntılarıyla görüp değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılında Eskişehir-İzmit gezisinde, şunları söylemekteydi: *"Hakikaten memleketin nüfusu şayan-ı teessüf bir derecededir. Zannederim ki, bütün Anadolu halkı 8 milyonu geçmez. Fakat biz Anadolu halkı ile 8 milyonluk bir idare yapmak için değil, büyük imparatorluklar te'sisine heves ettik ve fütuhat yaptık. Her zaptedebildiğimiz yere Anadolu halkını götürdük ve Anadolu halkını öldürdük. Bir misalini burada tahattur edeceksiniz. Suveyş Kanalı açılalı 45 sene olduğu halde, bu müddet zarfında Yemen'e gidip ölen Anadolu çocuklarının miktarı zannederim 1,5 milyondur. Ona göre Suriye'yi, Irak'ı, Afrika'yı muhafaza edebilmek için öldürdüğümüz Türklerin adedini düşünürken, yekûnları milyonlara baliğ olacaktır. Şimdi biz, bunu telâfi etmek istiyoruz. Telâfi etmek için ise, şüphe yok herkesce malûm olduğu gibi, sıhhî ve içtimaî tedbirler almak lâzım gelir. Bunun için icabederse ve aramızda mütehassıs yoksa, nerede varsa oradan mütehassıs celbedeceğiz. Fakat aynı zamanda hudud-u milliyemiz haricinde kalan aynı ırk ve aynı harstan olan anasırı da getirmek ve onları da müreffeh bir halde yaşatarak nüfusumuzu tezyid etmek lâzımdır ki, buna da tevessül olunacaktır. Eğer Rusya'dan da getirmek mümkün olsa, oradan da getireceğiz. Fakat bence Makedonya'dan, Garbî Trakya'dan kâmilen Türkleri buraya nakletmek lâzımdır ve bir daha Avrupa seferi yaparak, oralara gitmemeyi düşünmeliyiz... Bu memleket Avrupa'nın iki mislidir. Almanya'da 70 milyon nüfus vardır. Bu memlekette nüfus beslenememekten ölüyor değildir; fakat bu halkı yegane öldüren cehalettir... Bu memleket o kadar vasidir ki, bu nüfus bittabi bu memleketi işlemeğe gayr-ı kâfidir"*[32].

Bütün bunlar, yeni rejimin kişiye verdiği değerin bir sonucuydu. Sağlık hizmetlerine verilen önemin artışı, özellikle anne ve çocuk sağlığı gibi konulara ilgiyle yöneliş; çok çocuk sahibi olmanın özendirilmesi; yeni siyasal sınırlar dışında kalan Türklerin Türkiye'ye getirilme çaba ve uygulamaları; ayrıca, sınırötesi serüvenlerin reddedilerek, Anadolu insanının gereksiz yere *'heba'* edilmesinin önlenmesi; cumhuriyet dönemi nüfus politikasının genel unsurları olmuştur. Sağlık sorunlarına yöneliş ve çok çocuk sahibi olmanın özendirilmesiyle, Türkiye nüfusunda ne oranda artış elde edildiğini saptamak oldukça güç görünüyor; ama nüfus artış hızının belli

[31] *Nutuk*, C. II, s. 435; bu politikanın genel özellikleri için şu yazıya bkz: Mehmet Gönlübol, "Atatürk'ün Dış Politikası: Amaçlar ve İlkeler", *Atatürk Yolu*, Otomarsan yay., ş.y., 1981, ss. 235-277; aynı yapıt, *Atatürk Araştırma Merkezi*'nce de basılmıştır.

[32] Arı İnan, *a.g.e.*, ss. 53-54.

Levent Şahverdi Arşivi

bir seviyeye ulaşarak, önemli sonuçlara ulaşılmasında, bu konulara yönelişin katkısının çok büyük olduğu kuşkusuzdur. Oysa, yeni siyasal sınırlar ötesinde kalan Türklerin önemli bir kısmının Türkiye'ye getirilişi ile, Türkiye nüfusuna bir anda ve gözle görülür biçimde eklemelerin yapıldığı bilinmektedir.

Bu göçlerin ilk ve en büyük halkasını, 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da imzalanan *"Türk-Rum Nüfus Mübadelesi'ne İlişkin Sözleşme ve Protokol Anlaşması"* uyarınca; Anadolu'daki Ortodoks tebaa ile, Yunanistan'daki Müslüman tebaanın zorunlu olarak mübadelesi (değiş-tokuş) oluşturur[33]. İstanbul Rumları ile Batı Trakya Türkleri bu anlaşmanın kapsamı dışında kaldılar. Türk Kurtuluş Savaşı sonunda, Anadolu'yu terkeden ve daha sonra mübadele edilen 1 milyondan fazla Rum'a karşılık, Türkiye'ye gelen göçmen sayısı, 500.000 kadardır[34]. Bu sayıya önemli sayıda mülteci ve daha sonraları Bulgaristan'dan ve diğer Balkan ülkelerinden değişik aralarla gelen önemli sayıda göçmen grupları da eklenmiştir[35].

Konunun Türkiye'nin nüfusunun artması yanında, diğer önemli bir boyutu da, Anadolu'daki yeni devletin ve yeni rejimin, *'ulusal'* kimliğinin güçlenmesidir. Türk Kurtuluş Savaşı öncesinde, pek çok savaş sonucu Osmanlı Devleti'nden büyük toprak parçalarının kopuşu ile, Türk olmayan unsurların yoğun olarak yaşadığı topraklar birer birer kopmuşlardı. Türk Kurtuluş Savaşı, bir anlamda Türk ulusçuluğunun *'diriliş süreci'* olmuştur[36]. Üstelik Atatürk, Anadolu Türkü'nün kendi kimliğine dönüşünü ve ona sahip çıkışını, gayrimüslim unsurların tarihsel zorlamasının sonucu

[33] Mübadele Anlaşması'nın tam metni için bkz: İsmail Soysal, *-Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte- Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,* C.I, (1920-1945), TTK yay., Ankara, 1983, ss. 177-183; Mübadele gereği üzerine rapor hazırlayan Dr. Nansen'in ve tarafların görüşleri için bkz: *Lozan Barış Konferansı -Tutanaklar-Belgeler-,* (Çev. Seha L. Meray), C.I, T.I, K.I, A.Ü.S.B.F. yay., Ankara, 1969, s. 117 ve d.

[34] D.İ.E. *İstatistik Yıllığı,* C.III (1930), Ankara, 1930, ss. 100-101; Cevat Geray, "Türkiye'de Göçmen Hareketleri ve Göçmenlerin Yerleştirilmesi", *Amme İdaresi Dergisi,* III/4 (Aralık 1970), s. 11; gelen göçmenlerin karşılaştığı sorunların bir yönüne bakan şu çalışmalara bkz: Kemal Arı, "Yunan İşgali Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metrûke' ve 'Fuzûli İşgâl' Sorunu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,* V/15(Temmuz 1989), ss. 691-706; aynı yazar, "1923 Türk-Rum Mübadele Anlaşması Sonrasında İzmir'de 'Emvâl-i Metrûke' ve 'Mübâdil Göçmenler'", *Aynı dergi,* VI/18 (Temmuz 1990), ss. 627-657.

[35] Bu göçmenleri dikkate alarak, sağlıklı bir iskân politikası için öneriler konusunda bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de Muhacir İskânı İşleri ve Bir İç Kolonizasyon Plânına Olan İhtiyaç", *İ. Ün. İktisat Fakültesi Mec.,* 1/4 (ekim 1948-Temmuz 1949), ss. 204-223.

[36] Bkz; *dn: 7.*

Levent Şahverdi Arşivi

olarak görür[37]. Türk Kurtuluş Savaşı'nın Türkler açısından zaferle bitmesi ile, toplumun *'ulusal'* nitelik kazanması süreci de hızlanmıştır; çünkü, Türklerin karanlık günlerinde haksız işgalcilerle işbirliği içine girmiş olan gayrimüslim azınlıklar, yoğun kitleler halinde Anadolu'yu ve Doğu Trakya'yı zaten boşaltmışlardı. Onlardan oluşan sosyo-ekonomik boşluğu, Türkiye'ye getirilen göçmenler doldurmuştur. Bu gelişmeler sonucu, hem toplum *'özdeş'* bir yapıya kavuşmuştur; hem de, yurt sınırları ötesine uzanan etnik yayılma, büyük ölçüde siyasal sınırlar içinde toplanabilmiştir. Siyasal ve sosyal yöndeki bu oluşum; uluslaşma ve ulusal politikalar oluşturma çabalarının, en önemli aşamasını oluşturur.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir: Cumhuriyet dönemi nüfus politikası, yalnızca ekonomik gereklerin bir sonucu olarak açıklanamaz. Aslında bu olgu; ekonomik yönü de kapsayan, siyasal, sosyal, kültürel, askerî v.b. yönlerden; Türkiye'nin uluslaşma ve ulusal devlet olma sürecinin en temel gereğidir. Bu yönden bakılınca, ortaya çıkan uygulamaya dönük pek çok zorluğuna karşın, konunun; cumhuriyetin kuruluşundan yakın zamana değin, *'ulusal bir dava'* olarak ele alınmasının önemi, yeterince ortaya çıkmaktadır.

[37] *"Osmanlı İmparatorluğu dahilindeki akvam-ı muhtelife hep millî akidelere sarılarak, millîyet mefkûresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı bir millet olduğumuzu sopa ile içlerinden kovulunca anladık... Anladık ki kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış", Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,* C.II, 3. baskı, Ankara, 1981, s. 143.

Levent Şahverdi Arşivi